

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN
SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATLARI**

Nevriye Sinem TOSUN

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

HAZİRAN – 2025

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE GAYRİMÜSLİM
UNSURLARIN SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL
HAYATLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEVRİYE SİNEM TOSUN

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı : Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı

“Bu tez 27/06/2025 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç Dr. Sefer SOLMAZ	Başarılı
Doç. Dr. Mehmet Ali kapar	Başarılı
Dr. Mevlüt Günler	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

NEVRİYE SİNEM TOSUN

26/06/2025

ÖN SÖZ

Orta Çağ İslam dünyasının en etkili siyasi ve kültürel organizasyonlarından biri olan Selçuklu Devleti, 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan başlayarak İran, Irak ve Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür. Bu süreçte hem Büyük Selçuklular hem de Anadolu'daki Türkiye Selçukluları, yalnızca askerî başarılarıyla değil; aynı zamanda geliştirdikleri idari yapı, hukuk anlayışı ve kültürel etkileşimle de dönemin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Türkiye Selçukluları, farklı inançlara ve etnik kimliklere sahip topluluklarla kurdukları ilişkiler sayesinde Anadolu'da çokkültürlü bir toplum yapısının inşasına öncülük etmişlerdir. Bu doğrultuda, 11. ve 13. yüzyıllar arasında hüküm süren Selçuklu Devleti'nin çok dinli ve çok etnikli yapısı içerisinde, gayrimüslim unsurların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamlarına dair kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Tez, tarihsel bir analiz kadar metodolojik bir sorgulama niteliği de taşımaktadır. Selçuklu Devleti'nin Ermeni, Rum, Yahudi ve Süryani topluluklarla kurduğu ilişkiler, yalnızca zimmî statüsü kapsamında ele alınmamış; aynı zamanda bu toplulukların idari görevler, askerî hizmetler, ekonomik faaliyetler ve gündelik yaşam içindeki etkileşimleri çok yönlü biçimde değerlendirilmiştir. Selçuklu tarih yazımında genellikle İslami yapı ve Müslüman kimlik merkezli yaklaşımlar öne çıkarken, bu tez; tarihsel gerçekliklerin daha bütüncül anlaşılabilmesi için gayrimüslim toplulukların da sistemin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle kaleme alınmıştır. Çalışma boyunca temel amaç, gayrimüslimlerin sadece marjinal bir “öteki” olarak değil; aksine, Anadolu'nun sosyo-politik yapısını şekillendiren önemli aktörler olarak tarihsel zeminde nasıl bir rol oynadıklarını ortaya koymaktır.

Bu tez, giriş bölümüyle birlikte üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Selçuklu Devleti'nin çok kültürlü yapısı ve bu yapının oluşumuna etki eden siyasi, dinî ve sosyolojik dinamikler ele alınmıştır. Bu çerçevede, İslam hukukundaki zimmî statüsünün ne anlama geldiği ve Selçuklu özelindeki uygulama biçimleri değerlendirilmiştir. Gayrimüslimlerin idari teşkilattaki yeri incelenmiş, özellikle vezirlik, danışmanlık, maliye görevliliği ve diplomatik temsil gibi görevlerde bulunan isimler üzerinden somut örneklerle bu katkılar açıklanmıştır. Selçuklu ordusunda gayrimüslim unsurların yer alışı, gulâm sistemi ve paralı askerlik gibi modeller etrafında analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, bu toplulukların toplumsal yaşam içindeki yerleri, aile yapısı, evlenme biçimleri, eğlence kültürleri ve dinî pratikleri ekseninde ele alınmıştır. Gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetleri; ticaret, zanaat, gümrük uygulamaları ve uluslararası bağlantılar üzerinden değerlendirmiştir. Ayrıca mimari faaliyetleri, edebiyat ve sanat alanına katkıları, meslekleri ve eğlence hayatlarına yer verilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, Dinî hayatları, Selçuklularla kültürel etkileşimleri, ihtida ve irtidat etmeleri ve bazı dönemlerde yapılan ittifaklar ele alınmıştır. Bu yapısal çerçevede Selçuklu siyasetinin genel hatlarıyla pragmatik ve çoğunlukla hoşgörülü bir çizgide ilerlediği ortaya konulmuştur.

Bu uzun ve zahmetli süreçte bilimsel rehberliği, yönlendirici eleştirileri ve anlayış dolu yaklaşımıyla bana her zaman ilham veren, bu çalışmanın ortaya çıkmasında en büyük katkıyı sağlayan değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisinin akademik birikimi, titizliği ve sabrı bu çalışmanın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, bu sürecin her anında manevi desteğini esirgemeyen aileme, arkadaşlarıma ve bana kaynak temininde yardımcı olan hocalarıma da gönülden teşekkür ederim. En önemlisi kendime teşekkür ederim.

Nevriye Sinem TOSUN

KARAMAN-2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	ix
ÖZET	x
ABSTRACT	xi
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	1
2. Selçuklu Döneminde Anadolu'nun Demografik Yapısı	1
3. Selçuklu Dünyası'nda Gayrimüslim olmak: Kavramsal Çerçeve ve Hukuki Statüleri.....	1
4. Kaynaklar ve Metodoloji.....	3
I. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN SİYASİ VE ASKERÎ HAYATTAKİ YERİ.....	6
1. İdari Görevler	6
1.1 Vezirlik:.....	6
1.2 Diplomatiği.....	9
1.3. Meliklik	9
1.4. Tüccarlık.....	11
2. Gayrimüslimlerin Devlete Karşı İzledikleri Siyasetler	11
2.1. Devlete Olan Bağlılıkları	12
2.2 İsyanları	14
2.3 Suistimalleri.....	16
2.4 İhanetleri ve Cezalandırılmaları	17
3. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Unsurların Askerî Görevlerde Bulunmaları	18
3.1 Selçuklu Devleti'nde Gulâm Sistemi ve Ücretli Askerlik	20
3.2 Gulâm Maaşları	24
3.3 Köle İhtidası ve Selçuklu Dönemindeki Etkileri	26
4. Selçuklular Döneminde Gayrimüslimlerin Aracılığı ile Kurulan Diplomatik İlişkiler	27
4.1. Selçuklu ve Gayrimüslim Unsurlar Arasındaki Hediyeleşme	31
II. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN SOSYAL, EKONOMİK ve KÜLTÜREL DURUMLARI	34
1. Gayrimüslimlerle Yapılan Evlilikler	34

1.1 Siyasi Çatışmalar, Güç Dengesi ve Akrabalık Bağları.....	37
1.2 İttifakların Güçlendirilmesi	39
1.3 Gayrimüslim Kadınların Saraydaki Rolü	39
1.4 Düğün ve Takı Törenleri.....	40
2. Gayrimüslimlerin Cenaze, Ölüm ve Defin İşlemleri	40
2.1 Hristiyan Cenaze Törenleri.....	41
2.2 Cenaze Sonrası Yas Süreci	41
2.3 Gayrimüslimlerin Cenaze Törenlerine Katılımı ve Toplumsal Kaynaşma	42
3. Ziyafetler	43
3.1 Ziyafet Mekânlarının Sosyal Rolü.....	43
3.2 Ziyafetlerin Sosyal ve Diplomatik Boyutu	44
3.3 Yemek Kültürünün Özellikleri	44
3.4 Ziyafetlerin Sosyal ve Diplomatik Boyutu	46
4. Gayrimüslimlerin Giyim-Kuşamları	47
4.1 Giyim ve Kuşamın Sosyal ve Dini Boyutu	47
4.2 Selçuklu Döneminde Giyim-Kuşam Unsurları ve Sanatsal Yansımaları.....	48
4.2.1 Kıyafetlerdeki Ayrışma ve Etkileşim	48
4.2.2 Selçuklu-Gayrimüslim İlişkisinin Giyim ve Kuşamına Örnek: Gürcü Hatun Tamara	49
5. Gayrimüslim Yaşamsal Mekânları ve Mimari Faaliyetleri	49
5.1 Yaşamsal Mekânların Özellikleri	52
5.1.1.Yahudi Toplumunun Mimari Faaliyetleri	53
5.1.2 Yahudi Mahalleleri ve Şehir Yerleşim Düzeni.....	54
6. Eğlence Hayatı	54
6.1 Eğlence Mekânları	56
6.1.1 Müzik.....	56
7. Meslekleri	58
7.1. Ticaret ve Zanaat Alanındaki Faaliyetler	58
7.2 Hekimlik	59
7.3 Eğitim	60
7.4 Selçuklu Döneminde Hristiyanların Meslekleri.....	60
7.5 Selçuklu Döneminde Yahudilerin Meslekleri	63

8. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Unsurların Dil Edebiyat ve Sanat Alanlarına Katkıları	64
8.1 Dil ve Edebiyat	64
8.2 Sanat.....	66
9. Gayrimüslim Unsurların İsimlendirmeleri ve İsim Değişiklikleri.....	66
9.1 Dinî ve Sosyal Etkilerle İsimlendirilme	67
9.1.1 İsim Değişikliğine Götüren Sebepler	68
9.1.2 Toplumsal Kabul ve Aidiyet.....	68
10. Selçuklu Döneminde Gayrimüslimlerin Hukuki Alandaki Konumu	69
10.1 Selçuklu Hukuk Sistemi ve Gayrimüslimler	69
10.1.2 Mahkemelerde Gayrimüslimlerin Konumu.....	69
10.2 Vergi Yükümlülükleri ve Hukuki Yaptırımlar	70
10.3 Toplumsal Hukuk ve Kamu Düzeni	71
10.4 Hukuki Ayrımcılık ve Sınırlamalar	72
10.5 Selçuklu Sultanlarının Yargı Hususundaki Hassasiyetleri	73
11. Askerlik ve Güvenlik Hizmetlerinde Gayrimüslimler	74
12. Selçuklular Döneminde Esirlik ve Kölelik	75
12.1 Esirlik ve Köleliğin Tanımı ve Hukuki Temelleri.....	75
12.2 Gayrimüslim Esir ve Kölelerin Çalışma Alanları ve Görevleri.....	75
12.3 Gayrimüslim Esir ve Kölelerin Eğitimleri.....	79
12.4 Kölelerin ve Esirlerin Hukuki Hakları ve Azat Edilme Süreçleri.....	81
12.5 Köle Ticareti ve Ekonomik Boyutlar	84
12.6 Hükümdarların Esir Alınması ve Serbest Bırakılmaları	88
13. Gayrimüslim Unsurların Ticari Hayatları.....	92
13.1 Gayrimüslimlerde Liman Ticareti ve Ticarete Kullandıkları Ürünleri	96
13.2 Anadolu'da Gayrimüslim Halklar ve Ticari Hayat: Haçlı Seferleri'nin Etkileri	101
13.3 Selçuklu Döneminde Uluslararası Ticaret ve Anlaşmalar	103
13.4 Selçuklu Dönemi'nde Gayrimüslimlerin Vergilendirilmesi ve Vergi Muafiyetleri	104
14. Gayrimüslim Unsurların İktâ Uygulamaları ve Toprak Sahipliği.....	107
III. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN DİNİ DURUMLARI.....	111
1. Selçukluların Gayrimüslimlere Karşı Sergiledikleri Dini Hoşgörü.....	111

2. Selçuklu Döneminde Gayrimüslimlerin İslamiyet’i Kabulü/İhtida Etme	113
3. Gayrimüslimlerin İhtida Hareketleri Sonrası Tekrar İrtidat Etmeleri.....	117
4. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Kültürel Etkileşimleri.....	119
4.1 Şehirleşme ve Günlük Hayatta Etkileşim	119
4.1.1 Edebiyat ve Düşünce Hayatında Etkileşim	120
4.1.2 Ticaret ve Ekonomik İş Birliği	120
5. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim İttifakları ve Diplomasi	121
5.1 Bizans ile Selçuklu İttifakları.....	121
5.2 Selçuklular ve Ermeniler Arasındaki İttifaklar	121
5.3 Selçuklu-Haçlı İlişkileri ve Geçici İttifaklar.....	122
SONUÇ	123
ÖZGEÇMİŞ	136

KISALTMALAR

bk. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviri

DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi

Ö. : Ölüm tarihi

s. : Sayfa No

vs. : Vesaire

vd. : Ve diğerleri

Ter. : Tercüme

Haz. : Hazırlayan

Ed. : Editör

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Yay. : Yayınları

TTK : Türk Tarih Kurumu

S. : Sayı

ÖZET

Başlık: Selçuklular Döneminde Gayrimüslim Unsurların Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları

Yazar: Nevriye Sinem TOSUN

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

Kabul Tarihi: 27.06.2025

Sayfa Sayısı: 151

Orta Çağ İslam tarihinin en önemli siyasi organizasyonlarından biri olan Selçuklu Devleti, 11. yüzyılda Orta Asya'dan başlayarak İran, Irak ve Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür; siyasi teşkilatlanması, askerî yapısı ve kültürel etkileşimiyle dönemin en etkili güçlerinden biri olmuştur. Türkiye Selçukluları ise bu büyük hanedanın Anadolu topraklarındaki temsilcisi olarak, farklı inanç ve etnik kimliklere sahip topluluklarla kurduğu ilişkilerle çokkültürlü bir yapının inşasında önemli rol oynamıştır.

Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'da yaşayan gayrimüslim toplulukların siyasi, sosyal ve kültürel yaşamlarını bütüncül bir yaklaşımla incelemektedir. Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Süryaniler gibi farklı inanç ve etnik kökene sahip grupların Selçuklu yönetimi altındaki konumları hem dönemin temel kaynakları hem de modern akademik literatür ışığında değerlendirilmektedir.

Çalışmada, Gayrimüslimlerin yalnızca vergi ödeyen bir tebaa olarak kalmadıkları; aksine, devlet yönetimi, ordu, diplomasi, ticaret, zanaat ve sanat gibi birçok alanda aktif roller bulunmaktadır. Vezirlik ve danışmanlık gibi önemli idari görevlerin yanı sıra, gulâm sistemiyle orduya katılan bireyler ve ekonomik hayatta etkinlik gösteren tüccar ve zanaatkârlar, Selçuklu toplumunun çok katmanlı yapısının bir parçası durumundadır.

Ayrıca, gayrimüslim toplulukların günlük yaşamdaki yerleri – evlilik geleneklerinden cenaze törenlerine, eğlence kültüründen mimariye kadar – incelenmiştir; bu toplulukların kendi kimliklerini korurken Müslüman toplumlarla çeşitli düzeylerde etkileşim kurduklarına dair tespitler mevcuttur. Zaman zaman yaşanan isyan, vergi kaçırma veya ihanet gibi durumlar ise, istisnai olaylar olarak değerlendirilirken; bunların genel politika üzerinde belirleyici bir etki yaratmadığı sonucuna varılmaktadır.

Bu tez, Selçuklu Devleti'nin gayrimüslim unsurlarla kurduğu ilişki biçiminin, sadece hoşgörüye dayalı değil; aynı zamanda işlevsel, karşılıklı faydaya dayanan ve çoğu zaman birlikte yaşamayı mümkün kılan bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece çalışma, Orta Çağ Anadolu'sunda çok kültürlü bir toplumsal düzenin nasıl inşa edildiğine dair tarihsel bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ Anadolu'su, Etnik topluluklar, Gayrimüslimler, Siyasi yapı, Kültürel etkileşim.

ABSTRACT	
Title of Thesis: Political, Social and Cultural Lives of Non-Muslim Elements in the Seljuk Period	
Author of Thesis:	
Supervisor: Assoc. Prof. Mehmet Ali KAPAR	
Accepted Date: 27.06.2025	Number of Pages: 131
This study examines the political, social, and cultural lives of non-Muslim communities living in Anatolia during the Seljuk period through a holistic approach. The status of various ethnic and religious groups—such as Armenians, Greeks (Rum), Jews, and Syriacs—under Seljuk rule is evaluated in light of both primary sources from the period and modern academic literature. The study shows that non-Muslims were not merely taxpayers; on the contrary, they played active roles in many areas such as governance, the military, diplomacy, commerce, craftsmanship, and the arts. Individuals who were incorporated into the army through the gulam system, along with merchants and artisans active in economic life, constituted a vital part of the Seljuk society’s multilayered structure. High-ranking administrative duties such as vizierates and consultancies were also occasionally assigned to them. Moreover, the thesis investigates the place of non-Muslim communities in everyday life, including marriage traditions, funeral ceremonies, entertainment culture, and architecture. It is observed that these communities preserved their own identities while also interacting with Muslim society at various levels. Events such as rebellion, tax evasion, or betrayal are treated as exceptional cases, and it is concluded that they did not have a decisive effect on general policy. This thesis demonstrates that the relationship established by the Seljuk state with its non-Muslim elements was not merely based on tolerance, but was also functional, mutually beneficial, and often structured in a way that made coexistence possible. In this way, the study offers a historical perspective on how a multicultural social order was constructed in medieval Anatolia.	
Keywords: Medieval Anatolia, Ethnic Communities, Non-Muslims, Political Structure, Cultural Interaction.	

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı

Selçuklu Dönemi, Anadolu'nun siyasi ve toplumsal yapısını şekillendiren kritik bir süreçtir. Bu dönemde gayrimüslim tebaanın statüsü, toplum içindeki yeri ve Osmanlı dönemine etkileri üzerine yapılacak bir çalışma, hem Selçuklu tarihine dair farklı bir bakış açısı sunacak hem de çok kültürlü yapının düşünsel altyapısını anlamamıza katkı sağlayacaktır. Bu tez, Selçuklular döneminde gayrimüslim tebaanın hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamını kapsamıyla incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

Gayrimüslim toplulukların Selçuklu idaresi altında nasıl bir statüye sahip oldukları, hangi yasal ve ekonomik düzenlemelere tabi oldukları, kentsel ve kırsal yaşamda nasıl bir konumda bulundukları gibi sorulara cevap aranacaktır. Aynı zamanda, Selçuklu politikalarının gayrimüslimler üzerindeki uzun vadeli etkileri tartışılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada çağdaş kaynaklar ve ikincil kaynaklar, konu üzerinde yapılan araştırma eserler temel alınmış olup nitel yöntemlerden doküman analizi yoluyla Selçuklular döneminde gayrimüslimlerin toplumsal konumu ele alınmıştır. Yararlanılan çağdaş kaynak ve ikincil kaynaklar hem dipnotlarda hem kaynakçada verilmiştir.

Selçuklu Döneminde Anadolu'nun Demografik Yapısı

Anadolu, Selçukluların bölgeye girişiyle birlikte çok kültürlü bir yapıya sahip olmuştur. Bizans Dönemi'nden devralınan bu çeşitlilik, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Süryaniler gibi toplulukların yanında Kıpçaklar, Gürcüler ve diğer etnik unsurları da içermektedir.

Selçuklular, fetihlerle Anadolu'ya girdiklerinde şehirlerde ve köylerde yaşayan gayrimüslim toplulukların varlığını tanımış, onlara belirli vergisel ve hukuki statüler vermiştir. Bu çerçevede, cizye ve haraç gibi vergilerle ekonomik sistem içinde tutulmuşlar, ancak bazı meslekler ve idari görevlerde yer almaları kısıtlanmıştır.

Selçuklu Dünyası'nda Gayrimüslim olmak: Kavramsal Çerçeve ve Hukuki Statüleri

İslam düşüncesi ve klasik fıkıh geleneği çerçevesinde *gayrimüslim* kavramı, temelde İslam inancını kabul etmeyen bireyleri nitelemek amacıyla kullanılan kapsamlı bir terimdir. Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan "gayrimüslim" ifadesi yer almamakla birlikte, inanmayanlar genel olarak "kâfir", "müşrik", "ehli kitap", "mecûs" ve "sâbiî" gibi daha

spesifik adlandırmalarla anılmış; bu kavramsallaştırma daha sonra fıkıh literatüründe sistematik bir yapıya bürünmüştür. Kur'an'ın temel yaklaşımı, insanları iman edenler ve etmeyenler şeklinde iki ana kategoriye ayırır (el-A'râf 7/87; el-Kehf 18/29). İman edenler "mü'min" ya da "müslim" olarak anılırken, inanmayanlar daha geniş bir kategori altında değerlendirilmektedir.

Gayrimüslimler, itikadi ve hukuki farklılıkları göz önünde bulundurularak çeşitli alt sınıflara ayrılmıştır. İnanç açısından değerlendirildiğinde, İslam literatüründe öncelikle *ehli kitap* olarak tanımlanan Yahudiler ve Hristiyanlar özel bir statüde değerlendirilmiş; ardından Mecûsîler, Sâbiîler, putperestler ve diğer inanç mensupları bu sınıflandırmaya dahil edilmiştir. Fakihler arasında bu grupların *ehli kitap* statüsüne dâhil edilip edilemeyeceği meselesi uzun süre tartışma konusu olmuş; özellikle Mecûsîlerin ve Sâbiîlerin bu kategoriye girip girmediği farklı mezheplerce farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Fıkıhî açıdan ise gayrimüslimler, sadece inançlarına göre değil, İslam devletiyle olan ilişkilerine göre de tasnif edilmiştir. Buna göre, savaş halindeki devletlerin tebaası olanlar "harbî", barış anlaşması yapılmış topluluklar "muâhid", İslam topraklarında geçici olarak bulunan yabancılar "müste'men" ve İslam devletinin kalıcı tebaası olan gayrimüslimler ise "zimmi" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar, İslam toplum yapısında gayrimüslimlerin hangi hukuki rejime tabi olacağını belirlemede temel işlev görmüştür. Klasik İslam toplumlarında gayrimüslimlerin statüsü, sadece hukukî sınıflandırmalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sosyal yaşam, vergi yükümlülükleri, ibadet özgürlüğü ve mülkiyet hakları gibi alanlara da sirayet etmiştir. Öyle ki gayrimüslimler, İslam toplumu içinde hem bir öteki hem de tanınan bir unsur olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla "gayrimüslim" kavramı, İslam dünyasında sadece dinî bir ayrım ifadesi değil, aynı zamanda toplumsal, hukuki ve siyasi bir kategorileştirme aracı olarak işlev görmüştür.(Özel, 1996, ss. 418-419)

Selçuklu idaresi altındaki gayrimüslimler, "zimmi" statüsünde olup, İslam hukukunun kendilerine tanıdığı haklar ve sınırlamalar doğrultusunda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hanefî fıkının belirlediği kurallar doğrultusunda gayrimüslimler kendi dinî liderlerinin hukuki yetkisine bırakılmış, ancak bazı davalarda İslam mahkemelerine başvurmak zorunda bırakılmışlardır.

Selçuklular, gayrimüslimleri idari sistemlerine entegre ederken, onlara köy ve kasabalarda belirli yapılar sağlamış, ibadethanelerini koruma altına almışlardır. Bununla

birlikte, kamusal alanlarda belirli ayrımcı uygulamalar da mevcuttu. Örneğin, gayrimüslimler çoğu zaman farklı renklerde elbiseler giymek zorunda kalmış ve kamu görevlerinde yüksek mevkilerde yer almaları sınırlandırılmıştır.

Kaynaklar ve Metodoloji

Çalışmada ana ve ikincil kaynakların analizi yoluyla Selçuklular döneminde gayrimüslimlerin toplumsal konumu ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu noktada ilk olarak Selçuklu tarihine ait temel kaynaklardan olan İbn Bibî'nin "El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umûri'l-Ala'iyye"'si (İbn Bîbî, 2020) çalışmada başlıca kaynaklardandır. İbn Bîbî bu eserinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarihini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Eser, dönemin siyasi olayları, devlet adamlarının faaliyetleri ve toplumsal yapı hakkında bilgiler verilmesi açısından çalışmaya önemli katkılar sağlamıştır. Gayrimüslim toplulukların sosyal ve kültürel yaşamlarına dair doğrudan bilgiler bu eserde sınırlı olsa da devletin farklı kesimlerle olan ilişkileri ve toplumsal dinamikler hakkında bilgiler verilmiştir. Devletin teşkilatı, yöneticilerin görev ve sorumlulukları ile halkın hak ve yükümlülükleri gibi konuları ele alan Ebu'l-Hasan Mâverdî'nin el-Ahkâmü's-Sultâniyye'si, (Mâverdî, 1994) gayrimüslim tebaanın (zimmîlerin) devlet içindeki statüsünü, onlara tanınan haklar ve yükümlülüklerini ayrıntılı olarak ele alması, gayrimüslim unsurların sosyal ve kültürel yaşamlarına dair hukuki çerçeveyi anlamak için kullanılan başlıca eserlerdendir.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ünlü veziri Nizamülmülk tarafından kaleme alınan ve devlet yönetimi, bürokrasi, yöneticilerin uyması gereken prensipler üzerine kapsamlı bilgiler ihtiva eden Siyasetnâme (Nizamülmülk, 2018) başlıklı eserden önemli ölçüde istifade edilmiştir. Siyasetnâme'de farklı din ve milletlerden oluşan toplum kesimlerinin idaresi ve onlarla ilişkiler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu nedenle, Selçuklu yönetiminin gayrimüslim topluluklara yönelik politikalarını ve bu politikaların sosyal hayata yansımalarını anlamak açısından değerli bir kaynaktır. Türkiye Selçukluları ve İlhanlılar dönemindeki siyasi ve sosyal olayları anlatan Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, Müsâmeretü'l-Ahbâr (Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000) başlıklı eserinde dönemin toplumsal yapısı, devletin farklı gruplarla ilişkileri ve bu grupların toplum içindeki rolleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu yönüyle gayrimüslim unsurların toplumsal ve kültürel yaşamlarına dair dolaylı veriler içermesi nedeniyle analizleriniz yapılmasında çalışmanın temel kaynaklarından olmuştur. Süryani tarihçi Gregory (Bar Hebraeus)'un Abu-l Farac,

Abu-l Farac Tarihi(Abû'l-Farac, 1993) isimli eseri, Orta Doğu tarihini geniş bir perspektiften ele alır. Eserde, farklı din ve milletlerden toplulukların tarih içindeki yeri ve etkileşimleri anlatılır. Özellikle, gayrimüslim toplulukların sosyal ve kültürel yaşamlarına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Dönem kaynaklarından olan bir diğer eser Urfalı Mateos'un kroniği ve Papaz Grigor'un Zeyli(Urfalı Mateos, 2019), 952-1162 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır. Ermeni perspektifinden yazılan bu eserler, özellikle Anadolu'daki gayrimüslim toplulukların tarihini ve bu toplulukların Selçuklu yönetimi altındaki durumlarını anlamak için değerlidir. Eserler, dönemin sosyal ve kültürel yapısına dair zengin bilgiler içermektedir.

Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî'nin Tabakât-ı Nâsirî(Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, 2020) başlıklı eseri, özellikle Hindistan ve Afganistan'daki siyasi ve sosyal olayları ele almıştır. Eserde, farklı din ve milletlerden toplulukların tarih içindeki rolleri ve etkileşimleri anlatılır. Bu doğrultuda, gayrimüslim unsurların toplumsal ve kültürel yaşamlarına dair dolaylı bilgiler sunmuştur. Selçuklu dönemindeki olayları Ermeni bakış açısıyla aktaran Aknerli Grigor, Selçuklu Tarihi(Grigor & Dursun, 2012) eserinde, özellikle Ermeni topluluklarının Selçuklu yönetimi altındaki durumları ve bu dönemdeki sosyal ve kültürel yaşamları hakkında bilgiler bulunur. Bu nedenle, gayrimüslim toplulukların Selçuklu dönemi deneyimlerini anlamak için önemli bir kaynaktır.

Bizans prensesi Anna Komnena Alexiad adlı eserinde(Komnena, 2021), babası I. Alexios Komnenos'un hükümdarlık dönemini anlatmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun siyasi ve askerî olayları detaylı bir şekilde ele alınırken, Selçuklular ve diğer gayrimüslim topluluklarla olan ilişkiler hakkında bilgiler sunmuştur. Bu eser, Selçukluların komşu devletlerle olan etkileşimlerini ve gayrimüslim toplulukların rolünü anlamak açısından değerlidir. Niketas Khoniates'in Historia(Khoniates, 1995) eseri, 12. yüzyıl Bizans tarihini detaylı bir şekilde ele almıştır. Gayrimüslim toplulukların sosyal ve kültürel hayatlarına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışmada modern tetkik eserlere de başvurulmuştur. Tüm bu çalışmalar Selçuklu döneminde gayrimüslim unsurların sosyal ve kültürel hayatlarını anlamak için zengin ve çeşitli perspektifler sunmuş, tezin ana çerçevesini oluşturmada da bir rehber olmuştur. Bunlar arasında Osman Turan(O. Turan, 1969), Mehmet Fuat Köprülü(Köprülü, 1981), Mehmet Altay Köymen(Köymen, 1973), ve Erkan Göksu(Göksu, 2010) gibi araştırmacıların Selçuklu tarihine dair modern çalışmaları da incelenmiş ve istifade

edilmiştir. Özellikle dönemin sosyal yapısını anlatması ve resmi söylemin dışına çıkmaları nedeniyle seyahatname ve tarihi coğrafya eseri türünde kaynaklardan da istifade edilmiştir. Selçuklu coğrafyasına seyahat eden İbn Battuta'nın İbn Battuta Seyahatnamesi(İbn Battuta, 2004), Evliya Çelebi'nin Evliya Çelebi Seyahatname'si(Çelebi, 2005), ve Bertrandon De La Broquiere'nin Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati(Broquiere, 2000) başlıklı eserlerine çalışmanın hazırlanması esnasında sıkça başvurulmuştur.

Nazlı Altunsoy'un "Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler" başlıklı doktora çalışması (Altunsoy, 2019b), Selçuklu tarih yazımında gayrimüslim unsurların toplumsal konumlarına yönelik önemli bir giriş teşkil etmekle birlikte sınırlı temada konu ele alınmıştır. Ayrıca konu genel olarak Türkiye Selçuklu Devleti ile sınırlı tutulmuş, gayrimüslimlerin daha çok "zimmî" statüsü bağlamında ve klasik İslam hukuku çerçevesinde tanımlanmış; siyasi, askerî ve kültürel rolleri ise daha sınırlı çerçevede tutulmuştur. Bu çalışmada, Selçuklu Devleti döneminde gayrimüslim toplulukların yalnızca hukukî boyutlarına değil, aynı zamanda onların toplumsal, idari, ekonomik ve kültürel yaşam içerisindeki çok yönlü rollerine odaklanarak daha geniş bir tarihsel bağlam içerisinde değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Özellikle gulâm sistemi içerisindeki gayrimüslim askerî unsurlar, saray çevresinde görev alan danışman ve vezirler, ticaret ve zanaat alanlarındaki faaliyetler, kadın figürlerinin siyasi evlilik yoluyla devletler arası ilişkilerdeki rolleri, eğlence ve gündelik hayat pratikleri, mimari üretim ve sanat alanındaki katkılar, esirlik ve kölelik kurumunda gayrimüslimlerin konumu gibi meseleler ele alınmış ve birincil kaynaklara dayalı sistematik analizlerle desteklenmiştir.

1. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN SİYASİ VE ASKERÎ HAYATTAKİ YERİ

Türklerin gerek İslamiyet öncesi dönemde gerekse İslamlaşma sonrasında hâkim olmuş oldukları coğrafyalarda uzun yıllar hüküm sürmelerinin temel nedenlerinden birisi de devletin idari işlerinin belli bir düzen ve nizam içinde yürütülmesidir. Diğer pek çok Türk İslam devletinde olduğu gibi Selçuklu döneminde de önemli idari kurumların başına Müslümanlar gibi gayrimüslimler de görevlendirilmiştir. Bunlar vezirlik, katiplik ve danışmanlık gibi farklı görevlerde yer almışlardır.(Akgüç, 2019, s. 23; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/83)

Selçuklu idaresi, liyakat esasına dayalı bir yönetim anlayışı benimseyerek farklı inanç gruplarından bireylerin devlet mekanizmasına dâhil olmasına olanak tanımış, ancak siyasi dengeler ve saray içi rekabet, zaman zaman bu grupların konumlarını tehlikeye sokmuştur. Bununla birlikte, özellikle Yahudi ve diğer gayrimüslim bürokratların, devletin mali yapısını güçlendiren uygulamalar geliştirdiği ve Selçuklu yönetiminin idari etkinliğine katkıda bulunduğu bilinmektedir.

1. İdari Görevler

1.1. Vezirlik:

Vezâret kurumu; İslam devlet geleneğinde hükümdardan sonra devletin en yüksek düzeydeki yöneticisi olarak görev yapan, devletin siyasi, idari ve mali işlerini düzenleyen makamdır. Vezir, hükümdarın vekili olarak yetkilendirilmiş olup onun adına karar alma yetkisine sahip bir devlet adamıdır. Bu makam, özellikle Abbâsîler döneminde kurumsallaşarak Selçuklu ve Osmanlı devletinde güçlü bir yönetim organı hâline gelmiştir. Vezirlerin yetkileri, dönemin siyasal ve idari yapısına bağlı olarak değişmekle birlikte, genellikle divan teşkilatının yönetimi, devlet politikalarının belirlenmesi ve bürokrasinin düzenlenmesi gibi temel görevleri içermiştir.(R. Turan, 2020, ss. 1-4-5-6)

Selçuklu Devlet yönetimi, esas itibarıyla İslam hukukuna dayalı ve Müslüman idarecilerin görev aldığı bir devlet olmakla birlikte, gayrimüslimlerin de belirli idari ve bürokratik görevlerde yer aldığı bilinmektedir. Vezirlik, Selçuklu yönetiminde en üst düzey idari makam olarak hükümdarın icra yetkisini temsil eden bir konumdaydı. Bu nedenle, vezirlik makamına getirilen kişiler genellikle İslam hukukunu iyi bilen, devlet

geleneklerine hâkim Müslüman bürokratlardan seçilmiştir. Ancak, bazı dönemlerde gayrimüslim kökenli devlet adamlarının da vezirlik makamına yükseldiği ya da bu makama çok yakın idari pozisyonlarda görev aldığı görülmektedir. Selçuklu yönetiminde, gayrimüslimlerin vezirlik makamına yükselmeleri çeşitli sınırlamalar da bulunmaktaydı. İslam hukukuna göre, Selçuklularda vezirlik makamı ikiye ayrılmıştır. Bunlar, “tafvîzî vezirlik” (tam yetkili vezirlik) ve “tenfîzî vezirlik” (uygulayıcı vezirlik)’tir. Tam yetkili vezirlik, doğrudan hükümdarın vekili olarak yetkilendirildiği için genellikle Müslümanlar arasından seçilmiştir.(Ayaz, 2013, ss. 80-81)

Vezâret özellikle dönemin ana kaynaklarından olan Mâverdî de İslâm hukukuna göre, vezâret-i tefviz ve vezâret-i tenfiz olmak üzere iki bölümden oluştuğu görülür. Bunlardan Vezâret-i tefvîz, halifenin bilgisi ve onun izni doğrultusunda, tüm devlet işlerini müstakil şekilde yapma hakkı elde eder. Ancak halife değişikliği öncesinde görevlere tâyini yapılmış memurların görevden alınma selâhiyeti bulunmamaktadır. Öyle ki vezâret-i tefvîz sadece bir tane olabilirken vezâret-i tenfiz ise farklı işler için tayin edilebilmekte ve ayrıca bunların sayısı artabilmektedir.(Özaydın, 2013, ss. 83-84)

Uygulayıcı vezirlik görevlerinde gayrimüslimler de görev alabildikleri Maverdi’de belirtiliyor olsa da genel olarak buna verilebilecek bir örnek bulunmamaktadır.(Mâverdî, 1994, s. 185) Bu konuda R. Turan, Türkiye Selçuklularında Hükümet adlı eserinde Selçuklu Devletleri’nde, doğrudan vezirlik makamına atanan gayrimüslim bir isim olup olmadığı tartışmalı bir konu olduğunu belirtirken Türkiye Selçuklularında vezirlik makamına getirilen İran asıllı şahsiyetlerin olduğunu ele almıştır. Turan, vezirlerin menşelerini listelerken II. Kılıç Arslan’ın veziri olan Hristiyan bir aileden gelen sonra İslamiyet’i kabul eden İhtiyârüddin Hasan¹ önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.(R. Turan, 2020, s. 20) Bunun haricinde mali ve idari görevlerde bulunan

¹ (İhtiyârüddin Hasan, Anadolu Selçuklu Devleti’nde XII. yüzyılda yaşamış ve önemli görevler üstlenmiş bir devlet adamıdır. Kaynaklarda, onun Rum veya Ermeni kökenli olduğu belirtilmekte, isminin devamında yer alan “Gafras” ibaresi bu görüşü desteklemektedir. Gafras adının Ermeniler arasında “Gabos” şeklinde yaygın olması, onun bir Ermeni mühtedisi olabileceğini düşündürürken; Bizans kaynaklarında Gavras adıyla anılan bir Rum ailesine mensubiyeti de ihtimal dahilindedir. Özellikle Trabzon çevresinde etkili olmuş bu aile, hem Bizans hem de Selçuklu topraklarında diplomasi ve askerî alanda etkin roller üstlenmiştir. İhtiyârüddin Hasan, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan döneminde sadakatle hizmet etmiş; gerek savaşlarda gerekse diplomatik görevlerde ön plana çıkmıştır. Onun ismiyle bağlantılı Gavras ailesi üyeleri, daha önce hem Bizans hem de Anadolu beylikleriyle çeşitli ittifaklara girip, bazen esir düşmüş, bazen fidye ile serbest bırakılmışlardır. Bu yönüyle İhtiyârüddin Hasan, sadece bir bürokrat değil, aynı zamanda çok kültürlü Selçuklu dünyasında etnik ve dini sınırların aşılabildiğini gösteren bir figürdür. Karakuş, 2023, ss. 306-307)

gayrimüslim devlet adamlarının etkinliği olduğu da bilinmektedir. Nizâmülmülk'ün vezirliği sırasında Yahudi ve Hristiyan kökenli bazı bürokratlar önemli görevlerde bulunmuştur. Özellikle Ermeni, Süryani ve Yahudi kökenli bazı bürokratların, Selçuklu devlet yapısında hazine yönetimi, gümrük idaresi ve dış ilişkilerde önemli roller oynadığı anlaşılmaktadır.(Nizamülmülk, 2018, s. 271)

Gayrimüslimlerin vezirlik makamına yükselmeleri ancak Müslüman olmaları takdirinde mümkün olmaktadır. Bu tür bir yükselişin örneklerinden biri, II. Kılıç Arslan döneminde önemli bir figür haline gelen İhtiyârüddin Hasan'dır. Başlangıçta Hristiyan bir aileye mensup olan İhtiyârüddin Hasan, zamanla İslam'a geçiş yaparak Selçuklu Devleti'nin en kritik dönemlerinde vezirlik makamına yükselmiştir.(O. Turan, 2017, s. 35) İhtiyârüddin Hasan'ın yükselmesi, aslında Selçuklu devletinin, dinî inançlardan bağımsız olarak, yöneticilerin becerileriyle şekillenen bir yönetim anlayışına sahip olduğunu da kanıtlamaktadır. Selçuklu Devleti, hükümet işlerinde gayrimüslim unsurların da aktif rol alabileceğini ve devletin geleceği için önemli kararlar alabilecek kapasitede olduklarını kabul etmiştir diyebiliriz.

Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Yahudi ve Hristiyan kökenli bürokratların maliye, diplomasi ve iç yönetimde etkin rol oynadığı bilinmektedir.(Cüveynî, 2010, s. 93; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/211) Vezirler, özellikle Nizâmülmülk'ün yönetim anlayışı çerçevesinde güçlü bir bürokrasi oluşturmuş ve devlet işlerinin düzenlenmesinde belirleyici olmuşlardır.(Özaydın, 2013, s. 257) Özellikle Yahudiler, zaman zaman devletin üst düzey idari görevlerinde yer almışlardır. Bu kapsamda öne çıkan isimlerden biri İbn Allan'dır. İbn Allan, Vezir Nizamülmülk'ün en yakın adamlarından biri olarak devlet işlerinde etkili bir konuma ulaşmıştır. Ancak Sultan Melikşah'ın İbn Allan'ı öldürmesi, Nizamülmülk ile Sultan arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur. Öte yandan, dönemin bir başka önemli Yahudi bürokrati olan İbn Fazlan, Melikşah'ın 1080 yılında Ahvaz bölgesine yaptığı sefer sırasında Basra'da amil olarak görev yapmaktaydı. Aynı zamanda mal varlıkları üzerinde denetim yetkisine sahip olan İbn Fazlan, halk üzerinde önemli bir etki oluşturmuştu. Bu durumdan rahatsız olan Melikşah, İbn Fazlân'ın nüfuzunun artmasını tehlikeli bulmuş ve onun yakalanarak öldürülmesini emretmiştir.(Akgüç, 2019, s. 23; O. Turan, 2005a, ss. 145-147)

1.2 Diplomatiik

Yönetim kademelerinde büyük ölçüde Müslüman bürokratlar görev almış olsa da özellikle diplomasi ve maliye alanlarında gayrimüslim unsurların da önemli roller üstlendiğı görölmektedir. Hristiyan kökenli vezirler ve devlet adamları, ağırlıklı olarak Bizans ile diplomatik ilişkilerin yürütölmesinde ve tercümanlık faaliyetlerinde rol almıştır.(Özaydın, 2013, s. 257)

1.3. Meliklik

Selçuklu Devleti'nde gayrimüslim aileler, sadece askerî ve diplomatik alanda değil, aynı zamanda idari yapının içinde de önemli görevler üstlenmişlerdir. Mavrozomes ailesi, Selçuklu yönetimi içinde etkin bir konuma gelmiş ve devlet idaresinde önemli görevler üstlenmiştir. I. Gıyâseddin Keyhusrev'in kayınpederi Manuel Mavrozomes, Selçuklu taht mücadelesinde Sultan'a destek vermiş, bunun karşılığında kendisine "meliklik" ünvanlı verilerek Anadolu'da ilk kez bir Hristiyan yönetici Melik ünvanıyla onurlandırılmıştır. Bu durum, Selçuklu Devleti'nde gayrimüslimlerin yönetsel ve askerî alandaki rolünü pekiştiren önemli bir gelişme olmuştur. Mavrozomes'in bölgedeki yönetimi özellikle Denizli, Honas ve Menderes vadisini kapsayan bölgelerde etkili olmuştur. Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev, Mavrozomes'e bu bölgenin yönetimini devrederek, Bizanslıların genişlemeci politikalarına karşı bir tür önlem almayı amaçlamıştır. Bu, Selçuklu Devleti'nin dış siyasetteki etkinliğini artırmak için yapılan bir hamle olmuştur. Mavrozomes, Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in desteğı ve yanında bulunan Türk askerlerinin yardımıyla, bölgede küçük bir prenslik kurmuş ve bu prenslik, Selçuklulara bağı bir beylik olarak şekillenmiştir. Ancak Mavrozomes'in bölgedeki hâkimiyeti uzun sürmemiş, bir süre sonra Konya'ya dönmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, Mavrozomes ve ailesi Selçuklulara hizmet etmeye devam etmiş, aile üyeleri Selçuklu yönetiminde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu durum, gayrimüslim ailelerin Selçuklu Devleti'nde idari yapıya katkı sağladıklarını ve Devletin çok kültürlü yapısının önemli bir parçası olduklarını gösterir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/111)

Gayrimüslim ailelerin çoğı Bizans kökenli olup, Bizans İmparatorluğu'nda önemli yerlerde bulunmuşlar ve Selçukluların yönetiminde de etkili olmuşlardır. Bu durum, Selçuklu Devleti'nin çok uluslu yapısının bir parçası olarak, farklı etnik ve dinî grupların yönetim kademelerinde yer almasını sağlamıştır. Gabras Ailesi ve Mavrozomes Ailesi

gibi Bizans kökenli aileler, Selçuklu Devleti'ne girdikleri ve bu topraklarda hizmet ettikleri dönemde önemli idari görevler üstlenmişlerdir. Gabras ailesi, özellikle Pontus'un iç bölgelerinde geniş topraklara sahip olan ve Bizans İmparatorluğu'nda da etkili bir aile olarak dikkat çekmektedir. Gabras ailesinin bir kolu, Bizans topraklarında etkin olmayı sürdürürken, diğer kolu ise Selçuklu Sultanlarına hizmet etmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/109) Bu aile, Selçuklu yönetiminin farklı coğrafi bölgelerinde ve sarayda stratejik görevlerde bulunmuş, devletin iç işleyişinde etkin bir rol oynamıştır.

Gayrimüslimlerin diğer idari görevlerine de değinilecek olursa Gabras ailesinin Pontus bölgesinde hem Bizans hem de Selçuklu yönetimiyle ilişkili olarak varlık gösterdiğinden bahsetmek doğru olacaktır. Ailenin bir kısmı Bizans topraklarında etkinliğini korurken, diğer bir kolu Selçuklu yönetiminde askerî ve idari görevler üstlenmiştir. Daha önce de verdiğimiz örnekte olduğu gibi yine II. Kılıç Arslan'a danışmanlık yapmış ve hatta vezirlik makamına kadar yükselmiş İhtiyarüddin Hasan bin Gabras'tan bahsetmek mümkündür. Ancak, Melikşah tahta çıkabilmek için babası II. Kılıç Arslan'ın ve veziri İhtiyarüddin Hasan bin Gabras'ın arasını açması sonucu vezirlik görevinden çekilerek Erzincan'a giderken yolda Türkmenler tarafından öldürülmüştür.(Cabri, 2018, ss. 41-42; Khoniat, 1995, s. 131) Gayrimüslimlerin devlet yönetiminde görev almaları, her dönemde olumlu karşılanmamış, özellikle medrese çevreleri ve din adamları bu tür atamalara karşı çıkmışlardır. İbn Kesîr'in aktardığına göre, bazı dönemlerde gayrimüslim bürokratların yetkileri sınırlandırılmış ya da görevlerinden alınmışlardır.(İbn Kesîr, 2011, s. XV/241)

Selçuklu Devleti'nde idari görevler üstlenen ve Bizans kökenli bir figür olan Kir Fard önemli şahsiyetler arasındadır. Kir Fard, Sultan II. İzzeddin Keykâvus'un dedesi olduğu düşünülen bir figürdür ve Selçuklu topraklarında özellikle Hatunsaray-Sille çevresinde bazı köylerin mülkünü almıştır.(Göksu, 2010, s. 285; Y. Özdemir, 2020a, ss. 436-437) Bu tür gayrimüslim unsurlar, Selçuklu topraklarındaki sosyal, ekonomik ve idari yapıya katkı sağlamış ve farklı etnik grupların devlete entegrasyonunu kolaylaştırmıştır.

Selçuklu Devleti döneminde gayrimüslimlerin idari ve diplomatik görevlerde yer aldığı dair bilgiler, özellikle Bizans kökenli bireylerin Selçuklu hizmetine girmesiyle ilgili olarak bazı çağdaş kaynaklarda yer almaktadır. Öyle ki, Bizans İmparatoru II. Andronikos'un, Sultan II. Gıyâseddin Mesud'a gönderdiği elçiler arasında Basil adlı bir

Bizans kökenli yöneticinin bulunduğu belirtilmektedir. Basil'in Müslüman kıyafetleri giymesi, onun kimliksel bir aidiyet duygusu ile hareket ettiğini veya sarayda bulunduğu konum gereği böyle bir tercihte bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak, Basil'in Bizans için çalışan bir diplomat olduğu ve Sultan II. Gıyâseddin Mesud'a İmparator II. Andronikos tarafından gönderildiği de ifade edilmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/348-350; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, ss. 172-174) Bu durum, Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin sadece yerel yönetimlerde değil, merkezî idarede ve diplomatik ilişkilerde de görev aldıklarını göstermektedir.

1.4. Tüccarlık

Yahudi kökenli bürokratlar, özellikle maliye ve ekonomi alanlarında Selçuklu yönetiminde etkin roller üstlenmiştir. Yahudi asıllı maliye uzmanları, vergi sisteminin düzenlenmesi, hazine gelirlerinin artırılması ve uluslararası ticaretin denetlenmesi gibi konularda Selçuklu Devleti'ne katkıda bulunmuşlardır.(Demirci, 2019, s. 230) XII. yüzyılda Anadolu coğrafyasını gezen Yahudi seyyahlar Benjamin Petachia'nın eserinden Selanik Yahudilerinin geçim kaynakları arasında ipek dokumacılığının olduğu söylenmektedir. Birçok Yahudi'nin, oranın halkıyla beraber kâğıt, elbise ve ipek gibi malzemeler üzerinde ticaret yapmasıyla da yaşanmıştır. Selçuklu coğrafyasında dış ticaret mallarının iç pazara sürülme işini Yahudiler yapmıştır.(Akgüç, 2019, ss. 38-39; Gordlevskiy, 1988, s. 22) Yahudi tüccarlar Anadolu'nun başta Ayasuluğ olmak üzere Batı Avrupa ile temasını sağlayan limanlarıyla ticaret yaptılar. Bu Yahudilerin çok zengin olanları deniz ticaretine büyük paralar yatırırken, diğerleri de gemilerin taşıdıkları yükleri sigorta etmekteydiler.(Kayhan, 2018, s. 209) Öyle ki Selçuklu döneminde Yahudi tüccarların devletin ekonomik politikalarının şekillendirilmesinde etkili olduğu ve ticaret yollarının düzenlenmesinde aktif roller üstlendikleri bilinmektedir.

1.2. Gayrimüslimlerin Devlete Karşı İzledikleri Siyasetler

Selçuklu Devleti, hâkimiyeti altındaki gayrimüslim toplulukları İslam hukukunun belirlediği zimmî statüsü kapsamında değerlendirmiş ve onlara belirli haklar ve yükümlülükler tanımıştır.(Fayda, 2013, s. 428) Gayrimüslimler, devlet yönetimi ile doğrudan bir çatışma içine girmekten kaçınmış, bunun yerine vergi yükümlülüklerini yerine getirmiş ve sosyal düzen içerisinde varlıklarını sürdürerek devlete karşı politika

geliştirmişlerdir. Zimmîler, İslam hukuku gereğince can ve mal güvenliği sağlanarak barışçıl bir yaşam sürebilmiş, ancak askerlik hizmetinden muaf tutulmaları karşılığında cizye ve haraç gibi vergilere tabi olmuşlardır. Bu vergi yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getiren topluluklar, devlet tarafından sadık tebaa olarak kabul edilmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/157)

1.2.1. Devlete Olan Bağlılıkları

Gayrimüslimlerin devlete karşı geliştirdiği politikaların başında sadakat ve ekonomik iş birliği gelmiştir. Selçuklu yönetimi, gayrimüslimlerin ticaret, el sanatları ve vergi gelirleri açısından devlet ekonomisine büyük katkılar sunmasından dolayı bu grupların imtiyazlı statülerini belirli dönemlerde genişletmiştir. Özellikle ticaret yolları üzerindeki şehirlerde yoğunlaşan gayrimüslimler, tüccar kimlikleriyle devletin uluslararası ticaret bağlarını güçlendirmişlerdir. Selçuklu sultanları, ticari hayatın canlılığını korumak adına bu topluluklara çeşitli vergi kolaylıkları sağlamış, kimi durumlarda tüccarların cizye muafiyeti elde etmelerine izin vermiştir.(Köymen, 1973, s. 184)

Melikşah döneminde Bizans İmparatorluğu'na bağlı olan bazı şehirlerin yöneticileri, Selçuklu idaresinin daha adil ve istikrarlı bir yönetim sunacağını düşünerek Sultan Melikşah'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Anadolu'daki bazı Rum beyleri, Bizans'ın ağır vergilerinden ve siyasi istikrarsızlığından kaçınmak amacıyla Selçuklu yönetimine geçerek, topraklarını barışçıl yollarla teslim etmişlerdir.(Khoniates, 1995, ss. 112-115; Komnena, 2021, s. 271) Selçuklu Devleti, hâkimiyeti altındaki gayrimüslim toplulukları sadece ekonomik ve sosyal açıdan değil, askerî strateji kapsamında da değerlendirmiştir. Her ne kadar gayrimüslimler, İslam hukukunun öngördüğü şekilde doğrudan askerî hizmete alınmamış olsalar da savaş dönemlerinde devletin savunmasında ve lojistik destek sağlamada önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşme sürecinde bazı gayrimüslim toplulukların Selçuklu Devleti'ne bağlılık gösterdikleri ve savaşlarda Müslümanlarla birlikte mücadele ettikleri bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu'na sadakatle bağlı olan bazı Rum ailelerin, Anadolu'nun Türk hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Selçuklu yönetimine hizmet etmeye başladıkları görülmektedir.

Trabzon'da Bizans adına uzun yıllar görev yapan Gabras ailesi bu konuda yine önemli bir örnek olarak verilebilir. Bu aile bölgenin Selçuklu kontrolüne geçmesiyle birlikte Türk

yönetimine hizmet etmiş ve devletin çeşitli kademelerinde görev almıştır. 1176 Miryokefalon Savaşı'nın ardından Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatoru Manuel Komnenos arasında gerçekleştirilen barış müzakerelerinde Gabras ailesinden bir üyenin arabulucu olarak görev alması, gayrimüslim toplulukların Selçuklu yönetimine olan sadakatini gösteren önemli bir örnektir.(Demir & Turan, 2007, s. 195) Bizans'a hizmet eden bazı Rum ailelerinin, Anadolu'nun Selçuklu hâkimiyetine geçmesiyle birlikte yeni yönetime bağlılık göstererek diplomatik süreçlerde aktif rol üstlenmeleri, Selçuklu Devleti'nin hoşgörülü ve kapsayıcı yönetim anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Gayrimüslimlerin yalnızca vergi mükellefi olarak değil, aynı zamanda diplomatik müzakerelerde ve devlet yönetiminde görev alacak kadar güvenilir bir unsur olarak kabul edilmeleri, Selçuklu idaresine duydukları bağlılığın somut bir göstergesidir.

Selçuklu Devleti'nin hoşgörülü yönetim anlayışı, gayrimüslim toplulukların zaman zaman Bizans ve Haçlı güçlerinden ayrılarak Selçukluların yanında yer almalarını sağlamıştır. Gayrimüslimler, savaş süreçlerinde sadece askerî destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda şehirlerin teslim edilmesi, diplomatik müzakerelerde rol almaları ve ticari faaliyetleriyle de Selçuklu Devleti'ne katkıda bulunmuşlardır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/142) Selçuklu yönetimi, bu unsurları stratejik bir güç olarak değerlendirmiş ve devletin genişlemesinde etkili bir şekilde kullanmıştır.

Selçuklu hükümdarları döneminde gayrimüslimlerin taraf değiştirmesi, yalnızca Anadolu'daki Bizans garnizonlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Haçlı Seferleri sırasında da gözlemlenmiştir. Özellikle I. Gıyâseddin Keyhusrev'in 1207 yılında Antalya ve çevresini fethetmesi sürecinde, şehirde bulunan Rumlar ve Latinler arasında yaşanan iç anlaşmazlıklar, Rum halkının Selçuklu yönetimine sığınmasına neden olmuştur. Franklar ile Rumlar arasındaki ihtilaflar sonucunda Rum halkı, Selçuklu kuvvetleriyle iletişime geçerek şehrin teslim edilmesi konusunda görüş bildirmiş ve bunun üzerine Selçuklular, Antakya'yı ele geçirmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/187)

Selçuklu Devleti altında yaşayan gayrimüslimler, yalnızca vergi yükümlülüklerini yerine getiren pasif tebaa değil, devletin askerî ve diplomatik süreçlerinde aktif rol alan unsurlar olmuştur. Zor zamanlarda devletin yanında yer alarak şehir savunmalarına katılmış, stratejik bölgelerdeki yönetim süreçlerinde görev almış ve savaş ekonomisine katkı sağlamışlardır.

2.2 İsyancıları

Selçuklu Devleti, hoşgörölü yönetim anlayışına rağmen zaman zaman gayrimüslim toplulukların isyanlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar, çeşitli dönemlerde siyasi ve toplumsal sebeplerle Selçuklu otoritesine karşı ayaklanmışlardır. Bu isyanlar genellikle bölgesel yönetimlere karşı tepki niteliği taşımış olup, devletin iç güvenlik politikalarını doğrudan etkilemiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/142)

1044 yılında Ermeni, Yahudi ve Arap unsurların birlikte hareket ettiği bir isyanın yaşandığı bilinmektedir. Bu isyanın detayları hakkında sınırlı bilgi bulunmakla birlikte, dönemin tarihçileri olayın kapsamına dair önemli kayıtlar bırakmıştır. Abû'l-Farac'a göre, bu isyanda gayrimüslim unsurların koordineli bir şekilde hareket ettikleri ve devlet otoritesine karşı ciddi bir tehdit oluşturdukları belirtilmektedir.(Abû'l-Farac, 1993, s. 87; Akgüç, 2019, s. 20) Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin isyanları, özellikle ekonomik, sosyal ve dini baskılar sonucu patlak veren önemli olaylar arasında yer almaktadır. Bu isyanlar, özellikle Türkmenler ve diğer Müslüman olmayan toplulukların bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış, sosyal huzursuzlukları artırmıştır. Gayrimüslimlerin başkaldırısının, Selçuklu yönetiminin bazen sert uygulamalarına karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir. 12. yüzyılda, özellikle Bizans ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde, ekonomik sıkıntılar ve vergi yükleri, gayrimüslimlerin isyan etmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle, bazı isyanlarda, Selçuklu yönetiminin uyguladığı ağır vergi politikaları ve toprak düzenlemeleri gayrimüslim toplumları etkilemiştir. Bununla birlikte, bazı isyanlar, Selçuklu hükümetinin gayrimüslimlere yönelik iktâ² sistemini uygulamaya koymasının ardından artmıştır.(Abü Bakr İbn Al-

² (İktâ" kavramı, Arapça kökenli "kat" fiilinden türemiş olup sözlükte "kesmek" veya "ayırarak" anlamına gelir. Terim olarak ise, özellikle İslam devletlerinde, siyasi otorite tarafından taşınmaz malların – çoğunlukla arazi olmak üzere – yahut doğal kaynakların (örneğin madenler) mülkiyet, işletme ya da kullanım haklarının belirli şahıslara tahsis edilmesi uygulamasını ifade eder. Bu yetki doğrudan hükümdar veya onun adına hareket eden görevliler tarafından kullanılır. Tahsis edilen bu mülklere karşılık, ilgili şahıs devlete belirli hizmetlerde bulunmakla yükümlü olur. Bu sisteme dahil olan kişilere "mukta" ya da "iktâ" gibi unvanlar verilmiştir; "mukta" terimi hem tahsis edilen şahsı hem de bizzat tahsis edilen mülkü ifade edebilir. Aynı kökten gelen diğer kavramlar da bu sistemle yakından ilişkilidir: Örneğin "katia", hem taşınmaz malları hem de bunlara bağlı vergi yükümlülüklerini anlatmak için kullanılırken, "mukâtaa" ise devlet gelirlerinin iltizam yoluyla toplanması sürecine işaret eder. Bu farklı tahsis türleri, kullanım biçimlerine göre "iktâu't-temlik" (mülkiyet hakkı), "iktâu'l-istiğlâl" (gelirden yararlanma hakkı) ve "iktâu'l-irfâk" (işletme hakkı) gibi sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. İktâ yetkisi, yürütme erkinin tekelindedir ve ancak siyasi irade tarafından gerçekleştirilen bir tahsis işlemi bu isimle anılabilir. Arap Yarımadası'nın kuzeyinde tarım arazilerinin kısıtlı olması nedeniyle İslam öncesi dönemde bu tür uygulamalara pek rastlanmazken, güney bölgelerde arazi tahsisinin kabile reislerine, askerî hizmet sahiplerine ya da köylülere verildiği bilinmektedir. Söz konusu tahsisler çoğu zaman hizmet karşılığı veya

Zakî, 2011, s. 36) Zira bu sistem, gayrimüslimlerin toprağa olan haklarını kısıtlamakta ve onların ekonomik olarak daha da zayıflamasına yol açmaktaydı.

I. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra 1211 yılında tahta geçen I. İzzeddin Keykâvus'un saltanatı sırasında, 1216 yılında Antalya'da yaşayan Hristiyan unsurların çıkardığı isyan dikkat çekicidir. Müslüman halka karşı baskı ve şiddet eylemlerine yönelen bu topluluklar, merkezi otorite tarafından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Sultan Keykâvus, bu isyanı bastırmak amacıyla bizzat orduyu sevk etmiş ve kısa sürede şehir kontrol altına alınmıştır. Ardından, bölgenin coğrafyasına ve stratejik önemine hâkim olan Emîr Mübarizeddin Ertokuş, Antalya'nın valiliğine atanarak hem askerî hem de idari açıdan istikrar sağlanmaya çalışılmıştır.(Demirelişçi, 2003, ss. 21-22; İbn Bîbî, 2020, s. II/211) Bu durum, Selçuklu yönetiminin, dinî farklılıklara hoşgörüyle yaklaşmasına rağmen, devlet otoritesine yönelik tehditlere karşı hızlı ve kararlı bir şekilde müdahale ettiğini göstermektedir. Bu olay, gayrimüslim toplulukların zaman zaman Selçuklu yönetimine karşı birleşerek ayaklandıklarını ve merkezi otoriteyi tehdit ettiklerini ortaya koymaktadır.

Gayrimüslimlerce yaşanan isyanlar Selçuklu Devleti'nin iç güvenlik politikalarını ve gayrimüslim topluluklarla olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Selçuklu yönetimi, bu isyanların tekrarlanmaması için bölgesel yöneticilerini güçlendirmiş ve askerî garnizonlarını stratejik noktalarda konuşlandırarak güvenlik önlemlerini artırmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/15) Ayrıca, bu tür ayaklanmalar, devletin dinî ve etnik çeşitliliği yönetme konusundaki zorluklarını da ortaya koymaktadır.

Gayrimüslimlerin, Selçuklu devletine karşı isyan etme sebepleri arasında sosyal ayrımcılıkla birlikte, Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki eşitsizlik de önemli bir faktördür. Selçuklu yönetimi bu tür başkaldırıları bastırmak için sert askerî müdahalelere başvurmuştur.(Abü Bakr İbn Al-Zakî, 2011, s. 36) İsyenlar sonucu, gayrimüslimlerin

vergi ödeme yükümlülüğü ile ilişkilendirilmiştir. Bu uygulama, yalnızca İslam toplumları ile sınırlı kalmamış; Sasani ve Bizans gibi kadim devlet geleneklerinde de ikta benzeri mekanizmalar mevcuttur. Sasaniler döneminde bazı krallıklar, örneğin Lahmîler, hükümdar tarafından ikta tarzında arazilerle ödüllendirilmiştir. Hatta erken dönem İslam fetihlerinde karşılaşılan bazı yerleşim adlarının bu tahsislerle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nda ise VI. ve VII. yüzyıllarda kamu arazilerinin kiraya verilmesi, satılması ya da benzeri tahsis yollarıyla özel mülkiyete geçirilmesi oldukça yaygındı. Demirci, 2000, ss. 43-44)

toplumsal yapısı büyük ölçüde değişmiş ve bu durum, Selçuklu yönetiminin sosyal ve kültürel politikalarının bir yansıması olmuştur.

2.3 Suistimleri

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin yaptığı suistimler hem yönetim hem de toplumsal ilişkiler açısından önemli etkilere yol açmıştır. Bunların başında, özellikle vergi kaçırma ve ikta sisteminde yolsuzluklar yer almıştır. Gayrimüslim topluluklar, zaman zaman Selçuklu yönetiminin uyguladığı ağır vergilerden kaçmak için çeşitli hileli yollar kullanmışlardır. Özellikle Ermeni ve Rum tüccarları, vergi denetimlerinden kaçmak amacıyla gelirlerini gizlemiş veya yasal olmayan yollarla düşük vergi beyanlarında bulunmuşlardır. Bunun en bilinen örneklerinden biri, 12. yüzyılda Ermeni Hristiyan tüccarı olan Konstantin'in, vergi kaçırmak için kendi mal varlıklarını düşük gösterdiği bir dava kaydına dayanmaktadır. Bu tür davranışlar, devletin gelirlerinin azalmasına neden olmuş ve yönetimle olan ilişkileri zedelemiştir. Diğer bir örnek ise, Selçuklu ikta sistemindeki kötüye kullanımlardır. Ikta sistemi, Selçuklu Devleti'ne ait toprağın, askerlere veya diğer yöneticilere tahsis edilerek, onların bu topraklardan gelir elde etmelerini sağlayan bir sistemdi. Ancak gayrimüslim toprak sahiplerinin bazıları, ikta topraklarını kötüye kullanarak, bu toprakların üzerinde gayri yasal şekilde yerleşim yapmış veya başkalarına devretmişlerdir. Örneğin, Kayseri bölgesinde 13. yüzyılda bir Ermeni ailenin, kendilerine verilen toprağı başkalarına kiralayarak, vergi ödemekten kaçmaya çalıştığı belgelenmiştir. Bu tür suistimler, ikta sisteminin verimsizliğine yol açmış ve devletin denetim gücünü zayıflatmıştır. Bunların yanı sıra, dönemin bazı kaynaklarında idari görevlerde bulunan bazı gayrimüslimlerin suistimleri de kaydedilmiştir. Tuğrul Bey döneminde Bağdat'ta bir hastanede görevli olan Ebu'l-Hüseyn b. el-Müktedi adlı Yahudi, hastanede ilaç, doktor ve içilecek herhangi bir şurubun bulunmamasının nedenini, hastane gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına bağlamıştır. Ebu'l-Hüseyn'in hastane gelirlerini şahsi çıkarları için kullanması, toplumda güven kaybına ve adaletsizlik hissine yol açmış, Selçuklu yönetiminin toplumsal yapıyı istikrarsızlaştırmasına neden olmuştur.(Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, s. 38; Akgüç, 2019, s. 23, 2019, s. 23) Öyle ki, Selçuklu dönemindeki gayrimüslimlerin suistimleri, dönemin ekonomik ve sosyal yapısındaki kırılmaları yansıtmaktadır. Bu tür suistimler, yönetimin ve toplumsal denetim mekanizmalarının

zayıfladığı dönemlerde daha belirgin hale gelmiş ve Selçuklu Devleti'nde gayrimüslimlerle olan ilişkilerdeki güveni zedelemiştir.

2.4 İhanetleri ve Cezalandırılmaları

Selçuklu döneminde gayrimüslim topluluklar, çeşitli sebeplerle bazen devletin çıkarlarına karşı hareket etmiş ve ihanetlerde bulunmuşlardır. Bu tür olaylar, özellikle Selçuklu yönetiminin sosyal ve askerî yapısındaki zayıflıklardan yararlanarak, bazı gayrimüslimlerin isyanlar ve karşıt hareketlerle devlete zarar vermelerine neden olmuştur. Selçuklu yönetimi, bu tür ihanetleri sert bir şekilde cezalandırmış ve büyüklüğüne göre ağır cezalar uygulamıştır. Urfalı Mateos'un verdiği bir örneğe göre, Sultan Alp Arslan ve ordusu, Ermeni topraklarını kuşatırken günlerce süren kuşatmanın ardından Ermeni muhafızlarının surları terk etmesi ve kaleye kapanan halkı geride bırakması sonucu Ani Şehri'ne girmeyi başarmışlardır. Bu durumda, Ermeni reisleri teslim alınmış ve isyan etmeye devam edenler ise öldürülmüştür.(O. Turan, 2005a, ss. 164-166; Urfalı Mateos, 2019, s. 121) Yine Türkiye Selçuklu Devleti döneminde, Maraş emiri tarafından Ermenilere ait bir köyün yağmalanması esnasında yaşanmıştır. Bu olay sonrasında, Ermeniler, Selçuklu yönetimine karşı saldırıya geçmişlerdir. Kalenin kapılarını tutarak içeriye yağmalamaya başlayan Ermeniler, Selçuklu ordusunun yaklaşmasıyla, taşıyabildikleri eşyalarını alarak tüm halkı ile kaçmaya çalışmışlardır. Selçuklu ordusunun müdahalesiyle yakalananlar esir alınmış ve şehirde kalan Hristiyan halka iyi muamele edilmiştir. Ancak, Ermenilerle birleşerek ihanet eden bir papaz, ihanetinin cezası olarak diri diri derisi yüzülerek öldürülmüştür.(Abû'l-Farac, 1993, s. 395; Arslan, 2021, s. 39) Bu olay, Selçuklu yönetiminin ihanet eden gayrimüslimlere karşı uyguladığı cezalandırma usullerinin sertliğini ve adaletin sağlanması adına izlediği acımasız politikaları yansıtmaktadır.

Gayrimüslim ve Müslüman unsurlar arasında yaşanan ihanetler, yönetimin otoritesini ve iç güvenliği tehdit ederken, devlet tarafından ağır şekilde cezalandırılmıştır. Özellikle orduda görevli ya da yönetim kadrolarında bulunan gayrimüslimlerin, düşmanla iş birliği yapmaları, Selçuklu yönetimi tarafından affedilmez bir suç olarak değerlendirilmiştir. Bu tür ihanetler çoğu zaman fiziksel işkencelerle ve ölümle sonuçlanmıştır. Örneğin, 12. yüzyılda, Selçukluların Anadolu'ya yapmış oldukları fetih hareketleri zamanında Ermeni liderlerin Selçuklu ordusuna karşı ihanetleri ve düşmanla birleşmeleri, halk arasında

büyük bir huzursuzluğa yol açmış ve bu durum, yönetim tarafından sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Ermeni papazlarının ve liderlerinin işkenceyle öldürülmesi, dönemin cezalandırma yöntemlerini açıkça göstermektedir.(Basoğlu, Hanriet, 2019, s. 140) İhanetin cezalandırılmasında, sadece askerî başarısızlık değil, aynı zamanda dinî ve toplumsal düzenin de korunması amaçlanmıştır. İhanet eden kişilerin derilerinin yüzülmesi ya da idam edilmesi, Selçuklu yönetiminin, devletin bütünlüğünü ve güvenliğini koruma adına izlediği acımasız ceza politikalarının bir parçası olmuştur.

Selçuklu dönemindeki ihanetler, genellikle askerî ve idari anlamda devletin güvenliğini ve istikrarını tehdit eden eylemler olarak karşımıza çıkmıştır. Gayrimüslim ve Müslüman unsurlar arasında zaman zaman yapılan ihanetler, sadece askerî açıdan değil, aynı zamanda toplumsal yapının da çökmesine neden olmuştur. Bu tür ihanetler, devletin yüksek yetkilileri veya hükümdarın yakın çevresi tarafından gerçekleştirildiğinde, yönetim tarafından sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Örneğin, Moğol istilas sırasında Kayseri İğdişbaşısı olan Hüsâm'ın, Ermeni mühtedisi olarak şehir tesliminde rol alması ve ordusuna ihanet etmesi, Selçuklu yönetimi tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmıştır.(Karakulak, 2020, s. 734) Hüsâm'ın ihaneti, sadece askerî alanda değil, aynı zamanda dinî ve toplumsal yapıda da büyük bir güven kaybına yol açmıştır.

3. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Unsurların Askerî Görevlerde Bulunmaları

Selçuklu Devleti, 11. ve 14. yüzyıllar arasında Anadolu'da siyasi ve askerî bir gücün temsili olmuş, bünyesinde çok çeşitli etnik ve dinî unsur barındıran bir yapı sergilemiştir. Bu dönemde gayrimüslim unsurlar sadece ticari ve idari alanlarda değil, aynı zamanda askerî alanda da görev almışlardır. Özellikle Bizans'tan Selçuklu hizmetine giren paralı askerler, Ermeni ve Rum unsurlarının ordu içinde kullanılması bunun en belirgin örnekleri arasındadır. Selçuklu Devleti'nin askerî sisteminde ikta ve gulam sistemleri önemli bir yer tutmaktaydı. İkta sahipleri, kendilerine tahsis edilen topraklardan elde edilen gelirle asker beslemekle yükümlü olmuşlardır. Gayrimüslim unsurlar da bu sisteme dahil edilerek askerî görevlerde yer almışlardır.

Gulâmlar, genellikle köle olarak savaş meydanlarında veya baskınlarla ele geçirilip devlet hizmetine alınan gayrimüslim askerlerdir. İslami terbiyeden geçirilen bu askerler, zamanla Selçuklu ordusunun çekirdek gücünü oluşturmuştur. Gulâmların savaşlarda gösterdikleri başarıya örnek verecek olursak Malazgirt Zaferinde bir gulâmın sergilediği

yetenek tarihi önem arz etmektedir. Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e karşı kazandığı Malazgirt Zaferini tarihçiler farklı açılardan ele almakta olup, Sultan Alp Arslan'ın devlet yönetimi, stratejik zekâsı ve hoşgörüsü açısından değerlendirmektedir. Malazgirt Savaşı'nın ardından, Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Selçuklu ordusunda bulunan bir gulâm (köle) tarafından esir alındı. Ravendi ve İbnü'l-Esîr, bu gulâmın ordu yoklamasında başlangıçta dikkate alınmadığını, ancak Sultan'ın dikkati sayesinde ordu listesine dahil edildiğini bildirmektedir. Sultan'ın bu sezgisel hareketi doğru çıkmış ve söz konusu gulâm, Bizans İmparatoru'nu yakalayarak Sultan'ın huzuruna çıkarmıştır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/71; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, 2020, s. I/178-181) Gayrimüslim kökenli gulâmlar, savaş meydanında önemli roller üstlenmiş ve devletin askerî gücüne doğrudan katkı sağlamışlardır. Bizans İmparatoru'nun bir gulâm tarafından esir alınması, bu askerî sistemin etkinliğini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Bu durum, Selçuklu ordusunun çok kültürlü ve çok dinli bir yapıya sahip olduğunu ve farklı topluluklardan gelen askerlerin Selçuklu hizmetinde etkili bir şekilde görev aldıklarını kanıtlamaktadır.

Sultan Alp Arslan, esir alınan Bizans İmparatoru'na başlangıçta sert bir tutum sergilemiş, ancak sonrasında barışçıl bir çözüm arayarak fidye karşılığında serbest bırakmayı tercih etmiştir. Yapılan anlaşmaya göre; Romanos Diogenes, Selçuklulara bir buçuk milyon dinar fidye ödemeyi, gerektiğinde askerî destek göndermeyi ve Selçuklu ordusu tarafından esir alınan Bizans askerlerini serbest bırakmayı taahhüt etmiştir. Sultan Alp Arslan, ayrıca Romanos Diogenes'in ülkesine güvenli bir şekilde dönmesi için ona on bin dinar vermiş ve muhafızlar tahsis etmiştir. Bunun yanı sıra, imparatoru onurlandırmak amacıyla ona bir hil'at giydirmiştir. (Ostrogorsky, 1999, ss. 300-303) Bu yaklaşım, Sultan'ın diplomasiye verdiği önemi ve adalet anlayışını yansıtmaktadır.

Bu olaylar, Sultan Alp Arslan'ın yalnızca büyük bir komutan değil, aynı zamanda ileri görüşlü, eşitçi bir yaklaşım sergileyen devlet adamı olduğunu göstermektedir. Onun, zaferin ardından düşmanına karşı sergilediği adaletli ve stratejik yaklaşım, Selçuklu Devleti'nin gücünü ve yönetim anlayışını gözler önüne sermektedir.

3.1 Selçuklu Devleti'nde Gulâm Sistemi ve Ücretli Askerlik

Selçuklu Devleti'nde gulâm sistemi, merkezî ordu ve saray yönetiminin önemli unsurlarından biri olup, genç yaşta saraya alınan kökenleri farklı bireylerin sıkı bir askerî ve idari eğitimden geçirilerek devlet hizmetine kazandırılmasını amaçlamaktaydı. Bu sistem kapsamında savaş esiri veya köle olarak edinilen çocuklar, gulâmhâne adı verilen eğitim kurumlarında yetiştirilir ve İslâmî, askerî ve idari alanlarda eğitildikten sonra devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilirdi. Gulâmlar arasından yükselen kişiler, bazen emirlik ve vezirlik gibi yüksek mevkilere kadar ulaşabilmekteydi. Nitekim Selçuklu tarihinde öne çıkan gulâmlardan biri Emîr Pervâne olup, başlangıçta bir gulâm olarak saraya girmiş ve zamanla devlet yönetiminde etkili bir konuma yükselerek I. Alâeddin Keykubâd ve II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemlerinde önemli roller üstlenmiştir.(Göksu, 2007, ss. 68-69; İbn Bîbî, 2020, s. II/345-353)

Gulâm sisteminin en seçkin birliklerinden biri olan halka-i hâss, sultana doğrudan bağlı yaya ve süvari birliklerinden oluşmaktaydı. Bu birliğin mensupları, sultan'ın yalnızca kişisel muhafızları olmakla kalmayıp, aynı zamanda kritik askerî harekâtlara da katılmışlardır. Örneğin, İbrahim Çavlı, bu sistemden yetişmiş ve Sultan I. Alâeddin Keykubâd döneminde önemli bir askerî lider hâline gelerek Ermeni Vilayeti'ndeki kalelerin fethinde etkili bir rol oynamıştır. Benzer şekilde, Komnenos hanedanı mensubu bir Bizanslı olan Manuel Mavrozomes, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in kayınpederi olması ve yapılan anlaşma gereği sebebiyle Selçuklu hizmetine girmiş ve gulâmlar arasından yükselerek uç beyliği statüsüne ulaşmıştır. Özellikle Uluborlu, Honaz ve Denizli gibi bölgelerin yönetimi kendisine verilmiş ve Anadolu'da yöneticisi Hristiyan olan ilk melikliklerden birini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, Mülâzimân-ı yatak-i humâyûn gibi özel birlikler, yalnızca saray muhafızlığı yapmamakta, aynı zamanda sultanın katılmadığı seferlerde de görev alarak devlet yönetiminde aktif roller üstlenmiştir.(Kesik, 2017, ss. 26-34; O. Turan, 2017, s. 304) Selçuklu döneminde gulâm sisteminden yetişen bu isimler, devletin genişlemesi ve merkezî otoritenin güçlendirilmesi sürecinde önemli roller üstlenerek yönetimde ve orduda etkin bir konuma sahip olmuşlardır.

Sultan Melikşah döneminde gulam kökenli Hristiyan askerler, Selçuklu ordusunun süvari birliklerinde önemli roller üstlenmişlerdir. Aynı zamanda Selçuklu emîrlerinden Emir

Savtekin'in ordusunda gayrimüslim savaşçıların aktif görev aldıkları bilinir. Bunun yanı sıra, Selçuklu sarayında üst düzey rütbelere yükselen bazı gulam kökenli gayrimüslimler, komutanlık ve idari görevler üstlenerek devlete hizmet etmişlerdir. Bu isimlerden biri olan Artuk Bey'in ordusunda görev yapan ve sonrasında yükselen Ermeni asıllı komutan Basileios, özellikle Haçlı Seferleri sırasında Selçuklu ordusuna hizmet etmiştir. Gulâm sistemine dahil edilen bireyler, çocuk yaşta saraya alınarak özel eğitim kurumlarında yetiştirilirdi. Gulâmhâne adı verilen bu kurumlarda hem askerî hem de idarî alanda yetkin bireyler olarak yetiştirmeleri için sıkı bir disiplin altında eğitilirdi. Eğitim sürecinde, özellikle İslamî ve kültürel değerler benimsetilirken, fiziksel ve zihinsel beceriler de geliştirilirdi. Gulâmlar, başlangıçta saray mensuplarının çocukları ile oyun arkadaşı olarak seçilmekte, bu süreç onların saray hayatına uyum sağlamalarını ve yönetici elit ile yakın ilişkiler kurmalarını sağlamaktaydı. Zamanla bu bireyler, hem askerî sınıfta yükselerek komutanlık pozisyonlarına gelmekte hem de devlet yönetiminde önemli bürokratik görevler üstlenmekteydi.(İbn Bîbî, 2020, s. II/45-46-101-225; Y. Özdemir, 2020b, ss. 437-438) Bu sistem, devletin sadakatle bağlı ve iyi eğitim almış yöneticiler yetiştirmesini sağlayan önemli bir yapı taşı oluşturmuştur.

Türkiye Selçukluları Döneminde Gulâmân-ı Sarayda yetişerek Selçuklu yönetiminde önemli idarî görevler üstlenmiş bir diğer devlet adamı da Mübarizeddin Ertokuş'tur. Gulâmân-ı Saray, küçük yaşlarda saraya alınan ve askerî veya bürokratik hizmetler için özel olarak yetiştirilen bireylerden oluşmaktaydı. Bu sistem çerçevesinde Türk, Arap, Ermeni, Rum, Gürcü ve İran asıllı çocuklar Selçuklu başkentlerinde satın alınır veya savaş esiri olarak getirilirdi. Saray bünyesinde yer alan ve Gulâmhâne olarak adlandırılan özel eğitim kurumlarında, doğrudan sultana bağlı olarak yetiştirilen bu bireyler merkez ordusunun önemli bir parçasını oluştururdu. Eğitimcileri olan ve "baba" ünvanı taşıyan hocalar gözetiminde sıkı bir eğitim sürecinden geçirilen gulâmlar, İslam dini ve kültürü çerçevesinde terbiye edilirdi. Selçuklu yönetiminde görev alan birçok devlet adamının bu sistemde yetişen bireyler veya onların neslinden gelen kişiler olduğu bilinmektedir.(Demirelişçi, 2003, s. 20; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2001, s. 38)

Türkiye Selçuklu Devleti, XIII. yüzyıl itibarıyla askerî yapısını güçlendirmek ve özellikle yerleşik ordular karşısında etkili olabilecek yeni birlikler oluşturmak amacıyla ücretli asker istihdam etmeye başlamıştır. Bu süreçte, özellikle Franklardan oluşan ağır zırhlı

süvari birliklerinin öncü kuvvetler olarak Selçuklu ordusunda görev aldığı bilinmektedir. Ücretli askerlerin kullanımı, hem kuşatma harekâtlarını etkin bir şekilde yürütebilecek hem de çeşitli etnik kökenlerden gelen gulâmlar ile savaş yetkinliği yüksek profesyonel savaşçılar aracılığıyla ordunun çeşitlendirilmesini sağlamıştır. Türkiye Selçuklu ordusunda ücretli askerlerin kullanıldığına dair ilk kayıt, II. Rükneddin Süleyman Şah'ın 1202 tarihli Gürcistan Seferi sırasında görülmektedir. İbn Bîbî, bu sefere ilişkin verdiği bilgide doğrudan "ücretli asker" ifadesini kullanmasa da Sultan'ın "birâderân ve hîsân ve mülûk-i etraf" (kardeşleri, yakınları ve çevredeki melikler) aracılığıyla kendi adamlarını ve savaş yeteneğine sahip askerleri topladığını belirtmektedir.(Göksu, 2010, ss. 121-122; İbn Bîbî, 2020, s. II/215) Bu durum, Selçuklu ordusunda farklı kökenlerden gelen paralı askerlerin istihdam edildiğini ve bu birliklerin özellikle stratejik savaşlarda önemli roller üstlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, kaynakların sınırlılığı nedeniyle Selçuklu ordusundaki tüm ücretli askerlerin kökenleri ve nitelikleri tam olarak tespit edilememektedir. Ancak, özellikle ağır zırhlı süvari sınıfının orduda yer almasının, dönemin askerî ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilen bir strateji olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ücretli asker kullanımı, özellikle I. Alâeddin Keykubâd döneminde daha belirgin hale gelmiş ve farklı etnik kökenlerden gelen savaşçılar ordu bünyesinde görev almıştır. Bu askerlerin varlığına dair en önemli kanıtlardan biri 1226 yılındaki Kâhta kuşatmasıdır. İbn Bîbî' bu muhasara sırasında Selçuklu ordusunda Fardahla oğulları adlı bir grubun bulunduğunu ve bu kişilerin Frank ücretli askerlerin lideri olduğunu aktarmaktadır. Bu grup, başlangıçta İznik Rum İmparatorluğu'na bağlı olup, daha sonra Türkiye Selçuklu ordusuna katılmış profesyonel savaşçılar olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, 1230 yılındaki Yassıçemen Savaşı'nda da Selçuklu ordusunun Türk, Frank, Gürcü, Rum, Rus ve Arap unsurlarından oluştuğu kaydedilmiş olup, özellikle Frank ve Gürcü birliklerinin ücretli asker statüsünde hizmet ettiği bilinmektedir. Kaynaklar ayrıca Eyyûbîler ile 1234'te yaşanan savaşta da orduda Gürcü ve Frank askerlerinin bulunduğunu aktarmakta, ancak bu askerlerin doğrudan ücretli statüsünde olup olmadığı konusunda kesin bir sonuca varılamamaktadır. Bununla birlikte, 1235 yılında Harran, Urfa ve Rakka bölgelerine yapılan seferde Selçuklu ordusunda ücretli askerlerin bulunduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.(Göksu, 2010, ss. 138-139; İbn Bîbî, 2020, s. II/391) Bu durum, Türkiye Selçuklu Devleti'nin dönemsel askerî

ihtiyaçlara bağlı olarak yabancı savaşçılardan oluşan profesyonel birlikleri istihdam ettiğini ve bu birliklerin özellikle stratejik seferlerde kritik roller üstlendiğini göstermektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ücretli askerlerin kullanımı özellikle I. Alâeddin Keykubâd ve II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemlerinde belirgin bir hl almış ve devletin askerî yapısında önemli bir yer edinmiştir. Bu paralı askerler genellikle Frank, Gürcü, Ermeni, Rum, Rus ve Arap unsurlarından oluşmakta olup hem iç isyanların bastırılmasında hem de dış tehditlere karşı mücadelede etkin roller üstlenmişlerdir. Babaler İsyanı'nın bastırılmasında cretli Frank askerlerinin belirleyici bir rol oynadığı bilinmektedir. Simon de Saint Quentin, bu isyan sırasında 300 Frank askerinin Selçuklu ordusuna destek verdiğini ve 11.000 kişilik Baba grubunu etkisiz hle getirdiğini aktarmaktadır.(Saint Quentin, 2019, s. 112) Benzer şekilde, Ab'ı- Farac, Selçuklu ordusunda yer alan 1000 Frank askerinin, Selçuklu birliklerinin manev açıdan çekimser kalması üzerine isyancılar üzerine taarruza geçtiğini ve bu sürecin Selçuklu zaferiyle sonuçlandığını belirtmektedir.(Ab'ı-Farac, 1993, s. 215)

Ücretli askerlerin rolü yalnızca i isyanlarla sınırlı kalmamış, 1242'de Erzurum'un Moğollar tarafından kuşatılması sırasında da kendini göstermiştir.(Göksu, 2010, ss. 143-143) İbn Bîbî, bu savaşta Frank askerlerinin kumandanı İstankus ile şehrin sbaşısı Sinn'ı-d-din Yakut'un birlikte hareket ederek Moğol ordusuna karşı büyük bir direniş sergilediklerini kaydetmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/289) Ayrıca, Ksedağ Savaşı (1243) ncesinde de Selçuklu ordusunda 300 Frank süvarisinin bulunduğu, bu askerlerin Gürcüler ve Rumlar ve ile birlikte nc kuvvet olarak görevlendirildiği belirtilmektedir.(Göksu, 2015, s. 221; İbn Bîbî, 2020, s. II/514-515) Tüm bu örnekler, ücretli askerlerin Selçuklu askerî teşkilatında yalnızca yardımcı birlikler olarak değil, bazen savaşın seyrini değiştirebilecek kritik roller üstlenen profesyonel savaşçılar olarak kullanıldığını ve giderek artan bir stratejik öneme sahip olduklarını göstermektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde cretli Frank askerleri, özellikle savaş meydanlarında stratejik roller üstlenmiş ve zamanla ordunun önemli bir unsuru hâline gelmiştir. Bu askerlerin liderleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakla birlikte, özellikle Fardahla, İstankus ve Faradevle isimleri ne çıkmaktadır. Ksedağ Muharebesi (1243)

sırasında, bazı araştırmacılar savaş esnasında sancaklarını indirerek kaçtığı iddia edilen Gürcüoğlu Zahîrî'd-dîn ve Frank askerlerinin lideri Fardahla'nın aynı kişi olabileceğini ileri sürmüştür.(İbn Bîbî, 2020, s. II/315) İbn Bîbî, bu kişinin adını yalnızca Köseadağ Muharebesinde geçirirken, Aknerli Grigor, bu kişinin savaşta büyük cesaret gösterdiğini aktarmaktadır.(Grigor & Dursun, 2012, s. 177) Andreasyan Hrand ise, ünlü bir Gürcü kumandanı olan Salve'nin, 1225 yılında Sultan Celâlü'd-dîn'e karşı yapılan muharebede esir düştüğünü ve öldürüldüğünü, Grigor'un bahsettiği kişinin ise tarihte Faradevle olarak geçtiğini belirtmektedir.(Andreasyan, 1979, s. 102) Andreasyan'a göre, mağlubiyetin ardından Faradevle, ihanete karıştığı gerekçesiyle II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından idam edilmiştir. Ancak İbn Bîbî, bu idamdan bahsetmemektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/318) Frenk askerleri, yalnızca iç isyanların bastırılmasında değil, Erzurum'un Moğollar tarafından kuşatılması (1242) gibi büyük çatışmalarda da kritik roller üstlenmiş ve liderleri doğrudan devletin yüksek askerî komutanlarıyla birlikte hareket etmiştir.(Göksu, 2010, s. 145) Bu durum, Selçuklu ordusundaki ücretli Frank askerlerinin sadece savaşçı değil, aynı zamanda belirli dönemlerde yönetsel pozisyonlara da yükseldiğini göstermektedir.

3.2 Gulâm Maaşları

Selçuklu ordusunun önemli unsurlarından biri olan gulâmlar, devlet hizmetine alınan kölemen askerler olup, özellikle Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Eyyûbîler ve Memlükler gibi birçok Müslüman Türk-İslam devletinde önemli bir askerî sınıf teşkil etmişlerdir. Gulâmlar, yalnızca ordu mensubu olarak değil, aynı zamanda saray muhafızları, emirlerin özel korumaları ve taşra teşkilatında önemli idari mevkilere kadar yükselen devlet görevlileri olarak da görev yapmışlardır. Emevîler ve Abbasîler döneminden itibaren önemli bir yer edinen gulâmlar, Selçuklu devlet teşkilatında maaşlı askerler olarak görev yapmış ve düzenli ödemeler almışlardır. Türkiye Selçuklularında gulâmlara ödenen maaşlar, görev aldıkları makam ve askerî rütbelere göre farklılık göstermiştir. Emevîler, Abbasîler, Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Eyyûbîlerde olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da gulâmlara düzenli bir maaş ödenmesi esas alınmıştır. Ancak bu maaşın yılın hangi dönemlerinde ödendiği, miktarı, vazife ve makamlar arasındaki maaş farkları gibi konularda sınırlı bilgi bulunmaktadır.(Köymen, 1973, s. 178)

Nizâmü'l-Mülk, Selçuklu yönetim anlayışında ikta sisteminin yaygınlaşmasından önce gulâmlara düzenli maaş ödenmesinin esas alındığını, bu sayede askerlerin görevlerini ihmal etmeden yerine getirdiklerini belirtmektedir. Ona göre, sultan tarafından doğrudan yapılan maaş ödemeleri, gulâmların devlete bağlılığını artırmakta ve onların sadakatini sağlamaktadır.(Nizamülmülk, 2018, s. 127) Bu sistem sayesinde gulâmlar maddi olarak rahat bir yaşam sürdürebilmiş ve sürekli savaşa hazır durumda tutulmuşlardır.

Büyük Selçuklular döneminde gulâmlara ödenen maaş miktarı hakkında bazı rakamsal veriler bulunmaktadır. Melikşah döneminde gulâmlara ödenen toplam maaş miktarının yıllık 600-700 bin dinar olduğu bilinmektedir Türkiye Selçukluları dönemine gelindiğinde gulâmların maaşlarının özellikle Moğol vesayeti altında arttığı görülmektedir. İbn Bîbî'nin kayıtlarına göre, saray hizmetinde bulunan gulâmların sayısı ve bunlara ödenen maaşlar, Moğol baskısı altındaki dönemde büyük bir artış göstermiştir. Özellikle 1249 yılında, üç kardeşin ortak saltanat döneminin başlarında, devletin önde gelenlerinden Celâlü'd-din Karatay, vezaret makamına getirilmek istenen Necmü'd-din Nahcivânî ile yaptığı görüşmede, devletin ekonomik kaynaklarının dikkatli kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Nahcivânî, devleti idare etmek için para ve asker gücünün gerekli olduğunu, ancak Selçuklu emirlerinin hak ettiklerinden fazlasını almamaları gerektiğini belirtmiş ve maaş sistemine dair yeni bir düzenleme önerisinde bulunmuştur.(Göksu, 2010, s. 145; İbn Bîbî, 2020, s. II/506-507) Bu görüşmeler neticesinde, gulâmların maaşları yeniden düzenlenmiş ve bazı emîrlerin maaşlarında kısıtlamalara gidilmiştir. Nahcivânî, kendisine devlet hazinesinden günlük iki dirhem (yılda 720 dirhem) maaş ödenmesini önerirken, dönemin diğer devlet adamlarının maaşlarının da buna göre belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak yüksek rütbeli emîrlerin bu düzenlemeye karşı çıkmaları üzerine, Celâlü'd-din Karatay, vezir Necmü'd-din Nahcivânî'ye, geçmişte devletin en kanaatkâr vezirlerinden biri olarak bilinen Mühezzibü'd-din Ali'nin aldığı 40.000 dirhem yıllık tahsisatı kabul ettirmiştir. Emîrlerin maaşları da eski aldıklarının yarısı seviyesine düşürülerek yeni bir maaş düzeni oluşturulmuştur.(Göksu, 2010, ss. 145-146; İbn Bîbî, 2020, s. II/504-505)

Öyle anlaşıyor ki Moğol vesayeti altındaki Türkiye Selçukluları döneminde gulâmlara ödenen maaşlarda görülen artış, yalnızca ekonomik bir karar değil, aynı zamanda siyasi bir zorunluluğun ve güvenlik ihtiyacının da bir yansımasıdır. Moğol hâkimiyetinin tesis

edildiği süreçte Selçuklu yönetimi, merkezî otoriteyi koruyabilmek ve Moğol taleplerine karşı iç düzeni sağlayabilmek adına saray çevresinde sadakatinden emin olunan askeri ve idarî kadroları güçlendirme yoluna gitmiştir. Bu noktada gulâmlar, doğrudan sultana bağlı olmaları, sadakatlerinin satın alınabilir olması ve askerî eğitimleri nedeniyle Selçuklu idaresi için kritik bir unsur hâline gelmiştir. Moğol baskısı altında artan siyasi karmaşa ve toplumsal huzursuzluk, devletin güvenlik mekanizmalarını daha güçlü kılmasını zaruri kılmış; bunun doğal sonucu olarak gulâmların maaşları artırılarak bu kadronun sadakati pekiştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, dönemin bürokratlarından Necmü'd-din Nahcivânî'nin devletin mali disiplinine vurgu yaparak yaptığı maaş düzenlemeleri, Moğol idaresi altında zayıflayan devlet ekonomisinin yeniden denetim altına alınma çabasını da yansıtmaktadır. Dolayısıyla maaş artışları, sadece askeri bir gereklilik değil, aynı zamanda siyasi bir denge ve iktisadi bir kontrol aracıdır.

3.3 Köle İhtidası ve Selçuklu Dönemindeki Etkileri

Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu'daki diğer beylikler, gayrimüslimlerin ihtidası konusunda belirli bir siyaset gütmemiş olsalar da saray ve ordu ihtiyaçları gibi pratik nedenlerden dolayı İslamlaşma içerisinde yer almışlardır. Bu süreç, özellikle savaşlar ve köle ticaretine dayalı olarak şekillenmiştir. Selçukluların hükümetleri altında kölelerin önemli bir rolü vardı; bunlar arasında harplerde esir alınanlar, köle pazarlarında satın alınan erkek çocukları ve cariyeler bulunmaktaydı. Gayrimüslim köleler, Anadolu'daki diğer köle ve cariyelere göre sayıca daha az olmakla birlikte, Selçuklu toplumunun farklı alanlarında, özellikle saray ve orduda, önemli yer tutmuşlardır. Köle ihtidası, Selçuklu toplumunda önemli bir sosyal ve kültürel dinamiği oluşturmuştur. Köleler ve esirler, maddi ya da manevi bazı menfaatler veya esaret psikolojisinin etkisi altında zamanla Müslüman olmuşlardır. Bazı köleler, İslam kültürünün ve medeniyetinin etkisiyle ihtida ederken, bazıları ise toplumda kendilerine yer bulmak için İslam'ı kabul etmişler ve topluma entegre olmuşlardır.(Karakulak, 2020, s. 73; O. Turan, 2005b, s. 392) Bu süreçte, özellikle köle pazarlarında satılan ve esir alınan kölelerin, İslam'ın etkisiyle hızlı bir şekilde kimlik değiştirdikleri gözlemlenmiştir.

Anadolu'da ihtida edenler arasında, ilk sırayı Müslüman erkeklerle evlenen Hristiyan kadınlar almıştır. Bu dönemde, Selçuklu sultanlarının Hristiyan kadınlarla evlenmesi, onların İslam'a geçişini kolaylaştırmış ve bu süreç hem sosyal hem de dinî açıdan önemli

dönüşümlere yol açmıştır. İhtida edenlerin bir diğer grubunu ise esirler, köleler ve cariyeler oluşturmuştur. Bu kişiler, Selçuklu yönetimi altındaki toplumsal yapıya hızla uyum sağlamış, dinî kimliklerini değiştirerek İslam toplumunun bir parçası haline gelmişlerdir. Özellikle kölelerin ve cariyelerin, kültürel sürecine tabi tutuldukları ve birçok durumda toplum içinde sosyal statülerini artırarak yeni kimliklerine uyum sağladıkları görülmüştür. Selçuklu ordusunda da kölelerin ve gayrimüslimlerin ihtidası yaygın bir durumdu. Örneğin, Erzincan emiri Şerâfeddin Mamud'un kökeni hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Piser-i Kerâhle olarak bilinen bu emîr, Fransız askerlerinden olduğu ve Almanca ile Fransızca bildiği belirtilmektedir. Bu, kölelerin ve esirlerin sadece dinî dönüşümle kalmayıp, aynı zamanda dilsel ve kültürel uyum süreçlerine de girdiğini gösteren bir örnektir. Şerâfeddin Mamud'un durumu, köle ihtidasının sadece dinî bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir adaptasyon süreci olduğunu ortaya koymaktadır.(O. Turan, 2005a, s. 392) Bu tür örnekler, kölelerin ve esirlerin Selçuklu toplumuna uyumunun ne denli derin ve çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Görüldüğü üzere Selçuklu Devleti'nde köle ihtidası, toplumsal yapının önemli bir parçası haline gelmiş ve hem dinî hem de kültürel açıdan büyük dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreç, sadece kölelerin kimlik değişimini değil, aynı zamanda Selçuklu toplumunun çok kültürlü yapısının güçlenmesini de sağlamıştır.

4. Selçuklular Döneminde Gayrimüslimlerin Aracılığı ile Kurulan Diplomatik İlişkiler

Selçuklu Devleti, siyasi ve askerî gücünü genişletirken hem İslam dünyası hem de Batı ile çeşitli diplomatik ilişkiler geliştirmiştir. Selçukluların Bizans, Haçlılar, Gürcüler, Ermeniler ve diğer Hristiyan devletlerle olan münasebetleri, çoğunlukla gayrimüslim arabulucular vasıtasıyla yürütülmüştür. Bu araçlar, savaş sırasında taraflar arasında barış antlaşmalarının imzalanması, esir değişimleri, ticari anlaşmalar ve siyasi evlilikler gibi çeşitli diplomatik görevleri üstlenmişlerdir. Haçlı Seferleri, Bizans-Selçuklu ilişkileri ve Moğol İstilasası sürecinde gayrimüslim diplomatların etkisi daha da belirginleşmiştir. I. Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında, Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan, Bizans İmparatoru I. Aleksios ile yoğun diplomatik temaslarda bulunmuştur. İznik'in Haçlılar tarafından ele

geçirilmesi sonrası Selçuklular ile Bizans arasında doğrudan müzakereler yürütülmüş, bu süreçte Rum ve Ermeni kökenli diplomatlar aracılık etmiştir.(Komnena, 2021, s. 178)

Haçlıların Anadolu'yu geçişi sırasında Selçuklular hem Haçlılar hem de Bizans ile çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. I. Bohemund ile I. Kılıç Arslan arasındaki görüşmelere yine gayrimüslim elçiler aracılık etmiştir. Haçlıların ilerleyişini durdurmaya yönelik bu diplomatik çabalar, özellikle Antakya, Maraş ve Konya bölgelerinde savunma yoğunlaşmıştır. Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192) sırasında Almanya Kralı Friedrich Barbarossa, Selçuklu topraklarından geçerek Kudüs'e ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Haçlı ordusunun geçişi sırasında çeşitli diplomatik görüşmeler yürütmüştür. Bu müzakerelerde Alman tarafında Godefroi von Wiesenbach, Selçuklu tarafında ise Tokili adında bir gayrimüslim diplomat önemli rol oynamıştır.(Altınay & Çeçen, 2023, s. 345) Bu görüşmeler sonucunda, Friedrich Barbarossa'nın ordusuna yiyecek ve su tedariki sağlanmış, aynı zamanda Haçlı ordusunun Konya ve civarındaki Müslüman halka zarar vermemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.(Dertli, 2014, s. 36)

Haçlı Seferleri döneminde gerçekleşen diplomaside Urfalı Mateos, Selçukluların Haçlı Seferleri döneminde farklı gayrimüslim unsurlarla diplomatik temaslar kurduğunu belirtmektedir. 12. yüzyılda, Haçlılar Anadolu'ya ilerlerken Selçuklu sultanları bazı Haçlı komutanlarıyla geçici barış anlaşmaları yapmış, tutsak değişimi gibi konular müzakere edilmiştir. Özellikle Sultan I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla olan diplomatik temasları, Anadolu'daki dengelerin korunması açısından büyük önem taşımıştır. Örneğin, 1101 Haçlı Seferleri sırasında Bohemund I ve Raymond IV ile yapılan diplomatik görüşmeler, Selçukluların Haçlılarla barışçıl ilişkiler geliştirmesine olanak tanımıştır.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 307-308)

Selçuklular ve Ermeniler Arasında kurulan diplomatik ilişkiler de Urfalı Mateos'un kroniğinde Selçuklular ile Ermeni Prenslikleri arasındaki etkileşimler sıkça yer almaktadır. Ermeni ileri gelenleri, Selçuklular ile çeşitli dönemlerde barış görüşmeleri yapmış ve stratejik ittifaklar kurmuştur. 1086 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah, Ermeni Prensliklerine karşı askerî harekâtlarda bulunmuş ancak bu süreçte barış müzakereleri de yürütülmüştür. Ermeni Prensi Ruben I, Selçuklulara bağlılığını sunarak kendi topraklarını muhafaza etmeyi başarmıştır. Aynı şekilde, Gagik II, Selçuklular ile anlaşma yaparak

Ermeni halkının korunmasını sağlamıştır. Bu süreçte de Ermeni elçisi Oşin, Selçuklu sarayına giderek diplomatik temaslarda bulunmuştur.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 170-171)

Selçuklu-Bizans ilişkilerinde Rum, Ermeni ve Gürcü elçiler sıkça görev yapmıştır. Özellikle II. Rükneddin Süleyman Şah döneminde, Trabzon İmparatorluğu ile yürütülen diplomatik temaslarda Ermeni kökenli Simon adlı bir diplomat, aracı olarak görev almıştır. Aynı şekilde, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın elçileri de Selçuklu sarayında görev yaparak, Kafkaslardaki sınır düzenlemeleri ve ticari anlaşmalar konusunda müzakereler yürütmüşlerdir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/289)

Selçukluların Bizans ile olan ilişkileri, genellikle askerî mücadeleler ve barış anlaşmaları çerçevesinde şekillenmiştir. 11. yüzyılda Selçuklular, Bizanslılarla yapılan savaşların ardından bazı bölgelerde diplomatik anlaşmalar imzalamış ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla elçiler göndermiştir. Urfalı Mateos'un kroniğinde, Bizans İmparatorları II. Nikeforos ve IV. Romanos Diogenes ile Selçuklu yöneticileri arasında yapılan diplomatik yazışmalara ve ittifaklara dair anlatılar bulunmaktadır. Özellikle, 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes ile Selçuklu Sultanı Alp Arslan arasında yapılan müzakereler, Bizans'ın Anadolu'daki nüfuzunun kırılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.(Urfalı Mateos, 2019, s. 171)

1240'lı yıllardan itibaren Anadolu'ya Moğol akınlarının artmasıyla birlikte Selçuklular, Moğollarla diplomatik ilişkilerini güçlendirmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, Moğollar ile Selçuklular arasındaki müzakerelerde Ermeni ve Gürcü asıllı diplomatlar arabuluculuk yapmıştır. Özellikle Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın elçileri, Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev ile Moğol hanları arasındaki yazışmalarda aracılık yapmıştır. Ayrıca, Moğol komutanlarından Baycu Noyan ile Selçuklu yönetimi arasındaki temaslar sırasında, Venedikli ve Suriyeli tüccarların da elçilik faaliyetleri yürüttüğü bilinmektedir.(Keleş, 2018, ss. 141-143)

Bu dönemde, Selçuklu sarayında Moğollar ile diplomatik ilişkileri yöneten gayrimüslim devlet adamları da bulunmaktadır. Özellikle Abû'l-Farac'ın kayıtlarına göre, Moğollar adına Anadolu'da elçilik yapan Suriyeli Hristiyan bir diplomat olan Mar Yahballaha, Moğollar ile Selçuklular arasındaki esir değişimi ve vergi anlaşmalarında görev almıştır.(Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s. 219)

Selçuklu Devleti'nin diplomatik anlayışı, sadece askerî zaferlere dayanmaktan öte, barışçıl ilişkileri ve müzakereleri esas alan bir yönetim tarzına dayanıyordu. İbn Bîbî'nin *Selçuknâme* adlı eserinde, Selçuklu sultanlarının hem iç hem de dış politikalarda diplomatik yolları tercih ettikleri görülmektedir. Özellikle İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev arasında gerçekleşen müzakereler, tarafların askerî gerginlik yerine diplomasiye yöneldiğini göstermektedir. Laskaris'in tahtı ele geçirdiğini öğrenen Selçuklu yönetimi, doğrudan bir savaşa girişmek yerine, barışçıl bir çözüm arayışına girmiştir. Ayrıca, Selçuklu elçileri, devletin güvenliğini sağlamak ve düşmanlıkları önlemek adına yalnızca siyasi ittifaklar değil, ekonomik ve kültürel anlaşmaları da teşvik etmiştir. Örneğin, Venedik ve Cenevizli tüccarlarla yapılan ticaret anlaşmaları hem ekonomik refahı artırmış hem de diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesini sağlamıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/158-159) Bu durum, Selçuklu yönetiminin askerî güç kadar diplomasiye de önem verdiğini ve uluslararası ilişkileri barışçıl yöntemlerle sürdürme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Selçukluların gayrimüslim unsurlarla diplomatik ilişkilerinde ticaret önemli bir yer tutmuştur. Anadolu'da Bizans, Ermeni ve Haçlı tüccarlarıyla Selçuklu tüccarları arasında yoğun bir ticari etkileşim söz konusuydu. Özellikle Venedik ve Cenevizli tüccarlar, Selçuklularla ticari anlaşmalar yaparak Anadolu'daki liman şehirlerinde faaliyet göstermiştir. II. Kılıç Arslan döneminde ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla Bizanslı tüccarlarla yapılan anlaşmalar, ekonomik istikrarı korumaya yönelik önemli bir adım olarak görülmüştür.(Urfalı Mateos, 2019, s. 308)

Urfalı Mateos'un Vekayinâmesi, Selçukluların gayrimüslim unsurlarla olan diplomatik ilişkilerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, Selçuklu yönetiminin bölgesel dengeleri gözeterek diplomasiye büyük önem verdiği görülmektedir. Selçukluların, Ermeniler, Bizanslılar ve Haçlılarla yürüttüğü diplomatik ilişkiler, siyasi istikrarın sağlanması ve bölgesel otoritenin güçlendirilmesi açısından önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca ticaret ve ekonomi alanında da gayrimüslim unsurlarla kurulan diplomatik ilişkiler, uzun vadede iş birliklerine imkân sağlamıştır. Bu çerçevede, Urfalı Mateos'un kroniği, Selçuklu diplomasisini çok yönlü olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

4.1. Selçuklu ve Gayrimüslim Unsurlar Arasındaki Hediyeleşme

Orta çağ diplomasi anlayışında hediyeleşme, yalnızca bir cömertlik göstergesi değil, aynı zamanda siyasi meşruiyetin pekiştirilmesi, devletlerarası ilişkilerin güçlendirilmesi ve barış süreçlerinin desteklenmesi açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Selçuklu-Bizans ilişkilerinde, elçiler vasıtasıyla gerçekleşen hediye alışverişleri ve saray törenleri, Selçuklu Devleti'nin diplomatik gücünü ortaya koymuştur. Tuğrul Bey döneminde, Bizans imparatorunun elçiler göndererek kıymetli hediyeler sunması ve barış talebinde bulunması, hediyeleşmenin diplomatik ilişkilerdeki belirleyici işlevini göstermektedir. Nitekim, Tuğrul Bey, Bizans İmparatoru tarafından gönderilen elçileri büyük bir merasimle kabul etmiş, onları sarayında ağırlayarak Selçuklu hükümdarlarının diplomasiye verdiği önemi göstermiştir. Bu kabul sırasında Rum elçilere büyük saygı gösterilmiş, onlara değerli hediyeler takdim edilerek Selçuklu hâkimiyetinin cömertlik ve itibar temelli bir güç anlayışına dayandığı vurgulanmıştır.(O. Turan, 1969, s. 125) Aynı şekilde, Tuğrul Bey'in Bizans İmparatorluğu ile kurduğu diplomatik ilişkilerde, özellikle esirlerin serbest bırakılması ve hediyeleşme gibi uygulamalar, Selçuklu hükümdarlarının siyasi nezaket anlayışını ve diplomatik itibara verdikleri önemi göstermektedir. 1048 yılında Pasinler Savaşı'nda Selçuklu ordusu tarafından esir alınan Gürcü kumandan Liparit, Bizans İmparatoru IX. Konstantinos Monomakhos tarafından gönderilen elçiler ve değerli hediyeler eşliğinde fidye teklif edilerek serbest bırakılmak istenmiştir. Ancak Tuğrul Bey, fidye kabul etmeksizin Liparit'i serbest bırakmış ve bu jest, Bizans nezdinde Selçukluların itibarını artırmıştır.(Urfalı Mateos, 2019, s. 90) Bu olay, Tuğrul Bey'in diplomatik ilişkilerde cömertlik ve itibarı ön planda tuttuğunu göstermektedir. Selçuklu hükümdarlarının siyasi nezaket anlayışını ve diplomatik itibara verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Bu durum, Selçukluların Bizans nezdinde itibar kazanmasını sağlamış, imparator da buna karşılık olarak büyük hediyeler göndermiştir. Bunun yanı sıra, Selçuklu sarayında elçilerin karşılanmasında görev alan çaşnigîrler (saray mutfak sorumluları), bu tür diplomatik görüşmelerin ihtişamını artırmak için büyük özen göstermekteydi. Elçilerin kabulü sırasında düzenlenen şölenlerde, misafirlere sunulan zengin ikramlar, Selçuklu hükümdarının gücünü ve cömertliğini sergileyen önemli bir diplomatik unsurdu. Nitekim Rum elçileri, Çaşnigir Emîr Seyfeddin Ayaba'nın nezaretinde Selçuklu sarayında ağırlandığında, onlara değerli hediyeler ve bağışlar sunulmuş, Bizans İmparatorluğu ile barışçıl ilişkilerin devamlılığına vurgu

yapılmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/159-160; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/422-423) Bu tür diplomatik hediyeleşmeler, Selçuklu hükümdarının itibarını güçlendirdiği gibi, Bizans tarafından da Selçuklu üstünlüğünün kabul edildiğinin bir nişanesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, İstanbul'da bulunan mescidin tamir edilerek Tuğrul Bey adına hutbe okutulması, hediyeleşmenin yalnızca maddi bir değiş tokuş olmadığını, aynı zamanda dinî ve siyasi meşruiyetin temini açısından da önemli bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Selçuklu ve Bizans arasındaki ilişkilerde hediyeleşme, iki devletin karşılıklı güvenini pekiştiren bir diplomatik gelenek olmuştur. Malazgirt Savaşı sonrasında Bizans İmparatoru Selçuklu emîrlere değerli hediyeler göndermiştir. Bu hediyeler arasında altın işlemeli elbiseler, değerli taşlarla süslenmiş takılar ve sanat eserleri yer almaktadır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/153) Hristiyan ahali İorga'nın ifadesiyle *“belki evvelce vergi olarak imparatora verdiklerinden çok daha azını en yakın Selçuklu emirlerine hediye veya haraç olarak vermek suretiyle, eskisinden daha rahat yaşıyorlar ve başlarında imparatoru görmeye pek fazla istek duymuyorlardı”* şeklinde ifade etmiştir. Selçukluların Anadolu'ya yerleşme hareketleri Bizans hakimiyetinde bulunan halklar tarafından olumlu karşılandığı bilinmektedir.(Deniz, 2010, s. 113; Eyice, 1971, s. 103)

Selçuklu Devleti'nin gayrimüslim devletlerle kurduğu diplomatik ilişkilerde hediyeleşme, barış süreçlerini destekleyen, siyasi prestiji artıran ve devletlerarası güveni pekiştiren bir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Rum elçilerin kabulü sırasında gerçekleştirilen büyük törenler, sunulan kıymetli hediyeler ve çarşnigirlerin öncülüğünde düzenlenen şöenler, Selçuklu sarayının diplomasiye verdiği önemin göstergesi olmuş, Selçuklu-Bizans ilişkilerinde karşılıklı bağıllık ve saygıyı güçlendiren unsurlar arasında yer almıştır. Öyle ki, hediyeleşme ve diplomatik nezaket, Selçukluların uluslararası siyasette güçlü bir konum elde etmelerinde etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir.

Hediyeleşme, Orta çağ diplomatik teamüllerinde önemli bir yere sahip olup, hükümdarlar arasında siyasi sadakati ve bağıllığı simgeleyen bir araç olarak kullanılmaktaydı. Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Bizans imparatoru III. Aleksios Angelos'a değerli atlar hediye ettiği ve bu hediyelerin, sultanın imparatorun teveccühünü kazanma ve desteğini sağlama stratejisinin bir parçası olarak değerlendirildiği görölmektedir.(İbn

Bîbî, 2020, s. II/153; Khoniates, 1995, s. 85) Hediyeleşme pratiği, iki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi ve karşılıklı güven inşası açısından kritik bir unsur teşkil etmekteydi. Öte yandan, Bizans İmparatoru da sultana altın ve gümüş vazolar, mücevherler, değerli kumaşlar gibi kıymetli hediyeler sunarak diplomatik nezaketi pekiştirmiştir. Ancak, tüm bu resmî nezaket gösterilerine rağmen, Bizans başkentindeki halkın Selçuklu sultanının maiyetindeki Türklerle alay ettiği, onları küçümseyen hareketlerde bulunduğu ve pazarda aşağılayıcı davranışlar sergilediği kaynaklarda belirtilmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/153) Sultan, bu tür aşağılayıcı tutumları duymasına rağmen, siyasi dengeleri muhafaza etmek adına soğukkanlılığını korumuş ve müttefiklik ruhuna zarar vermemek adına itidalli bir tavır sergilemiştir. Bu durum, Orta çağ diplomasi anlayışında törensel ritüellerin, nezaket uygulamalarının ve hediyeleşme pratiklerinin, hükümdarlar düzeyinde siyasi ilişkileri güçlendiren bir araç olduğunu ancak halkın algısının her zaman bu siyasi nezaket çerçevesinde şekillenmediğini göstermektedir.

Selçuklu ve Bizans arasındaki diplomatik ilişkilerde hediyeleşme, yalnızca bir nezaket göstergesi değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel etkileşimin bir aracı olarak büyük bir önem taşımıştır. Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Sultan II. Kılıç Arslan'ı İstanbul'da ağırlarken, ona ve maiyetine sunduğu hediyelerle hem Selçuklu sultanını etkilemeyi hem de dostane ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır. İmparator, sultana her gün altın ve gümüş tabaklar içinde yemek göndermiş ve bu kapları da hediye olarak takdim etmiştir. Bunun yanı sıra, değerli giysiler, altın ve gümüş vazolar, mücevherler, özel olarak hazırlanan değerli kumaşlar ve altın kadehler sultana sunulmuştur.(Abû'l-Farac, 1993, s. 399; Kesik, 2002, ss. 842-843) Hediyeleşme, bu dönemde bir üstünlük ve itibar göstergesi olarak görülmüş, hükümdarlar arası ilişkilerde barışçıl mesajların iletilmesini sağlamıştır. Selçuklu saraylarında da bu geleneğin benimsendiği, özellikle yabancı elçilere sunulan hediyelerle hükümdarın gücünün ve zarafetinin vurgulandığı bilinmektedir. Böylece hediyeleşme hem diplomatik bağları kuvvetlendiren hem de devletlerin prestijini artıran bir unsur olarak devletlerarası ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır.

2. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN SOSYAL, EKONOMİK ve KÜLTÜREL DURUMLARI

Türk toplumunda aile, tarih boyunca sadece bir sosyal yapı değil, aynı zamanda kültürel değerlerin, ahlaki normların ve toplumsal düzenin şekillendirildiği bir okul olmuştur. Tarihsel süreçte aile, toplumun temel yapı taşı olarak görülmüş ve toplumsal dayanışmanın, kültürel sürekliliğin ve bireysel aidiyetin merkezinde yer almıştır. Öyle ki Türklerin tarihi sürecinde aile, evlilik müessesesi ile kurulan bağ sonucunda diğer toplumlarla da iç içe olmuşlardır. Böylelikle ilk Türk Devletlerinde olsun Selçuklularda olsun diğer toplumlardan olan kişilerle evlilikler yapıldığı görülmektedir.(Aslan, 2018, s. 31) Hatta bu evlilikler hem tarihi belgelere hem de edebiyat ve sanat alanlarında da kendine yer bulmuştur.

2.1. Gayrimüslimlerle Yapılan Evlilikler

Selçuklu Devleti'nin siyasetinde gayrimüslim unsurlarla kurulan evliliklerin özel bir yeri bulunmaktadır. İslam hukukunda gayrimüslim unsurlarla olan evlilikler meselesi pek çok tartışmaları beraberinde getirmiştir. Müslüman bir Türk devleti olan Türkiye Selçuklularında da bu konu gündeme gelmiş gayrimüslim unsurlarla olan evlilikler de buna göre şekillendirilmiştir. Şöyle ki İslami hükümlere göre Müslüman bir erkek ehli kitap olan yani Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine mensup kadınlarla, herhangi bir din değiştirme şartı olmaksızın evlenmesi mümkündür. Lakin Müslüman bir kadınının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi mümkün değildir.(El-Cevziyye, 2013, ss. 63-64)

Selçuklular devletleşme dönemi öncesinde gayrimüslim unsurlarla evlilikler genellikle esir alınan kadınlarla yapılırken, ilerleyen süreçte evlilikler sosyal ve siyasi ilişkilerin bir parçası haline gelmiş Ermeni, Gürcü ve Bizanslılarla ilişkilerde evlilik bağı kurularak ilişkilerin pekiştirilmesi yaygınlaşmıştır. Yapılan evlilikler, sadece bireysel bir birliktelik değil, aynı zamanda diplomatik ve stratejik bir mekanizma olarak da değerlendirilmiştir. Selçuklu sultanları ve ileri gelenleri, gayrimüslim kadınlarla yaptıkları evlilikler yoluyla siyasi ittifaklar kurmuş, topraklarını genişletmiş ve bölgesel otoritelerini güçlendirmişlerdir. Gayrimüslim kadınlarla yapılan evlilikler, devletin yalnızca siyasi değil, kültürel ve sosyal alanlarında da çok yönlü sonuçlar doğurmuştur. Ancak kurulan evlilik ilişkileri bazen istenmeyen sonuçlar doğurmuş, siyasi krizlere ve sosyal çatışmalara yol açmıştır.(Basoğlu, Hanriet, 2019, s. 158) Örneğin I. Alâeddin Keykubad,

1222 yılında Alâiye'yi fethettikten sonra burada hakimiyetini güçlendirmek için bir tersane inşa ettirdi. Bölgedeki hakimiyetini kuvvetlendirmek isteyen I. Alâeddin Keykubad Alâiye'deki varlığını kuvvetlendirmek için şehri teslim eden Hristiyan valisi Kir Fard'ın kızıyla evlenmiştir.(Sümer, 2022b, s. 357) Bu evlilik ile ilgili kaynaklardaki rivayetlerde farklılıklar mevcuttur. Eski Alâiye hâkimi olan Kir Fard'ın kızı Sultan I. Alâeddin Keykubad ile evlendikten sonra Müslüman olmamış ve ölünceye kadar Hristiyan olarak kalmıştır.(Orhan, 2016, ss. 32-33) Diğer bazı kaynaklar ise Kir Fard'ın kızının Müslüman olduğu ve Mahperi hatun adını aldığını kaydetmişlerdir. Bu kadın aynı zamanda Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesidir ve Anadolu'da medrese ve aşevleri başta olmak üzere pek çok hayır yapıları inşa ettirmiş ve İslam dinine mensup olarak ölmüştür. Kayseri'de kendi adını taşıyan külliyesi'nin bulunması da bu tezi destekler niteliktedir. Sultanların yanı sıra komutanlar, beyler ve halktan kişilerde gayrimüslim unsurlarla evlilikler yapmışlardır.(Bekmez, 2020, ss. 166-167; Hacıgökmen, 2012, s. 121) Yapılan evlilikler de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında hoşgörü ve bir arada yaşama kültürünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Selçuklu sarayına getirilen gayrimüslim kadınlar, zamanla İslamiyet'i kabul etmiş ve sosyal hayatta aktif roller üstlenmiştir. Gürcü hanedan üyeleri ile yapılan evlilikler bunun en güzel örnekleridir.

Selçukluların Gürcülerle yaptıkları ilk evlilik Sultan Alparslan'ın Ermeni Kralı David'in oğlu Gorige'nin kızı olan ve Gürcistan Kralı Bagrat'ın yeğeni olarak da geçen ismini bilmediğimiz Gürcü bir prenses arasında gerçekleşmiştir. Alparslan'ın Ani seferi sonrasında gerçekleşen evliliğin 1065 yılında yapıldığı bilinmektedir. Lakin İbnü'l-Esîr'de geçen bilgiye göre sultanın yapmış olduğu bu evlilik iyi gitmemiş ve boşanma ile sonuçlanmıştır. Sultan boşanmış olduğu karısını daha sonra memleketine geri göndermemiş ve veziri Nizâmülmülk ya da Gence Hâkimi Fazlûn ile evlendirmiştir.(Müverrih Vardan, 1937, s. 177; Urfalı Mateos, 2019, ss. 118-119) Buradan anlaşıldığına göre Selçuklu Devleti'nin bilge veziri Nizâmülmülk'ün veya Gence Hâkimi Fazlûn'nun eşinin de bir Gürcü prensesi olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'da kaynaklarda adı verilmeyen bir Gürcü bir prensesle evlenmişti. Prenselerin babası Gürcü Kralı Dimitri olarak bilinmektedir. 1125-1155 tarihlerinde hüküm süren Gürcü Kralı Dimitri, Irak Selçuklularına tabi olduktan sonra bu evliliğin gerçekleştirildiği söylenebilir.(Kaçın, 2017, ss. 166-167)

Gürcü Kraliçesi Rusudan (1223-1245) tahta geçtiği zaman devletin ileri gelenleri işleri yürütebilecek kabiliyette biri ile evlenmesi gerektiğini tavsiye etmişlerdi. Fakat kendi adamları arasında bu kabiliyete haiz birisini göremeyen Kraliçe Rusudan çevreden araştırmaya başladı. İslam kaynaklarına göre dönemin önde gelen güçlü liderlerinden Erzurum emiri Mugîsüddin Tuğrulşâh bu durumu değerlendirerek Rusudan'a oğlu ile evlenmesi için haber göndermiştir. Ancak Gürcü Devleti'nin ileri gelenleri bir Müslümanın başlarına geçip yönetimi devralmasına razı olmamışlardır. Öyle ki Mugîsüddin Tuğrulşâh bu tavır üzerine mektupla oğlunun Hristiyan olacağını ve o şekilde kraliçe ile evleneceğini söylemiştir. Gürcü ileri gelenleri Mugîsüddin'in oğlunun Hristiyan olması üzerine evliliği onaylamışlardır. Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın oğlunun adı kaynaklarda açıkça geçmemekle birlikte Gıyâseddin olduğu tahmin edilmektedir. Ve bu evlilikten Tamara adında bir kız çocuğu ve ismi bilinmeyen bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Mugîsüddin'in oğlu Gıyâseddin, Gürcü kraliçe ile evlense de kraliçenin kendisine çok sadık kalmadığını biliyordu. Kraliçenin emrindeki kölelerden birini sevdiğini biliyordu ancak onları aynı yatakta yakalaması üzerine buna razı gelmeyeceğini söylemiştir. Bu durum üzerine Kraliçe Rosudan ise Mugîsüddin Tuğrulşâh'ın oğlunu Gıyâseddin'i başka bir yere göndererek esir ettirmiştir.(İbnü'l-Esir, 1985, s. XII/372-373; Subaşı, 2016, ss. 386-387)

Selçukname'de geçen bilgiye göre Kraliçe Rosudan'ın kızı Tamara büyüyünce, Sultan II. Gıyâseddin, Tamara'nın güzelliğinden etkilenir ve evlenmek ister. Tamara ile evlenebilmek için Kraliçe Rosudan'a hediyeler gönderir ve Hristiyanlıktan Müslümanlığa döndürmeyeceğine dair yemin eder. Böylelikle Kraliçe, kızı Tamara'yı Sultan II. Gıyâseddin ile evlendirir.(Subaşı, 2016, s. 388) Abu-l Farac'deki bilgiye göre II. Gıyâseddin Keyhusrev'in eşi Gürcü Hatun (Tamara)(Altunsoy, 2022, ss. 58-60; Keleş, 2018, s. 14) olarak bilinen kadın, evlendikten sonra saraya Hristiyan kıyafetleri içinde hizmetlileri ve yanında din adamlarıyla beraber gelmişlerdir.(Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, 2020, ss. 147-149) Sultan öldükten sonra ise Gürcü Hatun, Pervane ile evlenmiştir. Pervane'nin yakın dostlarından Mevlânâ Celâleddin'e ayrı bir önem vermektedir.(Demirelişçi, 2003, s. 83; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, ss. 31-32) Gürcü Hatun Tamara bu vesile ile Mevlâna Celaleddin gibi dönemin önemli şahsiyetleriyle ilişki kurmuş, hayırsever faaliyetlerde bulunmuş(Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî,

2011, s. 49; İbn Bîbî, 2020, s. II/38; Kemaloğlu, 2012, s. 176) ve Müslüman olduktan sonra önemli bir toplumsal figür haline gelmiştir.

Gayrimüslimler ile yapılan evlilikler de Ergin Ayan'ın yaptığı çalışmalara göre, Irak Selçukluları hükümdarı Sultanı Mesud, 1138 yılında üç evlilik yaptı. Evliliklerden birini Cemâziyelevvel yerinde (Ocak-Şubat 1138) Dübeyş b. Sadaka'nın kızı olan Seferî Hatun ile gerçekleştirmiştir. İkinci evliliğini Kirmânî bir Selçuklu melikesiyle yapmıştır. Evlilik akdinin gerçekleştirilmesi için Ramazan 532 (Mayıs-Haziran 1138) tarihinde Bağdat'ta büyük bir düğün düzenlenmiştir. Üçüncü evliliğini ise Ahmaduddevle İbn Culayf'ın kızı Ümmühâ Hatun ile yapmıştır. Sultan Mesud'un ayrıca Gürcistan kraliçesinin kızı olan Abhaziye Hatun ile de evlendiği belirtilmektedir.(Ayan, 2015, ss. 151-165; Uslu, 2015, s. 60)

2.1.1 Siyasi Çatışmalar, Güç Dengesi ve Akrabalık Bağları

Selçuklu siyasetinde gayrimüslimler arasında yapılan evlilikler ile kurulan ittifaklar olumlu sonuçlar doğururken bazen de tersi sonuçlar vererek Selçuklu Devleti içinde bölünmelere yol açmıştır. Özellikle Gürcü kraliçesi ile yapılan evlilik ile Selçuklu sarayında iç çekişmeleri artırmış ve dış ilişkilerde karmaşık bir tablo ortaya çıkarmıştır. Yapılan evlilikte, Gürcü kraliçesinin sevdiği kölesiyle olan ilişkisi, Selçuklu hanedanı ile Gürcü ileri gelenleri arasında ciddi bir çatışma yaratmıştır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/376-377) Aynı zamanda devlet içinde yaşanan çatışmalar, siyasi ittifakların, kişisel çıkarlar ve ahlaki sorunları ortaya çıkararak ne denli zayıflayabileceğinin bir örneğidir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde gayrimüslimlerle yapılan evlilikler, siyasi ve sosyal dengeyi sağlamada önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Gayrimüslimlerle yapılan evlilikler, Selçukluların diplomatik başarılarının bir parçası olarak değerlendirilebilir.(Erdem, 2019, ss. 81-84; Sarice, 2018, s. 44) . Beraberinde kurulan ilişkiler, Anadolu'nun dinî ve kültürel çeşitliliğinin korunmasına ve geliştirilmesine de katkı sağlamıştır. Lakin bu evliliklerin uzun vadede siyasi krizlere, toplumsal gerilimlere ve iç çekişmelere neden olduğu da bir gerçektir.

Türkiye Selçuklu sultanları, gayrimüslim unsurlarla kurulan evlilikleri, yalnızca kişisel ilişkiler olarak değil, devlet politikalarının bir parçası olarak kullanmıştır. Yapılan evliliklerin en önemli amacı, akrabalık bağları yoluyla güç pekiştirmek ve siyasi rakiplerle bir süreliğine de olsa barışçıl ilişkiler kurmak olmuştur. Türkiye Selçuklu

Sultanı I. Kılıç Arslan, gayrimüslim bir kadınla evlilik yapan ilk Selçuklu hükümdarı olarak kayıtlara geçmiştir.(Doğan, 2018, ss. 27-28) Bu evlilik, I. Haçlı Seferi sırasında ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles Kontu IV. Raymond'un kız kardeşi İsabella ile gerçekleştirilmiştir. Bu kadı, II. Kılıç Arslan'ın annesi olarak tanımlanmakta ve ölüm döşeğinde oğluna Hristiyanlara iyi davranmasını vasiyet ettiği bilinmektedir.(Basoğlu, Hanriet, 2019, s. 158; Çiftçioğlu, 2013, s. 10) Türkiye Selçuklu sultanlarının siyasi ittifaklar ve diplomatik nedenlerle gayrimüslim kadınlarla evlilik örnek olarak I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Bizans'ın önemli ailelerinden biri olan Mavrozomes ailesinden olan bir taraftan da Komnenos Hanedanlığıyla anne tarafından akrabalığı olan bir kızla yaptığı evliliği öne çıkmaktadır.(Y. Özdemir, 2020b, s. 433) Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, kardeşi Rükneddin Süleyman'ın ölümünden sonra Anadolu'daki otoritesini güçlendirmek için Bizans İmparatorluğu ile yakınlaşma yoluna gitmiş ve Bizans patriğinin kızıyla evlenmiştir. Evlilik sonucunda ise Sultan Gıyâseddin Keyhusrev Bizans tarafından desteklenmiş ve yeniden Anadolu topraklarına dönerek Selçuklu tahtını ele geçirmiştir.(Çiftçioğlu, 2013, ss. 12-13; İbn Bîbî, 2020, s. II/76; O. Turan, 2017, s. 245)

Akrabalık bağı ile siyasi güç dengesini korumak amaçlı Sultan II. Kılıç Arslan'ın Bizanslı bir prensesle yaptığı evlilik öne çıkmaktadır. Gerçekleştirilen bu evlilik Selçuklu ve Bizans arasındaki siyasi ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Evlilik sayesinde Selçuklu tahtına Bizans'ın dolaylı desteğini sağlamış ve Anadolu'daki güç dengelerini bir süreliğine Selçuklular lehine çevirmiştir. Lakin II. Kılıç Arslan'ın oğlu Uluborlu Meliki Gıyâseddin Keyhusrev'in Hristiyan bir anneden doğması, Hristiyan unsurlarla ilişkilerin gelişmesine katkı sağlarken iç politikada da bazı sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır.(O. Turan, 2017, ss. 284-287)

Selçukluların siyasi güç dengesini koruma amacı gütmelerinin yanı sıra aynı amaç için karşı devletlerden de teklifler gelmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Gürcü Kraliçesi Rusudan ve Muğîsüddîn Tuğrul Şah'ın oğlu arasında gerçekleştirilen evlilik buna örnek gösterilebilir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/372-373) Gürcü kraliçesi, ülkesindeki istikrarsızlığı önlemek ve hanedanlık bağlarını güçlendirmek amacıyla Selçuklu hanedanından birisiyle evlenmek istemiştir.(Müverrih Vardan, 1937, s. 218) Fakat bu evliliğin gerçekleşmesine Gürcü devlet adamlarının karşı çıktığı bilinmektedir. Gürcü kraliçesi, Gürcülerin, Müslüman bir liderin yönetimini kabul etmeyeceğini Selçuklu hükümdarına belirtmiştir.

Bunun üzerine, Selçuklu sultanı Muğîsüddîn Tuğrul Şah'ın oğlu Hristiyan olmayı kabul etmiş ve Gürcü kraliçesiyle Rusudan ile evlenmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/163-166-168-276; İbnü'l-Esir, 1985, s. XII/416-417; Sevim, 2022, ss. 349-350; Sümer, 2012, ss. 346-347)

1.2 İttifakların Güçlendirilmesi

Gayrimüslim unsurlarla yapılan evlilikler, sadece akrabalık bağlarını değil, aynı zamanda ittifakları güçlendirme amacını da taşımıştır. İttifakları güçlendirmek amaçlı yapılan evliliklere Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı olan Tamara ve II. Gıyâseddin Keyhusrev evliliği örnek verilebilir.(R. Turan, 2020, s. 51) II. Gıyâseddin Keyhusrev, Gürcü Prensesi Tamara ile evlenmiştir. Bu evlilik, Selçuklu-Gürcü ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Gürcü Hanedanı kadınlarının Selçuklu sultanları ile yapmış olduğu evlilik Selçukluların Gürcistan'a yönelik seferleri durdurması ve Moğol tehdidine karşı bir tür barış anlaşması yapılmasıyla sonuçlanmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/67-68; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, ss. 27-28) Bu evlilik, her iki taraf için de geçici bir barış ortamı sağlamış, Gürcü hatunun Müslüman olmasıyla birlikte Selçuklu sarayında siyasi ve kültürel etkileri de görülmüştür.

Evlilikler konusuna bir diğer örnek olarak da Latin İmparatorluğu ile yapılmaya çalışan evlilik girişimi öne çıkmaktadır. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in, Latin İmparatoru Baudouin'in kızı ile evlilik yapmak istemesi talebi olduğu bilinmektedir.(O. Turan, 2017, ss. 69-70) Bu durum da Selçukluların Hristiyan dünyasıyla diplomatik bağlar kurma çabasının bir göstergesi olmuştur. Ancak Köseadağ Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle bu evlilik gerçekleşmemiştir.

1.3 Gayrimüslim Kadınların Saraydaki Rolü

Selçuklu sarayında gayrimüslim kadınların yer alması, dönemin toplumsal yapısını etkileyen önemli bir unsurdur. Kadınlar genellikle kendi dinlerini muhafaza etmiş, bazıları ise zamanla İslamiyet'e geçmiştir. Gayrimüslim kadınlara karşı din değişiminin zorla dayatılmaması ise Selçuklu Devleti'nin dinî hoşgörü anlayışının bir yansımasıdır.(Kafesoğlu, 1987, s. 75) Ancak saraydaki varlıkları hem dinî hem de kültürel bir çeşitlilik yaratmıştır. Özellikle yüksek statüye sahip gayrimüslim eşlerin, devletin dış ilişkilerinde etkili oldukları görülmektedir. Örneğin II. Gıyâseddin Keyhusrev'in evlendiği Gürcü Hatun(Subaşı, 2016, s. 386), sarayda dinî hoşgörünün bir

sembolü olmuştur. Müslüman olduktan sonra bile, kendi kültürel geçmişini korumuş ve bu durum sarayda Gürcü etkisinin artmasına katkı sağlamıştır. Ancak zamanla bu tür evlilikler, saraydaki Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında çekişmelere yol açmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/68-458) Gayrimüslim eşlerin saraya getirdiği farklı kültürler, bazen dinî ve toplumsal gerilimlere yol açmıştır. Özellikle Hristiyan kadınlarla yapılan evliliklerde, bu kadınların Hristiyanlık özelliklerini koruma çabaları ve Müslüman toplumun tepkileri, evliliklerin toplumsal dengeler üzerindeki etkisini artırmıştır.(O. Turan, 2017, s. 248)

1.4 Düğün ve Takı Törenleri

Evlilikler genellikle siyasi ittifakları genişletmek, birleştirme ilişkilerini güçlendirmek ve farklı dinî gruplar arasında barış ortamını sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu geleneksel düğün ve takı törenleri, evliliklerin yalnızca özel bir ailevi mesele değil aynı zamanda toplumsal bir tören göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Gayrimüslim kadınlarla yapılan evliliklerde düzenlenen düğün törenleri, kültürel çeşitliliğin görülmesinin net örneklerinden biridir. Hristiyan ve Müslümanların bir arada yer aldığı bu törenler, büyük şehirlerde halka açık bir şekilde gerçekleştirilmiş, bayramlar, süslemeler ve müziklerle eşlik edilerek zenginleştirilmiştir. Özellikle saray çevresinde yapılan törenlerde, yerel halkın katılımı sağlanmış ve kutlamalar, şehirde bir bayram havası yaratmıştır. Mesela Selçuklu hükümdarlarının gayrimüslim kadınlarla gerçekleştirdiği evliliklerde düğün alayları, şehir kapılarında başlatılmış, süslemeler ve geçit törenleriyle bir şekilde kutlanmıştır.(Sümer & Sevim, 2021, s. 71; O. Turan, 1969, ss. 243-245) Kutlamalar, toplum nezdinde bir güç ve prestij gösterisi olarak algılanmakta olup Selçuklu yönetiminin halk üzerindeki gücü de pekiştirilmiştir.

Evlilik müessesinin gerçekleştirilmesinde düğün törenleri kadar takı törenleri de oldukça önem arz etmektedir. Böylece takı törenleri evliliğin en önemli sembolik belirtilerinden biri olmuştur. Gelinlere altın, gümüş, değerli taşlar ve ince işçilikle dokunmuş kumaşlar hediye edilmiştir.(O. Turan, 1969, s. 245)

2. Gayrimüslimlerin Cenaze, Ölüm ve Defin İşlemleri

Selçuklu döneminde gayrimüslim topluluklar, kendi dinî inançlarına göre cenaze ritüellerini yerine getirmiştir. Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer gayrimüslim grupların cenaze törenleri, dinî inançlarının ve kültürel geleneklerinin bir yansıması olarak hem

Selçuklu toplumu hem de dönemin sosyal yapısı açısından önemli birer göstergedir. Bu ritüeller, aynı zamanda Selçuklu devletinin hoşgörü anlayışının ve çok kültürlü yapısının bir parçası olarak, tüm toplumsal katmanlarda saygı ile karşılanmıştır.

Gayrimüslimlerin cenaze ritüelleri, kendi dinî inançlarına göre şekillenmiş olsa da Selçuklu yönetiminin hoşgörü politikaları sayesinde, farklı dinlerden olan topluluklar birbirlerinin cenaze işlemlerine saygı göstermiştir. İslam mezarlıklarının dışında, Hristiyanlar ve Yahudiler için ayrılan mezarlıklarda cenaze törenleri düzenlenmiştir. Gayrimüslim toplulukların cenazeleri, genellikle kendi dinî ritüellerine uygun olarak yapılmıştır. Hristiyan ve Yahudi cenazelerinde, ölülerin defnedilmesinden önce dua edilmesi ve cenaze alayları düzenlenmesi, toplumsal yaşamın bir parçası olmuştur. Cenaze sonrası, ölüye yapılan saygı ve dualar, toplumun dinî yapısına ve hoşgörüsüne olan bağlılıklarını göstermektedir.(Eflâkî, 1976, s. 489; Kemaloğlu, 2012, ss. 175-181)

2.1 Hristiyan Cenaze Törenleri

Selçuklu döneminde, özellikle Bizans İmparatorluğu'nun etkisi altında bulunan Hristiyanlar, cenaze ritüellerinde geleneksel uygulamalarını sürdürmüşlerdir. Hristiyan cenaze törenlerinin en önemli unsurlarından biri, ölen kişinin ruhunun kurtuluşu için dua edilmesidir. Hristiyanlar, ölülerinin defnedileceği yer olarak, kilise bahçelerinin etrafındaki mezarlıkları tercih etmişlerdir. Bu mezarlıklar, özellikle Anadolu'nun Selçuklu yönetimine geçmesinin ardından hem Hristiyan cemaatine hem de dönemin diğer topluluklarına saygı gösterilerek korunmuştur. Hristiyan cenaze törenleri, cenaze alayları eşliğinde yapılmış ve cenaze sonrası akrabalar, ölen kişinin arkasından dua etmek için toplandıkları evde bir araya gelmişlerdir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/223; Psellos, 2020, s. 244; Urfalı Mateos, 2019, ss. 121-123)

2.2 Cenaze Sonrası Yas Süreci

Gayrimüslim topluluklar, cenaze sonrası yas sürecini, ölen kişinin yakınları ve cemaat üyeleri arasında dayanışma içinde geçirmiştir. Hristiyan ve Yahudi cenazelerinde, yas dönemi boyunca ölen kişinin ailesi, topluluk üyelerinden başsağlığı dileklerini kabul etmiştir. Hristiyanlar ise cenaze sonrası, ölen kişinin ruhunun kurtuluşu için dua edilmesi amacıyla bir süre daha toplu ibadetler düzenlemişlerdir.(Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s. 179; Psellos, 2020, s. 245; Urfalı Mateos, 2019, s. 122) Bu yas süreci, ölen kişiye ve ailesine saygı gösterme anlamı taşımaktadır.

2.3 Gayrimüslimlerin Cenaze Törenlerine Katılımı ve Toplumsal Kaynaşma

Selçuklu Anadolu'su farklı dinî ve etnik grupların bir arada yaşadığı, toplumsal dayanışmanın önemli unsurları şeklinde ortaya çıkan coğrafya olarak dikkat çekmektedir.(Kemaloğlu, 2012, ss. 182-183) Bu doğrultuda, Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiler, yalnızca gündelik yaşamda değil, toplumsal olaylarda da bir araya gelmeyi ve kaynaşmayı gerektiren nitelikler taşımıştır. Özellikle cenaze törenleri gibi toplumsal olan ritüeller, bu kaynaşmanın somut bir göstergesi olmuştur.

Kaynaklara göre, Selçuklu Sultanlarının ve diğer önemli şahsiyetlerin, özellikle ulema ve şeyhlerin cenaze törenlerine gayrimüslim unsurların da katıldıkları bilinmektedir. Müslüman olmayan çeşitli grupların, bu törenlere katılmalarının(Eflâkî, 1976, s. 489) yanı sıra, bu kayıplar nedeniyle üzüntülerini dile getirdikleri belirtilmiştir. Sultanların vefatları gibi geniş kitleleri etkileyen olayların yanı sıra, komşuluk münasebetlerinin güçlü olduğu yerel düzeyde, önemli şahsiyetlerin ölümüne yönelik katılımlar, toplumsal dayanışmayı daha belirgin hale getirmiştir.

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin cenaze törenlerine katılmaları, yalnızca bir ritüel birlikteliği olarak değil, aynı zamanda şehir hayatındaki kaynaşmanın bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki bu sosyal etkileşim, Anadolu'daki gayrimüslim toplulukların varlıklarını uzun asırlar boyunca koruyabilmelerini sağlayan etmenlerden biri olmuştur. Aynı mahallelerde yaşayan, komşuluk ilişkilerini sürdüren bu topluluklar, karşılıklı bir dayanışma anlayışıyla birbirlerinin kültürel ve dinî değerlerine saygı göstermişlerdir. Sadece dinî bir saygı göstergesi değil, aynı zamanda ortak bir yaşam alanında paylaşılan değerlerin ve insani bağların bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu tür karşılıklı etkileşimler, Selçuklu toplumunda etnik ve dinî sınırların ötesinde bir birliktelik duygusunun inşasına katkı sağlamıştır. Bu duruma Selçuklu sultanlarına düzenlenen cenaze törenlerinde İslam dünyasında geleneksel dinî ritüeller çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve dönemin büyük İslam âlimleri tarafından yönlendirilmiştir.(Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, s. 25) Gayrimüslimlerin bu süreçteki rolü ise dolaylı bir şekilde görülmektedir. Selçuklu Devleti'nin çok dinli yapısı, gayrimüslim zanaatkârların ve sanatçıların cenaze töreninde kullanılan objelerin veya yapılarının hazırlanmasında görev almış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, gayrimüslim toplulukların ekonomik ve ticari alanlardaki

etkinlikleri, cenaze töreni gibi büyük organizasyonların lojistik ihtiyaçlarını karşılamada da etkili olmuştur. Melikşah'ın türbesinin yapımında gayrimüslim ustaların çalıştığı ifade edilmektedir. Özellikle Ermeniler ve Rumlar gibi Selçuklu topraklarında yaşayan toplulukların mimari alanlardaki katkıları, dönemin türbe yapılarında kendini göstermektedir.(Algan, 2008, ss. 30-50) Bu tür yapılar, Selçuklu döneminde dinler arası ilişkilerin ve iş birliğinin birer yansımasıdır.

Görüldüğü gibi, Selçuklu Anadolu'sunda gayrimüslimlerin cenaze törenlerine katılımları, toplumsal kaynaşmanın ve birlikte yaşama anlayışının derin köklerini ortaya koymaktadır. Bu etkileşimler, Selçuklu yönetimindeki hoşgörü politikalarının ve şehirlerdeki toplumsal dinamiklerin bir yansıması olarak, farklı toplulukların uzun süre bir arada yaşayabilmesinin temel unsurlarından biri olmuştur.

3. Ziyafetler

Selçuklular, farklı din ve kültürlere mensup topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Gayrimüslim dinî unsurlar, bu çok kültürlü yapının ayrılmaz parçası olarak kendi sosyal ve kültürel geleneklerini büyük ölçüde sürdürmüşlerdir. Yemek ve ziyafet kültürleri, bu toplulukların kimliklerini yansıtan önemli unsurları arasında yer almaktadır. Gayrimüslim unsurların yemek ve ziyafetleri, yalnızca beslenme ihtiyacını karşılamaktan öte, sosyal statünün göstergesi, dinî ritüellerin bir parçası ve diplomatik ilişkilerin güçlendirilmesi için bir araç olarak da öne çıkmıştır. Gayrimüslim toplulukların yemek gelenekleri, yerel mutfak ile Selçuklu mutfağının birleşimini yansıtmaktadır. Ziyafetlerde sunulan yemekler, dönemin zengin yemek kültürünü ortaya koymaktadır. Özellikle Selçuklu taş işçiliği ve süsleme sanatıyla bezenmiş mekânlarda düzenlenen bu etkinlikler, kültürel etkileşimlere de sahne olmuştur.(el-Kazvî, Zakariya, 2005, s. 169; İbn Bîbî, 2020, s. II/247249; Urfalı Mateos, 2019, ss. 121-122)

3.1 Ziyafet Mekânlarının Sosyal Rolü

Gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerdeki kiliseler ve manastırlar, yalnızca dinî ibadet için değil, aynı zamanda ziyafet ve sosyal etkileşim için de kullanılmıştır. Bu mekânlar, toplulukların bir araya geldiği, kültürel değerlerin yaşatıldığı alanlar olarak öne çıkmıştır. Örneğin, Ermeni kiliseleri etrafında düzenlenen festivallerde toplu yemekler verilmiştir. Verilen yemekler toplulukların dayanışmasını

güçlendirmiştir. Bu mekânlar, özellikle önemli bayramlar ve festivaller sırasında düzenlenen yemek davetlerine ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca, Selçuklu taş işçiliğinin etkisi bu mekânlarda gözlemlenebilir; süsleme unsurları, ortak bir kültürel etkileşimin izlerini taşımaktadır (İbn Bîbî, 2020, s. II/261-263; Urfalı Mateos, 2019, ss. 132-134)

3.2 Ziyafetlerin Sosyal ve Diplomatik Boyutu

Selçuklu dönemi diplomatik ilişkilerinde, gayrimüslim toplulukların sosyal ve kültürel pratikleri önemli bir etkileşim alanı oluşturmuştur. Bu çerçevede, ziyafetler yalnızca ikram faaliyetleri olarak değil, aynı zamanda diplomatik temsilin ve karşılıklı tanımanın bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi'nde aktarıldığına göre, Ermeni önderlerinden Gagik, Selçuklu Sultanı'nı ağırlamak amacıyla son derece görkemli bir ziyafet düzenlemiştir. Ziyafet kapsamında yalnızca bir kuzu için bin dinar harcadığı, sultana ayrılan özel sofranın toplam maliyetinin ise yüz bin dinarı bulduğu ifade edilmektedir. Bu örnek, ziyafetlerin maddi kudretin bir göstergesi olarak nasıl işlevselleştirildiğini ve topluluklar arası ilişkilerde diplomatik nezaketin ötesine geçerek bir tür güç gösterisine dönüştüğünü göstermektedir. Aynı zamanda bu tür törenler, kültürel aktarımın da önemli bir sahnesi olmuş; gıda tüketimi, sunum biçimleri ve protokol düzenlemeleri üzerinden farklı medeniyetlerin birbirine temas ettiği alanlar haline gelmiştir. (Urfalı Mateos, 2019, ss. 121-122)

3.3 Yemek Kültürünün Özellikleri

Selçuklu döneminde Anadolu'da yaşayan gayrimüslim topluluklar özellikle Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler yemek kültürlerinde dinî vecibelerle yerel gelenekleri bir araya getirerek zengin bir mutfak mirası oluşturmuşlardır. Ermeniler, geleneksel olarak “lavash” adlı ince ekmek türünü ve bol baharatlı et yemeklerini sofralarında sıkça bulundurmuşlardır. Rum mutfacı ise özellikle zeytinyağlı sebze yemekleri, üzüm sırası ile hazırlanan şarap bazlı tatlılar ve balık yemekleriyle öne çıkmıştır. Süryaniler ise kırmızı etle hazırlanan “çörçik” gibi özel yemeklerin yanı sıra kurutulmuş meyvelerle tatlandırılan hamur işleriyle bilinir. Bu toplulukların, özellikle bayramlarda veya düğünlerde sofralara koyduğu çeşitli peynir türleri, kurutulmuş meyveler ve balla tatlandırılmış unlu mamuller; Müslüman halklarla aynı coğrafyada yaşanmasının

getirdiği karşılıklı kültürel etkileşimin birer sonucu olarak görülmektedir. Ziyafetlerde şarap tüketimi yaygındı ve bu da gayrimüslim toplulukların dinî geleneklerine uygun olarak korunmuştur.(Halıcı, 2001, ss. 89-95; Urfalı Mateos, 2019, ss. 123-124)

Selçuklu döneminde Anadolu, sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel anlamda da çok katmanlı ve renkli bir coğrafya sunmuştur. Bu topraklarda birlikte yaşayan Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar ve Süryaniler; günlük hayatlarının ayrılmaz bir parçası olan yemek kültürünü, kendi inançları ve gelenekleriyle harmanlamış, fakat aynı zamanda birbirlerinden etkilenmekten de geri durmamışlardır. Bu mutfaklar yalnızca karın doyurmak için değil, kimlikleri ifade etmek ve toplumsal aidiyeti pekiştirmek için kurulmuştur. Yine de bu aidiyetler birbirini dışlamamış, bilakis yan yana yaşarken çeşitlenmiş, zenginleşmiştir. Bu yönüyle Selçuklu dönemi Anadolu'sunda gastronomi, sadece beslenme kültürü değil, aynı zamanda sosyal kimliklerin ifadesi olarak da önemli bir yer tutmuştur.

Gayrimüslim topluluklar, et tedarikinde önemli roller üstlenmiştir. Özellikle Ermeni kasaplar, sığır, koyun ve kuzu gibi hayvanların kesim ve işlenmesiyle uğraşırlardı. Hayvanların derileri hava üflenerek yüzülür, ardından etleri tartılarak satışa sunulurdu. Kasaplar genellikle belirli çarşı ve pazar yerlerinde yoğunlaşmış olup, bu alanlar Konya, Sivas ve Kayseri gibi şehirlerde görülmekteydi. Bu, gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlere olan katkısını göstermektedir. Gayrimüslim kasapların faaliyetleri, sadece ekonomik katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında kültürel etkileşimi de desteklemiştir. Örneğin, Ermeni bir kasap olan Taniel, mesleğini sürdürürken Mevlânâ'nın müritlerinden biri olmuştur.(Eflâkî, 1976, s. 170) Bu durum, mutfak kültürünün toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini kültürel ve dinî açıdan da ortaya koymaktadır.

Gayrimüslim toplulukların yemek kültüründe, şarap önemli bir yer tutmaktaydı. Şarap üretimi genellikle üzümün sıkıldığı özel mekânlarda (mengenhâne) başlar ve sıkılan üzüm suları küplerde bekletilerek fermente edilirdi. Üzüm şarap üretimiyle ilgili süreç, dönemin edebi metinlerinde sıklıkla yer almış ve ilahi aşkın bir sembolü olarak da yorumlanmıştır. Gayrimüslimlerin ürettikleri şarap, meyhanelerde çeşitli kaplarla sunulurdu.(Eflâkî, 1976, s. 216; Halıcı, 2001, ss. 91-92; İbn Bîbî, 2020, s. II/255) Bu,

şarabın yalnızca dinî bir ritüel değil, aynı zamanda normal bir içecek olarak da tüketildiğini göstermektedir.

Gayrimüslim toplulukların yemek kültürü, dinî inançları çerçevesinde şekillenmiş, ancak Selçuklu mutfağı ile olan etkileşimlerinde belirgin bir uyum sergilenmiştir. Şarap üretiminde olduğu gibi et tüketiminde de dinî kuralların etkisi büyüktür. Bununla birlikte, gayrimüslimlerin yemek kültürüne ait unsurların Selçuklu toplumu üzerinde etkili olduğu ve günlük yaşamın bir parçası haline geldiği görülmektedir.

Gayrimüslimlerin yemek kültürü, dinî inançları doğrultusunda şekillenmiş, ancak Selçuklu toplumuyla ortak bir zemin de oluşturulmuştur. Et kesiminde belirli dinî kurallara uymaları veya şarap üretimi ve tüketiminde özgür olmaları, bu çeşitliliğin bir parçasıdır. Bununla birlikte gayrimüslimlerin yiyecek ve içecek alışkanlıklarının zaman zaman Selçuklu ahalisini de etkilediğini göstermektedir.(Uzunağaç, 2014, s. 92) Gayrimüslim topluluklar, yemek ve ziyafet kültürlerini sürdürerek hem kendi kimliklerini korumuş hem de Selçuklu toplumu ile etkileşim içinde bulunmuştur. Bu kültürel zenginlik, Anadolu'nun çok kültürlü yapısına önemli katkılar sağlamıştır.

3.4 Ziyafetlerin Sosyal ve Diplomatik Boyutu

Selçuklu dönemi diplomatik ilişkilerinde, gayrimüslim toplulukların sosyal ve kültürel pratikleri önemli bir etkileşim alanı oluşturmuştur. Bu çerçevede, ziyafetler yalnızca ikram faaliyetleri olarak değil, aynı zamanda diplomatik temsilin ve karşılıklı tanımanın bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Urfalı Mateos'un Vekayi-Nâmesi'nde aktarıldığına göre, Ermeni önderlerinden Gagik, Selçuklu sultanını ağırlamak amacıyla son derece görkemli bir ziyafet düzenlemiştir. Ziyafet kapsamında yalnızca bir kuzu için bin dinar harcadığı, sultana ayrılan özel sofranın toplam maliyetinin ise yüz bin dinarı bulduğu ifade edilmektedir.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 121-122) Bu örnek, ziyafetlerin maddi kudretin bir göstergesi olarak nasıl işlevselleştirildiğini ve topluluklar arası ilişkilerde diplomatik nezaketin ötesine geçerek bir tür güç gösterisine dönüştüğünü göstermektedir. Aynı zamanda bu tür törenler, kültürel aktarımın da önemli bir sahnesi olmuş; gıda tüketimi, sunum biçimleri ve protokol düzenlemeleri üzerinden farklı medeniyetlerin birbirine temas ettiği alanlar haline gelmiştir.

4. Gayrimüslimlerin Giyim-Kuşamları

Türkiye Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'da yaşayan halklar arasında dinî ve kültürel çeşitlilik dikkat çekicidir. Türkler, Anadolu'ya yerleşirken Rum, Ermeni, Süryani ve Yahudi gibi gayrimüslim topluluklar ile etkileşim içerisinde olmuş ve bu durum, giyim-kuşam alanında da kendini göstermiştir. Selçuklu Devleti, önceki Türk devletlerinden devraldığı hoşgörü politikalarıyla gayrimüslim unsurların özgürlüklerini büyük ölçüde korumuştur. Bu durum, gayrimüslimlerin giyim ve kuşamında serbestliğin hâkim olduğu bir ortam yaratmıştır.(Akgüç, 2019, ss. 48-49; Altunsoy, 2022, s. 50) Giyim kuşam alanında öyle çok benzerlikler vardı ki Yahudi ve Hristiyanların ayırt edilebilmesi için giyâr³, sarı renkte bir sarık ve külâh giydirilerek ayırt edilmeye çalışılmıştır.(Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, 2000, s. 264)

4.1 Giyim ve Kuşamın Sosyal ve Dini Boyutu

Gayrimüslim topluluklar, Selçuklu Devleti'nde giyim ve kuşam konusunda çok farklı uygulamalara tanık olmuştur. Selçuklu yönetimi, önceki dönemlerden gelen örf ve adetleri büyük oranda devam ettirerek gayrimüslimlerin kendi geleneklerine uygun şekilde giyinmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte, zaman zaman dinî ve sosyal farklılıkların vurgulanması için belirli kıyafet kuralları uygulanmıştır. Hristiyan unsurlar kiliseler de ketenden dikilmiş elbise giymekteydiler.(Müverrih Vardan, 1937, s. 239) Yahudiler ise sarı renkte bez ya da sarık takmakla mükellef kılınmış, Rumlar mor veya mavi sarıklarla farklılaştırılmıştır. Bazı yöneticiler, Yahudi kadınların biri siyah diğeri beyaz olmak üzere farklı renkte ayakkabı giymesini zorunlu kılmıştır. Bu uygulamalar hem dinî ayrışmayı hem de toplumsal düzeni sağlamaya yönelik birer araç olarak değerlendirilmiştir.(Kemaloğlu, 2012, s. 173)

³ Giyâr; İslam toplumlarında gayrimüslim tebaanın (zımmîlerin) Müslümanlardan farklı olduklarını göstermek amacıyla kıyafet veya işaret yoluyla ayırt edilmesini sağlayan bir uygulamadır. Bu kavram, özellikle Ömerî Şartları çerçevesinde şekillenmiş ve ilk kez Abbâsî Halifesi Ömer bin Abdülaziz döneminde sistematik bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Giyâr, genellikle kıyafetlerin rengi, başlıkların şekli veya belirli bir işaretin taşınması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Yahudilerin sarı, Hristiyanların ise mavi renkli giysiler giymesi istenmiştir. Bu uygulama, gayrimüslimlerin toplumsal düzen içerisinde belirgin hale gelmelerini ve İslam toplumundaki statülerinin vurgulanmasını amaçlamıştır. İbn Kayyim El-Cevziyye, *Ahkâmü Ehli'z-Zimme*, c. 1 (Kahire: Dârü'l-Fıkr, 1997), 25-28.

4.2 Selçuklu Döneminde Giyim-Kuşam Unsurları ve Sanatsal Yansımaları

Selçuklu yönetimi altındaki gayrimüslimlerin giyim tarzları, dinî geleneklerin ve yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle çeşitlenmiştir. Hristiyan toplumların fresklerde ve kitabelerde tasvir edilen kıyafetleri, dinî aidiyetlerini ve sosyal statülerini ortaya koymaktadır. Örneğin, kilise fresklerinde yer alan bağışçı figürlerinden biri gri-mavi renkte uzun bir kaftan giymiş şekilde tasvir edilmiştir; başında ise beyaz bir sarık bulunmaktadır.(Altunsoy, 2022, ss. 58-60; Khoniates, 1995, s. 131; Ocak, 1991, s. 665) Diğer yandan, gayrimüslim toplumların saray ile olan ilişkileri de kıyafetlerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bazı gayrimüslimlerin, saray hizmetinde bulunmaları nedeniyle Selçuklu giyim tarzını benimsediği ve bu yolla özellikle üst düzeyde bir aidiyet hissettikleri bilinmektedir. Nitekim Yahudi hekimlerin ve tercümanların “hekim kalpağı” ve “tercüman kalpağı” olarak adlandırılan başlıkları kullanmaları, bu etkileşimin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.(Akgüç, 2019, ss. 48-49)

4.2.1 Kıyafetlerdeki Ayrışma ve Etkileşim

Selçuklu toplumunda gayrimüslimlerin giyimleri hem ayrıştırıcı hem de kaynaştırıcı bir özellik taşımıştır. Müsamaha politikaları çerçevesinde gayrimüslimlerin giyimleri üzerinde katı kurallar uygulanmazken, belirli renk ve sembollerle toplumsal tabakalaşma korunmuştur. Kaya Kilisesi fresklerinde ve sınırlı sayıdaki yazılı kaynaktan tasvir edilen kaftan, sarık ve aksesuarların hem Müslüman hem de gayrimüslim toplumlarda benzer öğelerle temsil edildiği görülmektedir. Ayrıca, gayrimüslimlerin müsamaha görüldüğü alanlarda sosyal ve ekonomik olarak zenginleşmesi, giyim-kuşamlarına da yansımıştır. Antakya’daki Süryanilerin, Selçuklu yönetimi altında kalkınmaları ve gösterişli bir hayat sürmeleri, bu toplumların Bizans’ın dikkatini çekecek kadar zenginleştiğini ortaya koymaktadır.(Altunsoy, 2022, s. 55; Konyalı, 1975, s. 2899)

Selçuklu Dönemi gayrimüslim unsurların giyim ve kuşamları, dinî, sosyal ve ekonomik etkileşimlerin bir aynasıdır. Bu toplumların kıyafetleri, bir yandan dinî kimliklerini korumalarına olanak tanırken, diğer yandan Selçuklu toplumunun çok kültürlü yapısında etkileşim ve uyumun önemli bir örneğini oluşturmuştur. Giyim-kuşam, toplumsal hiyerarşi, dinî ayrışma ve kültürel etkileşim açısından incelendiğinde, Selçuklu döneminin çok boyutlu yapısına dair önemli bilgiler sunmaktadır.(Abû'l-Farac, 1993, s. 573; Altunsoy, 2022, s. 53)

4.2.2 Selçuklu-Gayrimüslim İlişkisinin Giyim ve Kuşamına Örnek: Gürcü Hatun Tamara

Selçuklu döneminde önemli bir figür olan Tamara, Gürcü asıllı bir şahsiyet olarak hem dönemin Selçuklu saray kültüründe hem de Anadolu'nun çokkültürlü yapısında önemli bir yer tutmuştur. Tamara'nın giyim ve kuşamı, onun kökeni, statüsü ve içinde bulunduğu çevrenin kültürel etkileriyle şekillenmiştir. Tamara'nın kıyafetleri, dönemin Selçuklu ve Bizans moda anlayışının etkilerini taşıırken, Gürcü kültürüne ait detayları da yansıtmıştır. Tamara'nın giyim tarzında memleketine özgü bazı unsurları koruduğunu görmekteyiz. Gürcistan'da bu dönemde kullanılan kıyafetler genellikle ince işlenmiş kumaşlardan yapılır ve zengin dokuma desenleriyle dikkat çekerdi. Gürcü geleneksel kıyafetlerinde, sıkça altın ve gümüş işlemleri ile Gürcü kültüründe asil kadınların elbiselerinde zarif işleme ve mücevherlerle süsleme yaygındı. Tamara, Selçuklu sarayına girdikten sonra burada hâkim olan kültürel ve modasal etkilerden de etkilenmiştir. Özellikle Selçuklu döneminde kadın kıyafetleri sosyal statüyü belirleyen önemli bir göstergedir. Tamara'nın, Mevlana'ya olan saygı ve sevgisinden dolayı onun kızı Hediye hatun için çeyiz hazırlatıp gönderdiği bilinmektedir. Hazırlatmış olduğu çeyizlerde takılar; yüzük, bilezik, altın işlemeli yüz örtüleri, inci gerdanlık, değerli halılar ve seccadeler, değerli kumaşlardan elbiseler ve her cinsten bir tane çamaşır, tepsi, sini, çiniler kaseler yer almış ve katırlara yükletip Mevlana'nın medresesine göndermiştir.(Eflâkî, 1976, ss. 546-565; Subaşı, 2016, ss. 396-397) Gürcü Hatun Tamara tarafında Hediye Hatun için hazırlatılan bu çeyizlerin esasında Selçuklu giyim-kuşam etkisi ve bunun yanında Gürcü Hatunun kendine özgü harmanlanmış bir tarz görmek mümkündür.

5. Gayrimüslim Yaşamsal Mekânları ve Mimari Faaliyetleri

Selçuklu Anadolu'sunda gayrimüslim toplulukların yaşadığı şehirlerin fiziksel ve kültürel yapıları, dönemin mimari gelişimleriyle önemli bir etkileşim içine girmiştir. Bu etkileşim, özellikle Yahudi ve Hristiyan topluluklarıyla bağlantılı olarak mimari faaliyetlerin şekillenmesinde belirgin bir rol oynamıştır. Gayrimüslimlerin inşa ettikleri yapılar, bu toplulukların dinî, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, aynı zamanda Selçuklu yönetiminin hoşgörülü ve uyumlu yönetim anlayışını da yansıtmıştır.(Y. Özdemir, 2020b, ss. 445-446)

Selçuklu yönetiminin gayrimüslim topluluklar ile ayrışmadan iç içe yaşamayı teşvik etmeleri, sosyal yapıyı kuvvetlendirdiği gibi mimari yapıyı da etkilemiştir. Özellikle vakıf sistemi çerçevesinde Müslüman ve gayrimüslim toplulukların birlikte inşa ettiği kamu yapıları, sosyal dayanışmayı ve birlikte yaşama kültürünü güçlendirmiştir. Gayrimüslim zanaatkârlar, Selçuklu camileri ve medreselerinde taş ve ahşap işçiliği gibi alanlarda çalışarak Selçuklu mimarisinin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır.(Müverrih Vardan, 1937, s. 184) Ayrıca Selçuklular kendi dönemlerinden önce yapılan ve hala kullanımda olan veya olmayan pek çok ibadethaneyi devşirerek cami ve benzeri nitelikte yapılara dönüştürmüşlerdir. Örneğin Kapadokya'daki kaya camilerinin çoğu Selçuklu öncesinde kilise olarak inşa edilmişken, Selçuklular hâkimiyeti altına aldıktan sonra buraları kullanmakta bir beis görmemiş, kendi ibadethaneleri haline dönüştürmüşlerdir. Mamasun Tekkesi Kaya Camisi ve Açıksaray Kaya Camisi gibi yapılar birer kilise olarak inşa edilmiş, ancak zamanla camiye dönüştürülmüştür. Diğer yandan gayrimüslim bu unsurların pek çok ibadethanelerine dokunulmamıştır. Kiliseleri camiye dönüştürmekte bir beisin görülmemesi ve tüm ibadethanelerin yıkılmayıp müntesiplerinin ibadet etmelerine izin verilmesi bu hoşgörü ve kaynaşmayı göstermesi adına önemlidir.(Altunsoy, 2022, s. 55; İbn Bîbî, 2020, s. II/152) Anadolu'da bulunan gayrimüslim mimarilerinden özellikle Kapadokya bölgesindeki kaya kiliseleri hem dinî hem de sanatsal açıdan büyük öneme sahiptir. Duvar resimleri ve freskleri açısından İncil'den kesitler, azizlerin portreleri ve çeşitli dinî motifleri içermektedir. Motif ve süslemeler Selçuklu dönemi İslam sanatının etkilerini taşıdığı görülmektedir. Özellikle geometrik desenler, bitkisel yaprak motifler ve stilize edilmiş figürler, etkileşimin göstergeleridir. Bu durum, Anadolu'da farklı kültürlerin bir arada yaşamasının sanata yansması olarak değerlendirilmektedir (Altunsoy, 2022, ss. 51-52; Budak, 2018, ss. 124-132-326).

Türkiye Selçukluları döneminde yaşayan Bizans kökenli Mavrozomes ailesi, mimari alanda önem taşıyan çeşitli sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Mavrozomes ailesine ait önemli bir kitabe, Konya İnce Minare ve Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde sergilenmektedir.(Y. Özdemir, 2020b, s. 473) Kitabe, Mavrozomes ailesinin dönemin hükümet yapısıyla olan ilişkisini ve ailenin sosyal prestijini yansıtmakta, ailenin üyelerinin zamanla Selçuklu yönetimiyle olan bağlarını ve toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiklerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Selçuklu başkenti yakınlarındaki Ak

Manastır'da bulunan bir lahit, Mavrozomes ailesiyle ilişkilendirilen başka bir önemli eserdir. Bu lahit, 1297 yılında ölen Mikhael Komnenos'a aittir ve kitabesinde, Mavrozomes ailesinin önemli bir üyesi olan Ioannes Komnenos'un torunundan bahsetmektedir. Ayrıca Grek harflerine aşina olmayan bir Müslüman sanatçı tarafından yazılmış olması ve bu yazının İslami yazı stilini andırması dikkati çekmektedir. Kaynaşma dönemini göstermesi açısından lahitteki yazıt hem Bizans hem de Selçuklu kültürlerinin birleşiminden doğan bir sanat formunu yansıtmaktadır. Yazıtın özellikle İslami yazıtlarla olan benzerlikleri, dönemin kültürel etkileşimini ve sanatın farklı geleneklerle olan birleşimini gösterir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/234-237-278-280; Y. Özdemir, 2020b, ss. 137-138) Diğer bir örnek olarak da Niğde Müzesi'nde bulunan bir mühür, Mavrozomes ailesinden günümüze dek gelen bir yansımadır. Mühür, ailenin Selçuklu yönetimi altındaki etkisini simgeler.(Y. Özdemir, 2020b, ss. 140-141; Urfalı Mateos, 2019, ss. 120-124) Üzerindeki yazıt ve semboller, dönemin politik ilişkilerine dair ipuçları da sunmakta ve ailenin hem Bizans hem de Selçuklu yönetimleriyle olan bağlarını vurgulayarak Selçukluların çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır.

Dönemin bir diğer Hristiyan unsurlarından olan Süryaniler, özellikle Bizans'ın Doğu topraklarında ve daha sonra İslam fetihlerinin ardından, kendi dinî ve kültürel kimliklerini koruyarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu hakimiyeti altında, Süryaniler de kendi mahallerini kurmuş ve genellikle ticaretle uğraşmışlardır. Bu süreçte, özellikle Antakya, Urfa, Mardin gibi şehirler, Süryanilerin yoğun olarak yaşadığı yerler haline gelmiştir. Bu şehirlerde, Süryanilerin dinî ve kültürel yaşamları, Hristiyanlıkla olan bağları doğrultusunda şekillenmiştir. Antakya ve Urfa, tarihi boyunca Hristiyanlık için önemli merkezler olmuştur. Mardin ise, özellikle 12. yüzyıldan itibaren, Süryaniler için hem dinî hem de kültürel bir merkez haline gelmiştir. Bu şehirlerde, Süryani cemaati, kiliseleri ve manastırlarıyla birlikte, yaşam alanlarını belirlemiş ve yerel halkla uyum içinde yaşamıştır. Ayrıca, Mardin'de bulunan Bar Savmo Manastırı'nın 1148 yılında Haçlılar tarafından talan edilmesi, Süryanilerin bu dönemdeki zorluklarını ve bölgedeki huzursuzlukları gözler önüne sermektedir. Süryaniler, İslam dünyasının egemenliği altındaki şehirlerde, genellikle nüfus yoğunluğunun az olduğu kırsal kesimler yerine, şehir merkezlerinde yaşamışlardır. Bu durum, ticaret ve şehir yaşamının gerekliliklerinden kaynaklanmaktadır. Süryanilerin Türklerle iyi ilişkiler içinde oldukları, ticaret yaptıkları ve şehir hayatına uyum sağladıkları görülmektedir.(Sarice, 2018, s. 13)

Selçuklu coğrafyasında, Yahudi ve Süryani gibi gayrimüslim topluluklar, kendilerine özgü mahallelerde yaşamış ve bu mahallelerde sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarını sürdürmüşlerdir. Selçuklu yönetimi, bu cemaatlere, belirli vergileri ödemeleri karşılığında güvenlik sağlamış ve onların kendi iç düzenlerini kurmalarına olanak tanımıştır. Bu durum, gayrimüslimlerin şehir yaşamındaki rolünü güçlendirmiş ve Selçuklu şehirlerinde kültürel çeşitliliğin önemli bir parçası olmuştur. Bu yerleşim yapıları, sadece ticaretin ve sosyal ilişkilerin şekillenmesinde değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin Selçuklu toplumunda sahip oldukları yerin anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

Hristiyan toplulukları, özellikle kiliseler ve manastırlarla kendilerine ait dinî yapıları inşa etmişlerdir. Bu dönemde, X. yüzyılın sonlarından itibaren, fresklerle bezeli kiliseler önemli bir yer tutmuştur. Fresk süslemeleri, özellikle XII. yüzyıldan itibaren yoğunlaşmış ve Selçuklu yönetimi altında da devam etmiştir. Kapadokya bölgesindeki kaya kiliseleri, bu sürecin en belirgin örneklerinden biridir. Bu kiliselerde, Selçuklu yönetiminin hoşgörü politikası çerçevesinde, Hristiyan toplumu kendi dinî kimliklerini özgürce ifade edebilmiş ve bu yapılar üzerinden hem Selçuklu sanatıyla etkileşimde bulunmuş hem de kendi dinî geleneğini sürdürmüştür. Örneğin Kapadokya'daki Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesi, zengin freskleriyle dikkat çekmektedir. Bu kilisede yer alan freskler, Selçuklu yönetimi altındaki Hristiyanların inançlarına ve kültürel kimliklerine saygı gösterildiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu kiliseye ait bir bağışçı freskinde yer alan tasvirler, dönemin kültürel ve politik ilişkilerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Freskte, bağışçının Türk kıyafetleriyle tasvir edilmesi, Selçuklu yönetimi altındaki Hristiyanların Türklerle yakın ilişkiler içinde olduğunu ve bu dönemdeki sosyal uyumu simgelemektedir. (Altunsoy, 2022, ss. 50-51; O. Turan, 1953, s. 91)

5.1 Yaşamsal Mekânların Özellikleri

Gayrimüslim topluluklar, şehirlerin bazı mahallelerinde Müslümanlarla iç içe yaşıyorlarken genel olarak kendilerine ayrılmış olan mahallerde ikamet etmekteydiler. İslam fetihleri sonrasında Selçuklular, bölgedeki başta ibadet mekânları olmak üzere toplumsal mekânları olan çarşı, pazar, zanaatkâr dükkânları, meskenleri gibi pek çok mimari unsurlarına dokunulmamış önceki dönemdeki gibi yaşamlarını sürdürmelerine olanak tanımıştır. Bu yerleşim düzeni, toplumsal kimliklerini korumalarında etkili

olmuştur. Bunda belirgin bir istisna olarak bölgenin en büyük mabedinin camiye çevrilmesi gösterilebilir. Fetih cami anlayışı olarak uygulama dışında gayrimüslim tebaanın ibadet hürriyetine dokunulmamıştır. İslam toplumunda olduğu gibi gayrimüslim tebaada da kilise ve manastırlar, gayrimüslim toplulukların yaşamsal mekânlarının merkezini oluşturmuştur. Nitekim yapılar yalnızca ibadet için değil, aynı zamanda sosyal etkileşim ve eğitim faaliyetleri için de kullanılmıştır. Bunun yanı sıra, gayrimüslimlere ait çarşılar, hanlar ve zanaatkâr atölyeleri, toplulukların ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı alanlar olarak öne çıkmıştır. Anadolu'daki gayrimüslim topluluklar, Selçuklu döneminde mimari faaliyetlere önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle kilise ve manastır inşası, gayrimüslim toplulukların dinî ve kültürel kimliklerini ifade etmelerinin bir yolu olmuştur. Bahsi geçen yapılar, Selçuklu mimarisiyle etkileşim hâlinde tasarlanmış, bazen Selçuklu yapı teknikleri ve süsleme unsurlarını benimsemişlerdir.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 181-182) Gayrimüslimlere ait çarşılar ve zanaatkâr atölyeleri de ekonomik hayatın önemli unsurlarını oluşturmuştur. Örneğin, Antalya'daki Venedikli ve Cenevizli tüccarların kontrolündeki hanlar ve pazarlar, dönemin ticari hayatında gayrimüslimlerin etkisini göstermektedir.(Baykara, 1999, ss. 215-218; İbn Bîbî, 2020, s. II/272-273) Bu alanlarda üretilen mal ve hizmetler hem yerel hem de uluslararası ticarete önemli bir yere sahipti. Mimari açıdan bakıldığında, gayrimüslim toplulukların inşa ettiği yapılar Selçuklu mimarisiyle etkileşim içinde olmuştur.

5.1.1.Yahudi Toplumunun Mimari Faaliyetleri

Selçuklu Döneminde Yahudilerin mimari mirasları genellikle ibadet yerleri ve sinagoglarla sınırlıdır. Yahudi halkı, İslam şehirlerinde örgütlenmelerini sağlamak için en çok sinagogları kullanmış, bu yapılar onların şehirdeki dinî ve sosyal hayatının merkezi olmuştur. Sinagoglar, Yahudi cemaatinin bir araya gelerek ibadetlerini gerçekleştirdiği, kültürel bağlarını sürdürdüğü önemli yapılar olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde Anadolu'da Yahudi toplumu için inşa edilen sinagogları dikkat çekmektedir. Yahudi seyyahları Benjamin ve Petachia'nın eserlerinde, Anadolu'daki sinagoglar ve dinî yapılar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Selçuklu yönetimi, Yahudi toplumu için ibadet yerlerinin inşa edilmesinde herhangi bir engel çıkarmamış, aksine bu yapılar zamanla Selçuklu şehirlerinin önemli bir parçası olmuştur.(Akgüç, 2019, ss. 24-25; Tudeda'lı Benjamin & Ratiston'lu Petachia, 2013, s. 36)

5.1.2 Yahudi Mahalleleri ve Şehir Yerleşim Düzeni

Selçuklu coğrafyasında, Yahudiler genellikle birbirlerine yakın mahallelerde yaşamaya özen göstermiştir. Bu durum, Yahudi cemaatinin sosyal örgütlenmesi ve ticaretle olan ilişkileriyle doğrudan ilişkilidir. Yahudiler devletten bağımsız, ancak iyi organize olmuş bir cemaat yapısına sahiptir. Bu dönemde, Yahudiler için belirlenen haraç ve cizye gibi vergi ödemeleri karşılığında, Selçuklu yönetimi onların güvenliklerini sağlamış, ticaretin yoğun olduğu şehirlerde varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Özellikle Halep, Sivas, Alanya ve Antalya gibi ticaretin merkezi olan şehirlerde, Yahudiler kendilerine ait mahallelerde yaşamışlardır. Bu mahalleler, genellikle kalın duvarlarla ayrılmış olup, sabah ve akşam saatlerinde açılıp kapanan kapılarla diğer mahallelerle sınırları çizilmiştir. Ayrıca, XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen İbn Battuta'nın tespitine göre, Antalya'da Yahudi ve Rum topluluklarının ayrı mahallelerde yaşamış olmaları dikkat çekicidir.(Eflâkî, 1976, s. 524; İbn Battuta, 2004, s. 403; Karadağ, 2016, ss. 21-22) Bu tür uygulamalar, sosyal düzenin bir parçası olarak gayrimüslimlerin belirli bölgelerde yoğunlaşmalarına neden olmuştur.

Türkiye Selçuklu başkenti Konya'da da benzer bir durum söz konusu olmuştur. Ahmet Eflâkî'nin eserinde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî zamanında Konya'da bir Yahudi mahallesinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu mahalleler, sadece dinî ve kültürel özellikleri değil, ticari faaliyetleriyle de önemli bir yer tutmuştur. Örneğin, Meyyafarikin'de Yahudiler, "Zukak el-Yahud" adlı çarşıda bir arada yaşamışlar ve burada kendi havralarını inşa etmişlerdir.(Akgüç, 2019, s. 26; Eflâkî, 1976, s. 474)

6. Eğlence Hayatı

Gayrimüslim unsurların eğlenceleri, toplumun genel kültürel dinamiklerine katkı sağlayan önemli bir olguydu. Ermeniler gibi gayrimüslim topluluklar hem kendi kültürel geleneklerini sürdürmüş hem de Selçuklu yönetimi altında gelişen ortak kültüre katkıda bulunmuşlardır.(O. Turan, 1969, s. 151) Nitekim eğlence mekânları, düğün merasimleri ve müzik gibi sosyal aktiviteler, gayrimüslim toplulukların sosyal hayatının canlı ve çeşitlilik içeren bir yönünü ortaya koymuş hem toplumsal dayanışmayı pekiştirmiş hem de kültürel kimliklerini korumalarına katkı sağlamıştır.

Selçuklular döneminde eğlencelere ve ziyafetlere sadece Müslümanlar davet edilmez, gayrimüslimler de bu davetlerde yer alırlardı. Bunun bir örneğini Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'un Behram Şah'ın kızı ile düğün törenlerinde görmek

mümkündür. Sarayda ve Oğuz töresine göre düzenlenen bu törene davet edilenler arasında Müslümanların yanı sıra Rum ve Frenk serhengler (çavuş), sultanın yanında ellerinde hançer ve bayraklar ile eşlik etmişlerdir. Düğünde altın ve gümüş tabaklar içinde pek çok hediyeler sunulmuş, müzik ve çalgılar eşliğinde süren yemekli kutlamalar düzenlenmişti. Diğer yandan düğün alayının şehrin süslenmiş sokaklarında geçişi esnasında Müslüman ve gayrimüslim topluluklar iç içe geçmiş vaziyette bu töreni izlemişlerdir.(Dertli, 2014, ss. 53-54; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, 2020, ss. 325-326) Bu durum sosyal hayatın bir parçası olan eğlence hayatında da birlikte hareket ettiklerini göstermesi adına önemlidir.

Gayrimüslimlerle birlikte düzenlenen eğlence hayatı her dönemde hoşgörü ile karşılanmamıştır ve halkta rahatsızlık uyandırdığı da olmuştur. Örneğin II. İzzeddin Keykâvus, Hristiyan dayılarıyla birlikte Antalya’da düzenlediği eğlencelerle, gayrimüslimlerle olan yakın ilişkilerini saray yaşamına yansıtmıştır. Konya civarındaki Filobâd Ovası’nda Hristiyanlarla gezintiler düzenlenmiş ve Filobâd⁴ Sarayı’nda eğlenceler organize edilmiştir. Bu şekilde yapılan ortak eğlence hallerinden rahatsızlık duyan bazı Selçuklu tebaasında hoşnutsuzluk meydana gelmişti. Bu kişiler II. İzzeddin Keykâvus’un Hristiyanları “çok şımarttığı” yönünde şikâyetlerde bulunuyorlardı. Öyle ki Orta Anadolu’da bulunan yetkin subaşılar birlik olup II. İzzeddin Keykâvus yerine Kılıç Arslan’ı Kayseri de sultan ilan etmişlerdir. Bu duruma karşılık olarak Keykavus dönemin büyük alimlerinde olan Şeyh Hüameddin ve Sadreddin Konevî’yi gönderip bu duruma son vermesini istemiş ve uzlaşma yollarını aramıştır. Nitekim uzlaşma çabaları sonuçsuz kalsa da Keykâvus ve Kılıç Arslan Kayseri yakınlarında bulunan Ahmedhisar’da karşılaşmışlardır. Kılıç Arslan yenilmesi üzerine sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır.(Sümer, 2022a, s. 354) Sonuç olarak toplum yaşamının diğer parçalarında olduğu gibi Selçuklu eğlence hayatında da gayrimüslim unsurlar yer almışlar. Saraylarda düzenlenen eğlencelerde, gayrimüslim müzisyenler ve dansçılar bu konuda önemli roller üstlenmiştir. Mutribler olarak adlandırılan bu sanatçılar, çeşitli çalgılar eşliğinde şarkılar söyleyerek ve danslar ederek meclisleri neşelendirmişlerdir. Bu tür etkinlikler, özellikle sultanların ve yüksek rütbeli devlet adamlarının katıldığı özel toplantılarda

⁴ Filobad Sarayı; Anadolu Selçuklu, Karamanlı ve Osmanlı kaynaklarında zaman zaman anılan, tarihsel bağlamda önemli bir yapıdır. Çeşitli kaynaklarda geçen bilgilere göre, Filobad’ın hem askeri hem de sosyal bir işlevi olduğu anlaşılmaktadır. Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1.:129,284.

gerçekleşmiştir. Bu eğlence hayatı sarayın içerisinde özel kalıp topluma yansımamışsa toplum tarafından tepki ile karşılanmış ve yönetim için bir sorun teşkil etmiştir.(Kemaloğlu, 2012, s. 180; Merçil, 2009, s. 390; O. Turan, 1969, s. 151)

6.1 Eğlence Mekânları

Eğlence hayatının temel parçalarından olan alkol tüketimi ve bu tüketimin merkezi olan meyhane kültürünün Selçuklu Anadolu'sunda kendisine yer bulduğu görülür. Örneğin diğer şehirlerde olduğu gibi devletin başkenti Konya'da da bu tür mekânlara rastlamak mümkündür. Özellikle Ermenilere ait meyhanelerin varlığı ve bu meyhanelerin Ermeni topluluğu tarafından ziyaret edilmesi, bu şehrin kozmopolit yapısını ve gayrimüslimlerin sosyal etkinliklerdeki rolünü göstermektedir. Burada bir konuya dikkat edilmesi gereklidir. Buna göre dönem inanç yapısına bakıldığında Müslümanlara alkol satışının yasak olduğu ancak gayrimüslimlere serbest olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Broquiere, Anadolu'ya yapmış olduğu seyahati kaleme aldığı seyahatnamesinde Karaman iline geldiğinde civarda yaşayan serkeşlerin etrafını sardığını anlatır. Bu kimseler kendileri Müslüman oldukları için alkollü içecekleri alamadıkları, Broquiere'nin ise gayrimüslim olması nedeniyle onun alabileceğini ve kendilerine getirmesini istedikleri söylemiştir. Nitekim Broquiere denileni yapmış ve alkollü içecekleri getirmiş bu kişilerle sabaha kadar içip eğlenmişlerdir. Hatta Broquiere o güne kadar hiç bu şekilde içen insanları görmediğini söylemiştir.(Broquiere, 2000, s. 183; Eyice, 1975, ss. 97-98)

6.1.1 Müzik

Müzik, tarihsel süreç içerisinde farklı kültürlerde çeşitli biçimlerde tanımlanmış, insanın duygularını, düşüncelerini ve estetik anlayışını ses, ritim ve melodi aracılığıyla ifade etme sanatıdır. Müziğin temel unsurlarından olan ses, müziğin temel yapı taşı iken; ritim, zaman içinde düzenli veya düzensiz aralıklarla oluşan ses tekrarlarıdır. Melodi ise ardışık seslerin anlamlı bir bütün oluşturmasıdır ve harmoni, aynı anda birden fazla sesin uyumlu bir şekilde kullanılmasıdır. Öyle ki müzik düzenlenmiş seslerden oluşan estetik bir sistem şeklinde tanımlanırken Farabi, el-Mûsîka'l-kebîr eserinde müziği "*ruhları harekete geçiren, insanın mutluluğunu artıran, estetik ve matematik temelli bir düzen*" olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla müzik, bireysel ve toplumsal bir anlatım aracı olmanın yanı sıra estetik bir sistem olarak kültürel kimliklerin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır.(Jebrini, 1995, ss. 162-163)

Toplumlardaki uyumu ortak inanç doğrultusunda Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve diğer dinler, Allah'ın güzel olması onun her şeyi en güzel şekilde yaratması ve güzel olan her şeyi sevmesi ile güzel sanatlara verilen önemi de arttırmıştır. Böylece müziğin ritim ve melodisi kadar sözlerinin de beste açısından estetik olması sanat felsefesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.(Uslu, 2015, ss. 212-213)

Müzikteki anlatım tarzını, dönemin müzik teorisyeni olarak da ifade edebileceğimiz Anadolu Edvarları öncüsü olan Yusuf Kırşehrî'nin eseri olan Nazariyat'ta net bir şekilde görülmektedir. Vurgu yanı sıra müzikologlar, müzik makamlarının bâtinî etkisi ile oluştuğuna vurgu yapmaktadır. R. Uslu, modern anlamda müzik, sanatçı ve bestecinin doğrudan psikoloji ile bağlantılı olduğunu ancak Selçuklu dönemi kaynaklarında bulmanın pek mümkün olmadığını ve bu alanda çalışmalar yapılması gerektiğini savunmuştur.(Uslu, 2015, ss. 266-267)

Müzik ile kültürel etkileşim her daim birbirlerini beslerler. Eski Çağlardan itibaren Anadolu'da bulunan müziksel gelişim Türklerin buraya gelmesi ile birleşmiştir. Anadolu'da Milattan önce hatta Hititler döneminden itibaren bir müzik geleneği bulunduğu kaynaklarda geçmektedir. Daha sonra bu gelenek Roma ve Bizans kanalıyla Türklerle buluşmuştur. Yapılan bazı araştırmalar da Türk müziğinin içerisinde Rum makamlarının izlerine rastlanılmaktadır. Türk müziğinin pek çok kültürel unsurdan etkilendiği bir gerçektir. Diğer yandan ise Rauf Yekta gibi birtakım araştırmacılar, Bizans müziğinin doğrudan etkisinin bulunmadığını da öne sürmektedir. Türk müziğinin Bizans müziğiyle benzerlikler taşıdığı, ancak onun devamı olmadığı görüşü savunmaktadır. Öyle ki Selçuklu döneminde Anadolu'da yaşayan gayrimüslim unsurlar hem müzik hem sanat alanında toplumsal etkileşimin yanında bireysel olarak etkilendiği de bilinmektedir.(Uslu, 2015, ss. 277-278)

Selçuklularda farklı etnik ve dinî grupların birlikte yaşadığı bir dönemi yansıttığından bu çok kültürlü yapının etkisi, toplumun kültürel ve sanatsal faaliyetlerine de yansımıştır. Eğlence ve müzik, bu kültürel etkileşimlerin önemli bir parçası olmuştur. Özellikle gayrimüslim topluluklar, Selçuklu saray ve halk yaşamında müziğin gelişimine katkı sağlamıştır.

Selçuklu topraklarında müziğin yeri, Mevlevîler ve diğer tarikatların müzikli zikirlerinde önemli bir yer tutmaktaydı. Gayrimüslim unsurlar da müzik yoluyla kültürel

etkileşimlerde bulunmuşlardır. Ney, kudüm, def gibi çalgılarla yapılan sema meclisleri, Selçuklu kültürünün dinî ve sosyal dokusunu oluştururken, gayrimüslim toplulukların müzik kültürü de bu zenginliğe eklenmiştir. Selçuklu dönemi sanat mirasları arasında yer alan Mevlana'nın yanında, ressamlar ve müzisyenler bulunmaktaydı. Öyle ki onun yanında Müslümanlar gibi yer alan Thrayonos isimli Rum bir ressam müzik ve sanat alanında olduğu gibi dinî yönden de etkilenecek Müslüman olmuştur.(Uslu, 2015, s. 50)

7. Meslekleri

Selçukluların çok kültürlü yapısı, farklı dinî grupların ve etnik toplulukların değişik meslek gruplarında aktif olmasına olanak tanımıştır. Bu topluluklar arasında Hristiyanlar ve Yahudiler, özellikle ticaret, el sanatları, hekimlik, eğitim ve diğer profesyonel alanlarda önemli roller oynamışlardır.(Cahen, 2013b, ss. 141-143; Ocak, 2004, ss. 95-98) Bu durum hem ekonomik hem de kültürel açıdan toplumsal yapıyı pekiştirmiştir. Gayrimüslimlerin meslekleri, genellikle kendi dinî inançları, gelenekleri ve bulunduğu coğrafi bölgeye göre şekillenmiştir.

7.1. Ticaret ve Zanaat Alanındaki Faaliyetler

Selçuklu döneminde ticaret, devletin ekonomik yapısının temel taşlarından biriydi ve gayrimüslim topluluklar bu alanda etkin bir şekilde yer almıştır. Gayrimüslimlerin ticaret faaliyetleri, özellikle şehir merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin, Konya ve Kayseri gibi büyük ticaret merkezlerinde Hristiyan ve Yahudi tüccarlar, değerli ürünlerin alım satımını yapmışlardır. Hristiyan tüccarlar, Bizans İmparatorluğu'ndan gelen geleneksel ticaret ağı üzerinden, Trabzon limanından başlayarak, Selçuklu topraklarına değerli mallar getirmiştir. Bu tüccarlar, özellikle ipek, baharat, fındık gibi değerli ticaret mallarını, Avrupa ile Doğu arasında taşımışlardır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/276-278; Urfalı Mateos, 2019, s. 145)

Kayseri, özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda, gayrimüslim tüccarların yoğun olduğu bir şehir olarak bilinmektedir. Kayseri'deki büyük hanlar ve çarşılar, Hristiyanlar ve Yahudiler, geleneksel el sanatları ve tekstil üretimiyle de uğraşmışlardır. Kayseri'deki Yahudi ustalar, özellikle metal işçiliği alanında tanınmış ve Selçuklu dönemi zırhları ve kılıçları için önemli üretim yapmışlardır. Ayrıca, Konya'daki Hristiyan zanaatkarlar, seramik ve döküm işleriyle ünlenmişlerdir. Konya'da yapılan el sanatları, Selçuklu sarayında ve halk arasında geniş bir alanda rağbet görmüştür.(M. Özdemir, 2011, s. 134)

7.2 Hekimlik

Selçuklu döneminde hekimlik, sadece bir meslek değil, aynı zamanda bir bilim dalı olarak büyük bir önem taşımıştır. Gayrimüslim hekimler, Selçuklu saraylarında ve hastanelerinde görev yapmış ve dönemin tıbbi gelişimine büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle Hristiyan hekimler hem Bizans'tan hem de Avrupa'dan gelen tıbbi bilgileri Selçuklu topraklarına aktarmışlardır. Antakya, Konya ve İznik gibi bölgelerdeki Hristiyan hekimler, tıbbi bilgi birikimlerini Selçuklu saraylarında kullanmış ve hastanelerde görev yapmışlardır. Konya'da, Hristiyan hekimler sarayda ve hastanelerde, dönemin en önemli tedavi yöntemlerini uygulamışlardır. Gayrimüslim hekimlerden olan Süryani kökenli Cerrah Fasil, Sultan Alaeddin Keykubad'ın boynunda çıkan çibani cerrahi yöntemlerle açık tedavi eden hekimlerden biridir. Bu durum, Selçuklu tıbbının, farklı coğrafyalardan ve kültürel geleneklerden gelen uzmanların katkılarıyla şekillendiğini göstermektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/312; Kemaloğlu, 2012, s. 179; Sarice, 2018, ss. 48-49)

Antakya'dan gelen Hristiyan hekimler, yalnızca yerel halkın şifa arayışına karşılık vermekle kalmamış, aynı zamanda saraylarda tıbbi danışmanlık görevleri de üstlenmişlerdir. Yahudi hekimler ise başta Konya ve İzmir olmak üzere büyük şehirlerde yoğun olarak yaşamış; özellikle bitkisel tedavi yöntemleri, şifacılık geleneği ve farmakolojik bilgileriyle öne çıkmışlardır. Bu yanı sıra toplumda büyük saygı gören Yahudi hekimlerin, saray çevresinde de güven kazanarak hizmet verdikleri bilinmektedir.(Uzluk, 1956, ss. 145-146) Nitekim Yahudi kökenli ve sonradan Müslüman olan Ebu'l-Berekât Hibetullah b. Melkâ el-Bağdâdî, XII. yüzyılın en tanınmış filozof-tabiplerinden biri olarak, Sultan Muhammed Tapar ve Sultan Mesud dönemlerinde Selçuklu sarayında görev yapmıştır. Tıp alanındaki bilgisi kadar, mantık ve matematik gibi alanlarda da derin bilgi sahibi olan bu hekim, Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ve eşinin şahsi tabibi olmuş, hizmetlerinden ötürü çeşitli ödüllere layık görülmüştür. Özellikle Sultan Mesud'un kulunç ve humma hastalıklarının tedavisinde aktif rol oynamış, dönemin diğer hekimleriyle birlikte saray içi konsültasyonlara katılmıştır. Ayrıca, cüzzam tedavisine yönelik ilaç üretimi de gerçekleştiren Ebu'l-Berekât, tıp tarihine "Mu'teber" adlı kıymetli eseriyle geçmiştir. Bu örnek, Selçuklu saraylarında gayrimüslim hekimlerin yalnızca tedavi edici değil, aynı zamanda bilimsel üretim yapıcı rolleriyle de

ne derece etkili olduklarını göstermektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/232-235; Kesik, 2020, ss. 122-123; Urfalı Mateos, 2019, s. 144)

7.3 Eğitim

Selçuklu döneminde medreseler, yalnızca dinî ilimlerin öğretildiği kurumlar olmaktan çıkarak, felsefe, mantık, matematik ve astronomi gibi aklî ilimlerin de öğretildiği merkezler hâline gelmiştir. Bu çok yönlü eğitim anlayışı, farklı din ve etnik kökenlerden gelen âlimlerin bilgi ve deneyimlerini paylaşımlarına olanak tanımıştır. Özellikle Konya, Kayseri, İznik ve Antakya gibi şehirlerdeki medreselerde, gayrimüslim müderrislerin katkıları dikkat çekicidir. Örneğin, Konya'daki medreselerde Arapça, Farsça ve mantık dersleri veren Hristiyan kökenli müderrislerden biri olan Mikhael el-Rumî, öğrencilerin dil ve mantık alanındaki gelişimlerine önemli katkılarda bulunmuştur. Kayseri'de ise Yahudi asıllı matematikçi Yehuda ben Şlomo, cebir ve geometri dersleriyle tanınmış, öğrencilerine sayısal düşünme becerileri kazandırmıştır. Antakya'da görev yapan Süryani müderris Bar Hebraeus, felsefe ve tıp alanlarında dersler vermiş, özellikle Aristotelesçi düşüncenin Selçuklu medreselerine taşınmasında etkili olmuştur. Bu gayrimüslim müderrisler, Selçuklu medreselerinde sadece ders vermekle kalmamış, aynı zamanda bilimsel eserler de kaleme almışlardır. Örneğin, Bar Hebraeus'un yazdığı "Kitab al-Hikma" adlı eser, dönemin önemli felsefi metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Selçuklu medreselerinin farklı inanç ve kültürlerden gelen âlimlere açık olduğunu ve bilimsel üretimi teşvik ettiğini göstermektedir.(Abû'l-Farac, 1993, ss. 134-141; Çetinkol, 2019, ss. 177-189-189; Yalaf, 2022, s. 7) Bu durum Selçuklularda, gayrimüslimlere eğitim alanında geniş özgürlükler tanındığını ve onların bu alanlarda katkı sağladıklarını göstermektedir.

7.4 Selçuklu Döneminde Hristiyanların Meslekleri

Selçuklu Devleti'nde Hristiyan unsurlar hem devlet yönetimiyle hem de kendi toplulukları içinde çeşitli mesleklerde faaliyet göstermiştir. Hristiyanların Selçuklu toplumundaki ekonomik ve sanatsal katkıları, özellikle mimari, zanaat, ticaret ve tıp alanlarında belirgin hale gelmiştir.

Selçuklu döneminde Hristiyan unsurlar, devlet yönetimi ve toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında aktif roller üstlenmişlerdir. Özellikle mimari alanda, Hristiyan mimar ve ustaların katkıları dikkat çekicidir. Konya'da bulunan Sahip Ata Camii'nin inşasında

görev alan mimar Kölük bin Abdullah'ın ismi, caminin taç kapısının sağındaki sebilin cephesinde madalyonlar içinde yer almaktadır. Bu durum, Selçuklu mimarisinde Hristiyan ustaların önemli roller üstlendiğini göstermektedir. Benzer şekilde, İnce Minareli Medrese'nin inşasında da Kölük bin Abdullah'ın katkıları olduğu düşünülmektedir(Gök, 2019, s. 218; Sönmez, 2002, ss. 248-249). Bu yapılar, Selçuklu döneminde mimarlığın etnik ayırım gözetmeksizin toplumun ortak bir uğraşısı haline geldiğini göstermektedir.

Hristiyan hekimlerin tıp alanında önemli roller üstlendiği de görülmektedir. Bu hekimler, yalnızca Anadolu'da değil, komşu İslam devletlerinde de tıbbi bilgi ve becerileriyle tanınmışlardır. Özellikle Selçuklu sultanları ve devletin üst düzey yöneticilerine sağlık hizmeti sunarak tıp alanında uzmanlaşmışlardır.(Uzluk, 1956, ss. 195-196) Bu hekimlerden biri, Süryani kökenli olduğu bilinen ve hem tabip hem de tarihçi kimliğiyle tanınan Ebü'l-Ferec'tir. Malatya'da doğan Ebü'l-Ferec, Selçuklu dönemi tıp ve bilim çevrelerinde oldukça saygın bir yere sahiptir. Hekimlik alanındaki bilgisi ve başarısı, yalnızca Selçuklu coğrafyasıyla sınırlı kalmamış, geniş bir bölgede tanınmasını sağlamıştır. Ebü'l-Ferec, eserlerinde tıbbi bilgilerle birlikte tarihî olaylara da yer vererek çok yönlü bir bilim insanı olduğunu kanıtlamıştır. Bir diğer önemli örnek ise, yine Süryani kökenli olan ve Bağdat'ta yaşamış olan İbn Butlân'dır. *Taqwīm al-Şihha* adlı eserinde sağlıklı yaşam için önerilerde bulunan İbn Butlân hem teorik hem de pratik tıp alanında döneminin önde gelen isimlerindendi. Bu eser hem İslam hem de Avrupa dünyasında rağbet görmüş, farklı dillere çevrilmiş ve tıp eğitimi için temel metinlerden biri haline gelmiştir. Selçuklu dönemi hekimlerinin çoğunun gayrimüslim kökenli olması, dönemin bilimsel ortamının çoğulcu yapısını ve ilme verilen önemi göstermektedir.(Eflâkî, 1976, s. 372; Kahya, 1999, ss. 382-383; Kesik, 2020, ss. 122-124; Uzluk, 1956, ss. 146-147-175-179)

Hristiyan zanaatkârlar, seramik, nakkaşlık ve taş işçiliği gibi el sanatlarında aktif olarak yer almışlardır. Bu zanaatkârlar, Selçuklu yapılarında görülen süslemeler, kitabeler ve dekoratif unsurlarda özgün katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle Sultan II. Kılıç Arslan dönemine ait yapılarda çalışan Hristiyan nakkaşların, Bizans sanatından etkilenecek Selçuklu sanatına özgün bir üslup kazandırdıkları anlaşılmaktadır. Bu konuda örneklerden biri, Sultan II. Kılıç Arslan döneminde Konya'da çalışan nakkaş Marianos'tur. Marianos'un, hem taş hem de ahşap işçiliğinde usta olduğu ve Selçuklu

yapılarında Bizans etkilerini Selçuklu estetiğiyle birleştiren süslemeler yaptığı bilinmektedir. Benzer şekilde, Kapadokya bölgesinde fresk ve duvar resimlerinde görev almış olan Theodoros isimli bir ustanın adı geçmektedir. Bu ustanın, Hristiyan ikonografisiyle Selçuklu sanatını harmanlayarak bölgede özgün eserler ortaya koyduğu tahmin edilmektedir. Bir diğer örnek ise Kayseri çevresindeki taş işçiliğiyle tanınan Georgios'tur. Georgios'un, özellikle kale duvarları ve mezar taşlarındaki süslemeleriyle adını duyurduğu kaydedilmektedir. Ayrıca, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan kitabelerdeki bazı isimler, Hristiyan taş ustalarının Selçuklu döneminin önemli yapılarında görev aldığını ortaya koymaktadır.(Algan, 2008, s. 83; Arseven, 1970, s. 204) Hristiyan zanaatkarların Selçuklu sanatına sağladığı katkının, yalnızca teknik beceriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda estetik anlamda da kültürel bir zenginlik sunduğunu göstermektedir.

Mimari alanda bir diğer örnek ise Emîr Esededdin Ayaz'ın hizmetleri dikkat çekmektedir. Emîr Esededdin Ayaz'dan Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde(Hacıgökmen, 2008, s. 472; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/19; O. Turan, 1969, s. 163), Kubadâbâd-Alanya yolu üzerindeki Sırt Köy Tol Han'ın kitabesinde ve Antalya'daki bir çeşme kitabesinde, "Şarabsalar Ayaz" ünvanıyla bahsedilmektedir. Bu durum, onun bir dönem "Şarabsalar" (Şarabdar) olarak görev yaptığını göstermektedir. Şarabsalarlar, sarayın şaraphanesinden sorumlu kişiler olup, özel günlerde sultan ve konuklar için içki ve meşrubat hazırlamakla görevlendirilirdi. Ayrıca kilerdeki diğer görevlilerin idaresini üstlenir ve gerektiğinde sultanın ilaçlarından da sorumlu olurlardı.(Hacıgökmen, 2012, s. 81; Köymen, 1973, s. 165)Emîr Ayaz'ın faaliyetleri bununla sınırlı kalmamış, Sinop'un fethinden sonra Sebastos Kayseriyyeî adlı Hristiyan bir memur ile birlikte Sinop Kalesi'nin inşaat işleriyle ilgilenmiştir (1215-1216). Bu dönemde Sultan I. Alâeddin Keykubad adına iç kale inşaatının idari kontrolünü üstlenmiştir.(Hacıgökmen, 2008, ss. 474-475; İbn Bîbî, 2020, s. II/250-251; Uzunçarşılı, 1957, s. 169) Ayrıca 1229 yılında Denizli Çardak Hanı'nı inşa ettirerek ticaret yollarının Menderes Vadisi'ne kadar uzanmasında önemli bir rol oynamıştır.(M. Özdemir, 2011, ss. 444-445)

Gayrimüslim unsurlara ait bir diğer meslek grubu da kasaplık olmuştur. Kasaplık mesleği, sadece Müslümanlar tarafından değil, aynı zamanda gayrimüslimler tarafından da icra edilmekteydi. Örneğin, Ermeni kasap Taniel, bu mesleği icra eden gayrimüslimlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/298; Merçil, 1991, ss. 55-56)

Hristiyan tüccarların faaliyetleri, Selçuklu döneminde dinî ve etnik farklılıkların, ticaret ve ekonomi alanında bir engel olmadığını, aksine bu çeşitliliğin bir zenginlik olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

7.5 Selçuklu Döneminde Yahudilerin Meslekleri

Türkiye Selçuklu döneminde Yahudi toplumunun ekonomik ve sosyal hayatta önemli roller üstlendiği görülmektedir. Selçuklu öncesinde de Anadolu’da bankerlik, boyacılık ve tercümanlık gibi mesleklerde aktif olan Yahudiler, Selçuklu hâkimiyetiyle birlikte ticaret ve mesleki faaliyetlerini daha güvenli bir ortamda sürdürmüştür. Yahudilerin ticaret hayatında oynadığı rol, yalnızca Selçuklu coğrafyasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda İran, Mısır ve diğer İslam devletleriyle de bağlantılı olmuştur. Örneğin, İsfahan’daki çarşılarında faaliyet gösteren Yahudi sarraflar, bu bölgedeki ekonomik yapının önemli bir parçasını oluşturmuş; aynı zamanda uluslararası ticarete aktif bir şekilde yer almışlardır. Yahudi tüccarlar, uluslararası ticaret ağlarının kurulmasında önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle İran ve Mısır arasındaki ticaret hatlarında Yahudi tüccarların etkin olduğu, bu tüccarların değerli taşlar, baharat ve dokuma ürünleri gibi malların ticaretinde uzmanlaştıkları bilinmektedir. Örneğin, XI. yüzyılda Yusuf ibn Awkal adındaki Yahudi tüccarın, Mısır ve Akdeniz arasındaki ticaret yollarında etkili bir figür olduğu belirtilmiştir.(Stillman, 1979, ss. 15-88)

Selçuklu döneminde Yahudi toplumu için en önemli gelir kaynaklarından biri bankerlik olmuştur. Bu meslek sayesinde Yahudiler, dönemin ekonomik yapısında etkili bir konuma ulaşmışlardır. Bankerlik faaliyetlerinin dinî temeli, Yahudi kutsal metni Tevrat’a dayanmaktadır. Yahudiler, aynı inanca mensup kimselere faizle borç vermekten kaçınmış; ancak Tevrat’ın, farklı inançtan olanlara faiz uygulanmasını yasaklamadığı yorumundan hareketle, bankerlik mesleğini meşru görmüşlerdir. Bu anlayışa göre, “Kardeşinize, para, yiyecek ya da faiz getirici başka bir şeyi ödünç verirken ondan faiz almayacaksınız; ancak yabancından faiz alabilirsiniz” şeklindeki ifade, ekonomik uygulamalara yön vermiştir. Bu dinî temellendirme, Yahudi bankerlerin yalnızca kendi toplulukları içinde değil, farklı etnik ve dinî gruplarla olan finansal ilişkilerinde de aktif rol üstlenmelerine zemin hazırlamıştır.(Akgüç, 2019, s. 40)

Yahudiler, sadece ticaret ve bankerlikle değil, tıp alanında da önemli katkılar sağlamışlardır. Özellikle üst düzey devlet görevlileri ve sultanların hizmetinde çalışan

Yahudi hekimler, bu dönemde büyük bir saygınlık kazanmıştır. Örneğin, Ebu el-Berekat Hibatallah İbn Malka el-Bağdadi hem Abbâsî halifeleri hem de Selçuklu sultanlarına hizmet etmiş, böylece hekimlik mesleğindeki itibarıyla tanınmıştır.(Lewis, 2005, ss. 115-116) Anadolu coğrafyasında da Yahudi hekimlerin varlığı, İbn Battuta'nın Birgi'de karşılaştığı Yahudi bir hekim üzerinden anlaşılmaktadır. Bu hekim, bölgedeki Müslüman otoriteler tarafından büyük bir saygı görmüştür.(İbn Battuta, 2004, s. 291) Bu olay, Yahudi hekimlerin tıp alanındaki üstün becerilerinin Selçuklu toplumunda takdirle karşılandığını göstermektedir.

Selçuklu döneminde Yahudilerin sanat ve zanaat alanındaki katkıları dikkate değerdir. Yahudi sanatçılar, özellikle mimari ve dekoratif sanatlarda aktif rol almış; yapıların inşasında ve süslenmesinde etkili olmuşlardır. Türkiye Selçukluları Döneminde Kelük b. Abdullah bilinen önemli mimarlardandır. Konya'da yer alan birçok mimari eserde imzası yer almıştır. Nerede doğduğu ve büyüdüğü bilinmese de isminde bulunan Abdullah onun esasında gayrimüslim birisi olduğunu ve daha sonra Müslümanlaştığını göstermektedir. Mimari alanda büyük bir üne sahip olan Kelük b. Abdullah birçok öğrenci yetiştirerek bu mesleğe yeni ustalar kazandırmıştır.(Kemaloğlu, 2012, s. 179; Sönmez, 2002, ss. 248-250; Tuncer, 1998, s. 43)

8. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Unsurların Dil Edebiyat ve Sanat Alanlarına Katkıları

8.1 Dil ve Edebiyat

Selçuklu Dönemi'nde gayrimüslim topluluklar, yaşadıkları bölgelerde kendi dillerini kullanmaya devam etmiş ve yerel halkla etkileşimleri sonucunda dilsel bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Rum, Ermeni ve Süryani toplulukları, kendi alfabeleriyle yazılan eserlerle dil bilincini korumuş ve geliştirmiştir. Örneğin, Süryanice yazılmış dinî ve bilimsel eserler, bu dönemde çok sayıda kütüphanede muhafaza edilmiştir. Grekçe yazılmış tarihî kronikler ve Ermenice dinî metinler, Selçuklu coğrafyasında hem akademik hem de dinî açıdan yaygın olarak kullanılmıştır. Süryanice yazılmış eserler arasında, Süryani Mikhail'in Kroniği, Urfalı Mateos'un Vekayi-nâmesi ve Bar Hebraeus Kroniği öne çıkmıştır. Bu tarihçilerin eserleri Selçuklu döneminde bilimsel çalışmalarda ana kaynak niteliğinde olduğu da bilinmektedir.(Abû'l-Farac, 1993, ss. 573-578; Süryani Patrik Mihail, t.y., ss. 312-320; Urfalı Mateos, 2019, ss. 121-132)

Selçuklu devletinin resmî yazışma dilinde Farsçanın yanında Arapça ve Türkçenin kullanımı, gayrimüslim toplulukların çeviri faaliyetlerine aktif katılımlarını sağlamıştır. Ermeni ve Rum kütüphaneciler, diplomatik yazışmalarda çevirmen olarak büyük roller üstlenmiş ve özellikle Selçuklu sultanları ile Bizans İmparatorluğu arasındaki iletişimde aktif rol almışlardır. Bu dönemde gayrimüslim halkların dil alanındaki en büyük etkilerinden biri de dinî metinlerin çevirileri olmuştur. Hristiyan topluluklar, İncil ve diğer dinî metinleri hem kendi dillerine çevirmiş hem de Arapça ve Farsçaya aktararak daha geniş kitlelere ulaştırmıştır. Bu çalışmalar, dil bilimi açısından önemli katkılar sağlamış ve Selçuklu topraklarında bulunan diller arasında bir köprü oluşturmuştur.(İbn Bîbî, 2020, s. II/189)

Toplumdaki çok dillilik, dönemin toplumsal ve idari yapısına yansımıştır. Türkçe, Farsça ve Arapça gibi dillerin yanı sıra, Rumca, Ermenice ve Süryanice gibi gayrimüslimlerin konuştuğu diller de yaygın olarak kullanılmıştır. Bu diller, özellikle diplomasi, ticaret ve kültürel etkileşimde kritik bir rol oynamıştır. Devlet hizmetinde görev yapan bazı Selçuklu görevlilerinin, farklı gayrimüslim toplulukların dillerinde yetkinlik kazandığı görülmektedir. Örneğin, Hacib Zekeriya gibi şahıslar, bu dillerdeki hakimiyetlerini kullanarak diplomatik görevlerde bulunmuş ve halklar arası iletişimi sağlamıştır. Çok dillilik, Selçuklu yönetiminin farklı topluluklarla uyum politikası izlediğini ve bu toplulukların kültürel kimliklerini korumasına olanak tanıdığını göstermektedir.(el-Kazvî, Zakariya, 2005, ss. 249-250; İbn Bîbî, 2020, s. II/97-226; Merçil, 2003, ss. 115-116)

Gayrimüslim unsurlar, Selçuklu dönemi edebiyatına özellikle yerel hikâye, masal ve destanlarla önemli katkılar sağlamıştır. Anadolu'daki gayrimüslim halklar, kendi geleneksel anlatımlarıyla Selçuklu kültürüne yeni motifler kazandırmıştır. Örneğin, Rumca yazılan epik eserlerden *Digenes Akritas*, Bizans ile Selçuklular arasındaki sınır bölgelerinde geçen kahramanlık hikayeleriyle Anadolu'nun kültürler arası etkileşim örneklerindendir. Ayrıca Süryanice ve Rumca yazılmış dinî şiirler, ilahiler ve yerel halk efsaneleri, özellikle dini temalı manzum eserler, o dönemin edebi birikimini zenginleştirmiştir.(Akrites, 2009, ss. 102-103; el-Kazvî, Zakariya, 2005, s. 194)

8.2 Sanat

Selçuklu döneminde gayrimüslim unsurların sanat alanındaki katkıları, mimari, el sanatları ve resim sanatı gibi çeşitli sahalarda görülmüş, bu katkılar Selçuklu estetiğine önemli bir zenginlik katmıştır. Ermeni mimarların Selçuklu sarayları ve kervansaraylarında kullandığı taş işçiliği motifleri, Selçuklu sanatında özgün bir sentezin oluşmasını sağlarken, özellikle Kayseri Sultan Hanı ve Konya Karatay Medresesi gibi yapılarda geometrik desenlerle bu etkinin somut örnekleri görülmüştür.(İbn Bîbî, 2020, s. II/215; Öney, 1992, ss. 96-100) Bunun yanında, kilise fresklerindeki çizim teknikleri ve renk kullanımları, Selçuklu sanatçıları üzerinde derin bir etki yaratarak Anadolu'daki sanat anlayışını çok boyutlu bir yapıya dönüştürmüştür. El sanatları alanında, halı ve dokuma gibi geleneksel ürünlerde Rum ve Ermeni ustaların etkisi belirgindir. Geleneksel motiflerle süslenmiş Selçuklu halıları, saraylar ve kervansaraylar için vazgeçilmez sanat unsurları olmuş, kullanılan geometrik desenler ve renk uyumlarıyla Selçuklu sanatına estetik bir derinlik kazandırmıştır. Minyatür sanatında ise Rum ve Ermeni ressamların etkisi dikkat çeker; dinî temaların yanı sıra sosyal yaşamı tasvir eden el yazması süslemeler hem çizim teknikleri hem de tematik zenginlik açısından Selçuklu kültür mirasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu katkılar, Selçuklu döneminde farklı kültürlerin etkileşimi ile sanatın çok katmanlı bir yapıya ulaşmasını sağlamış, Anadolu'daki ortak kültürel mirasın zenginleşmesine olanak tanımıştır.(Algan, 2008, ss. 29-30)

9. Gayrimüslim Unsurların İsimlendirmeleri ve İsim Değişiklikleri

Darüislam sınırları içinde yaşayan ve İslam devletinin hâkimiyetini kabul eden gayrimüslimlere "zımmî" denilirdi. Zımmîler, İslam ve Türk yönetimine bağlılık göstererek, bu yönetimin koruma ve himayesinden sürekli olarak faydalanan kitap ehli topluluklardı. İslam tarihinde zımmîlerin hukuki durumları; Kur'an, Sünnet ve zimmet anlaşmaları gibi temel kaynaklara dayanıyordu. Zımmîlerin can, mal ve namusları, Müslüman vatandaşlarla aynı şekilde devletin güvencesi altındaydı. İnançlarına saygı gösterilir ve kendi dinlerini koruma veya değiştirme özgürlükleri bulunurdu. Kendi özel hukuklarına ilişkin meselelerde ise kendi dinî hukuklarına göre yargılanırlardı.(İbn Bîbî, 2020, s. II/210; Kemaloğlu, 2012, s. 169)

Müslümanlar, İslam dünyasında çeşitli mezheplere ayrılmış olmalarına rağmen teorik olarak tek bir topluluk olarak kabul edilirken, gayrimüslimler kendi içinde "Müşrikler" ve " ehli kitap " olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştı. İslam hukuku, müşrikler için yalnızca İslam'ı kabul etmeleri durumunda yaşama hakkı tanımışken, ehli kitap olan topluluklara belirli şartlara uydukları sürece İslam topraklarında kendi inançlarını sürdürme hakkı tanımıştır.(Nizamülmülk, 2018, s. 129)

Ehli kitap kapsamındaki dinler konusunda farklı görüşler olmakla birlikte, İslam dünyasında genel kabul gören gruplar Mecusiler, Sabiiler, Museviler ve Hristiyanlardı. Bu dört dinî grup, Hz. Peygamber döneminden itibaren İslam topraklarında varlıklarını devam ettirmiştir. Büyük Selçuklu Devleti de bu geleneği esas alarak gayrimüslimlere yönelik politikalarını şekillendirmiştir.(Mâverî, 1994, ss. 125-127; Taberî Muhammed b. Cerîr, 1991, s. II/480-482)

Gayrimüslim toplulukların sosyal, kültürel ve dinî yaşamları, isimlendirmeler alanında çeşitli yansımalar bulmuştur. Bu dönemde gayrimüslim unsurların isimlendirme tercihleri, dinî aidiyet, toplumsal statü ve hükûmetle olan ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Gayrimüslim bireylerin özellikle hükûmet görevlileri veya ticari faaliyetler sebebiyle isim değişikliğine gittikleri gözlemlenmiştir.(Barkı, 2001, s. 154; *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, 2011, s. 192)

9.1 Dinî ve Sosyal Etkilerle İsimlendirilme

Anadolu'da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudi topluluklarının isimlendirme geleneği, Hristiyan çağrışımlarını barındıran ve dinî sembollerle örtüşen bir yapı sergilemiştir. Selçuklu idaresi altındaki gayrimüslim bireylerin, devletle ilişkilerini kolaylaştırmak amacıyla Müslümanca isimler aldıkları bilinmektedir. Bu pratik genellikle bir "ödünc isimlendirme" şeklinde görülmekte olup, böyle durumlarda yeni isim, eski ismin yanı sıra kullanılmaktaydı. Örneğin, 1226 yılında Malatya'da dünyaya gelen Tabib İbranî Ahron (Harun)'un oğlu, Felsefe ve İlahiyat tahsili yapmış ve her ne kadar aslen Yahudi kökenli olup, Hristiyanlığı benimseyen birisi olmasına rağmen ölüm döşeginde Müslüman olduğu kabul edilen Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî (Malatyalı Bar Hebraeus) (685/1286) karşımıza çıkmaktadır. Süryanice genel bir tarih olan Kronografya ya da Tarihü'z-Zamân

adlı eserinin, İngilizce çevirisi Ömer Rıza Doğrul tarafından Abu'l-Farac Tarihi ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.(Erkoçoğlu, 2018, s. 53; Nizamülmülk, 2018, s. 129)

9.1.1 İsim Değişikliğine Götüren Sebepler

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Anadolu'da kalıcı bir Türk yurdu kurması, beraberinde yalnızca siyasi bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir yeniden yapılanmayı da getirmiştir. Oğuz Türklerinin dalga dalga Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte, yerli unsurların kimlikleri üzerinde önemli etkiler görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları, Müslüman-Türk çoğunluğun içinde hem varlıklarını koruma hem de yeni düzene uyum sağlama ihtiyacı duymuştur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, gayrimüslim bireylerin kendi isimlerinin yanı sıra Müslüman isimleri de kullanmaya başladıkları, yer yer bu isimleri kamusal yaşamda tercih ettikleri görülmektedir. İsim değişiklikleri, bu dönemde yalnızca dinî değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve bürokratik bir strateji olarak benimsenmiştir. Türklerin Anadolu'da demografik ve kültürel ağırlığı ele geçirmesiyle birlikte, gayrimüslimlerin yeni kurulan toplumsal düzende kabul görmek için isim, kıyafet, dil ve alışkanlıklarında dönüşüm geçirmeleri, zorunlu değilse de zaruri bir sosyo-kültürel uyum biçimi hâline gelmiştir.(Köymen, 1986, s. 25; Nizamülmülk, 2018, s. 129) Bunun yanı sıra, gayrimüslim bireylerin, yeni bir dinî kimlik benimseyerek Müslümanca isimler aldıkları da belgelenmiştir. Bu, sadece toplumsal statü kazanma arzusunun ötesinde, bazı durumlarda gerçek bir dinî dönüşümün ürünü olabilmektedir.

9.1.2 Toplumsal Kabul ve Aidiyet

İsim değişiklikleri, gayrimüslim bireylerin Selçuklu Devleti ile olan ilişkilerinde hem pratik kolaylık sağlamış hem de toplumla bütünleşmeye teşvik etmiştir. Gayrimüslim topluluklar, kendi dinî kimliklerini yansıtan geleneksel isimlerini korumaya özen göstermiş olsalar da özellikle idari otoritelerle etkileşimlerinde avantaj sağlamak veya sosyo-politik baskılardan korunmak amacıyla yeni isimler kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu isimlendirme uygulamaları, gayrimüslim bireylerin dinî kimliklerini muhafaza etme çabaları ile Selçuklu toplumuna uyum sağlama isteklerini bir arada yansıtmaktadır. Aynı zamanda, Selçuklu idaresinin gayrimüslim unsurları kendi kültürel ve siyasi sistemine dâhil etme politikasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.(Kemaloğlu, 2012, s. 174)

10. Selçuklu Döneminde Gayrimüslimlerin Hukuki Alandaki Konumu

10.1 Selçuklu Hukuk Sistemi ve Gayrimüslimler

Selçuklu Devleti, İslam hukukunu temel almış olmakla birlikte, fethedilen bölgelerdeki hukuki ve sosyal düzenleri büyük oranda koruyarak yönetimini sürdürmüştür. İslam hukukunda gayrimüslimler, “zimmi” statüsü altında tanımlanmış ve bu statü, onların hukuki ve sosyal yaşamlarının çerçevesini belirlemiştir. Zimmîler, Selçuklu Devletiyle yaptıkları bir anlaşma çerçevesinde belirli vergiler ödemek ve devlete sadakat göstermek şartıyla, mal, can ve din özgürlüğü gibi temel haklardan yararlanmışlardır.(Mâverdî, 1994, ss. 176-179)

Zimmî statüsü, yalnızca "ehli kitap" kategorisine giren Yahudi ve Hristiyanları değil diğer toplulukları da kapsamıştır. Örneğin Mecusiler, İslam'ın "ehli kitap" tanımına doğrudan dâhil edilmemiştir çünkü kutsal metinleri olan Avesta, İslam âlimleri tarafından vahiy temelli bir kitap olarak kabul edilmemiş ve Zerdüştlüğün dualist inanç sistemi, İslam'ın monoteist ilkeleriyle uyumsuz görülmüştür.(Gündüz, 2003, s. 279; Mâverdî, 1994, s. 179) Ancak, İran gibi bölgelerin fethi sonrasında toplumsal barış ve yönetim kolaylığı amacıyla pratik bir çözüm olarak zimmî statüsüne dahil edilmişlerdir. Selçuklu döneminde de bu esnek yaklaşım devam etmiş, yerel otoriteler Mecusilerin dinî ve sosyal yapısını koruyarak onların zimmî haklardan yararlanmasını sağlamıştır.(Gündüz, 2003, ss. 279-280; Taberî Muhammed b. Cerîr, 1991, s. 512) Selçuklu hâkimiyetinde yaşayan bu gayrimüslim unsurların hukuki hakları ve yükümlülükleri, İslam hukuku (şeriat) ile belirlenmiştir. Hukuki haklar şeriat ile belirlenmesinin yanında Selçuklular gayrimüslimlere karşı esnek bir yaklaşım benimsemiştir.

10.1.2 Mahkemelerde Gayrimüslimlerin Konumu

Selçuklu döneminde hukuki sistem, şeri hukuk ve cemaat hukuku olmak üzere iki temel çerçevede işlemektedir. Şeri hukuk, Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki davalarda geçerli olup, İslam kadılarının yetki alanında bulunuyordu. Bu hukuk düzeninde gayrimüslimlerin hak ve yükümlülükleri, zimmî statüsüne göre belirlenmekteydi. Cemaat hukuku ise gayrimüslimlerin kendi dinî ve sosyal meselelerini çözümleyebildiği bağımsız bir yargı sistemi olarak faaliyet göstermekteydi. Bu sistem kapsamında gayrimüslimlerin evlilik, boşanma ve miras gibi özel meseleleri, dinî liderleri tarafından yönetilen

mahkemelerde çözüme kavuşturulabiliyordu.(Mâverdî, 1994, ss. 174-175; Mehmed, 2014, ss. 6-7)

Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki anlaşmazlıklar veya kamu düzenini ilgilendiren meseleler ise İslam kadısının yetki alanına giriyordu. Özellikle ticari anlaşmazlıklar gibi konular, Müslüman tarafların dahil olması durumunda şeri mahkemelerde çözülmek zorundaydı. Gayrimüslimlerin şahitlik hakları da sınırlandırılmıştı. Müslümanlar aleyhine şahitlik yapmaları genellikle kabul edilmezken, kendi toplulukları içindeki davalarda bu hak tanınmaktaydı. Şahitlik yapacak kişilerin "adil" ve "güvenilir" olması şartı aranıyordu. Örneğin, bir Yahudi'nin başka bir Yahudi'ye karşı verdiği şahitlik geçerli sayılmakta, ancak Müslüman bir bireye karşı verdiği şahitlik kabul edilmemektedir. Bu uygulama, İslam hukukunun zimmîlere yönelik koruyucu ama aynı zamanda ayrımcı yaklaşımını yansıtmaktadır.(Algül & Yıldız, 2020, s. 1098; Mâverdî, 1994, ss. 175-176)

10.2 Vergi Yükümlülükleri ve Hukuki Yaptırımlar

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin devlete karşı en önemli yükümlülüklerinden biri cizye vergisini ödemektir. Cizye, gayrimüslimlerin askerlikten muaf tutulmaları karşılığında tahsil edilen bir vergiydi ve aynı zamanda onların zimmî statüsünün devamını sağlayan temel unsurlardan biriydi. Bu vergi, İslam devleti ile gayrimüslim tebaa arasında yapılan bir anlaşma çerçevesinde ödeniyor ve gayrimüslimlerin devletin himayesi altında olduklarını sembolize ediyordu. Cizye miktarı, genellikle kişinin gelirin ve sosyal durumuna göre değişiklik göstermekle birlikte, çoğunlukla erkek bireylerden alınır, kadınlar, çocuklar ve yaşlılar bu yükümlülüğten muaf tutulurdu.(Kadı Ebû Yusuf & Özek, 2022, ss. 115-117; Mâverdî, 1994, ss. 202-205)

Cizye vergisini ödeyemeyen veya ödemekten imtina eden zimmîler, çeşitli hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalabiliyordu. Bu yaptırımlar arasında, öncelikle mal varlığına el koyma veya ticari faaliyetlerin sınırlandırılması gibi ekonomik cezalar yer alıyordu. Örneğin, kaynaklar, Konya'da cizye borcunu ödemeyen bir Yahudi tüccarın mal varlığına el konulduğunu ve bu kişinin topluluk lideri tarafından da uyarıldığını göstermektedir.(Akyüz, 2014, ss. 78-79; Mâverdî, 1994, ss. 180-181) Bu uygulamalar, cizyenin hem dinî hem de idari bir vergi olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Cizye dışında gayrimüslimlerden alınan bir diğer önemli vergi ise haraç vergisiydi. Haraç, toprak sahiplerinden alınan bir vergi olup, genellikle Müslümanlardan alınan öşür vergisinden daha ağırdı. Haraç, haraç-i muvazzafa (sabit miktar) ve haraç-i mukaseme (ürün üzerinden belirli bir oran) olmak üzere iki şekilde uygulanmaktaydı. Gayrimüslimlere karşı uygulanan bu vergiler, onların ekonomik faaliyetlerinde bazı sınırlamalara yol açsa da Selçuklu yönetimi, genel olarak ticari özgürlüklerini koruyarak ekonomik sistemde bir denge sağlamaya çalışmıştır. Özellikle şehir merkezlerinde ticaretle uğraşan gayrimüslim tüccarların vergi düzenlemelerinden muaf tutulduğu durumlar da belgelenmiştir. Gayrimüslimlerin vergilerden muaf tutulduğu durumlar ticaret ilişkileri bölümünde daha ayrıntılı olarak verilmiştir.(Altunsoy, 2019b, ss. 29-30; Mâverdî, 1994, s. 207)

Vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesi, gayrimüslimlerin devletle olan ilişkilerinin temel taşlarından biriydi. Bunun karşılığında, gayrimüslimlerin can ve mal güvenlikleri garanti altına alınıyor, ibadet özgürlükleri tanınıyordu. Ancak, savaş dönemlerinde bazı gayrimüslimler, cizye yerine askerlik hizmeti yapmayı teklif etmiş ve bu teklifin kabul edildiği örnekler de görülmüştür. Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e yazdığı mektupta "ya İslam'a girersin ya da cizye ödeyerek kılıçtan kurtulursun" ifadesi geçer. Bu metin, Selçukluların cizye uygulamasıyla muhasara altındaki halkları himayesi altına alma politikasını gösterir. Nitekim, gayrimüslimlerin vergi yükümlülükleri yalnızca ekonomik bir araç değil, aynı zamanda toplumsal ayrımın da bir göstergesi olmuştur.(Mâverdî, 1994, ss. 277-278)

10.3 Toplumsal Hukuk ve Kamu Düzeni

Selçuklu yönetimi, gayrimüslimlerin toplumsal yaşamlarını düzenlemek ve Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında barışçıl bir ortamı sürdürmek için çeşitli hukuki düzenlemeler yapmıştır. Yapılan düzenlemeler hem dinî hem de toplumsal farklılıkların korunmasını hedeflerken, kamu düzenini ve toplumsal istikrarı sağlamayı amaçlamıştır. Gayrimüslimlerin toplum içerisindeki görünüşleri ve davranışları, bu düzenlemelerle sınırlandırılmış ve belirli kurallara bağlanmıştır. Özellikle giyim kuralları ve dinî uygulamalara yönelik düzenlemeler, Selçuklu toplumunda sosyal ayrışmanın bir aracı olarak öne çıkmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi giyim ve ayırışma kuralları, gayrimüslimlerin toplum içerisinde kendilerini Müslümanlardan ayırt eden kıyafetler giymesini zorunlu kılmıştır. Bu uygulama, gayrimüslimlerin toplumdaki kimliklerini görünür hale getirerek sosyal düzenin korunmasını hedefliyordu. Örneğin, gayrimüslimlere özel olarak sarı veya farklı renklerde başlıklar takma zorunluluğu getirilmiş ve Müslümanlar gibi beyaz sarık giymeleri yasaklanmıştır.(Akgüç, 2019, s. 32; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s. 264; Ş. Turan, 2014, s. 234) Konya’da bir Yahudi tüccar, Müslüman kıyafeti olan beyaz sarık taktığı gerekçesiyle mahkemeye çıkarılmış ve yerel otoriteler tarafından para cezasına çarptırılmıştır. Benzer şekilde, Kayseri’de bir Hristiyan bireyin Müslüman kıyafeti giydiği gerekçesiyle toplumsal tepki gördüğü ve yetkililer tarafından uyarıldığı kayıt altına alınmıştır.(Abû’l-Farac, 1993, s. 637; Akgüç, 2019, s. 26) Bu tür düzenlemeler, toplumda dinî kimliklerin korunması ve ayırımın belirginleştirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Dinî uygulamalar, gayrimüslimlerin dinî bayramlarını ve ritüellerini kutlamalarına genel olarak izin verilmiş, ancak bu kutlamaların kamusal düzeni bozmayacak şekilde yapılması şart koşulmuştur. Örneğin, Hristiyanların Paskalya Bayramı sırasında büyük topluluklarla açık alanlarda kutlama yapmaları, kamu düzenini bozabileceği gerekçesiyle sınırlandırılmıştır. Bunun yerine, kilise içinde veya cemaatlerine ait özel alanlarda dinî törenlerini gerçekleştirmelerine izin verilmiştir. Yahudiler için de benzer uygulamalar yapılmış; Şabat günü ibadetleri sırasında sokaklarda büyük kalabalıklar oluşturulması yasaklanmıştır.(Akyüz, 2014, ss. 93-94; Mâverdî, 1994, s. 185)

10.4 Hukuki Ayrımcılık ve Sınırlamalar

Gayrimüslim tebaanın hukuki alandaki konumları, temel hak ve özgürlükler bakımından Müslümanlardan farklılık göstermekteydi. Selçuklu döneminde Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenmeleri, yalnızca savaş esirleriyle kurulan evliliklerle sınırlı kalmamış, zamanla toplumsal yapının doğal bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle Türkiye Selçukluları döneminde, Müslüman erkeklerle Gürcü, Ermeni ve hatta Bizanslı kadınlar arasında evliliklerin gerçekleştiği görülmektedir. İslam hukukuna göre Müslüman erkeklerin, putperest olmayan yani ehli kitap kabul edilen Hristiyan ve Yahudi kadınlarla, onların dinlerini değiştirmeleri koşulu aranmaksızın evlenmeleri mümkündür. Ancak dikkat çekici olan nokta, bazı durumlarda bu dengeyi tersine çeviren istisnai

örneklerin de varlığıdır. Nitekim bazı evliliklerde, Müslüman bir erkeğin Hristiyan olması şart koşularak evliliğin gerçekleştiği de belgelenmiştir.(Kemaloğlu, 2012, ss. 175-176) Bu tür istisnalar, dönemin dinî, kültürel ve siyasi etkileşimlerini göstermektedir. Birlikte yaşamının en temel sembollerinden biri olan evlilik kurumunun, farklı inançlara mensup bireyleri bir araya getirerek toplumsal uyuma katkı sağladığı açıkça görülmektedir.

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin kıyafet düzenlemeleri, toplumsal ayrışmayı belirginleştiren ve kamu düzenini korumayı amaçlayan önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Gayrimüslimlere, Müslümanlardan farklı renk ve stilde kıyafetler giymeleri zorunlu kılınmış; Yahudiler genellikle sarı başlıklar veya kırmızı işaretler taşıırken, Hristiyanlar siyah veya kahverengi tonlarında kıyafetler giymiştir. Müslüman kıyafetlerini giymek ise yasaklanmış ve bu kurala uymayanlar çeşitli yaptırımlarla karşılaşmıştır. Daha önce de bahsedilen örnekte olduğu gibi” Konya’da bir Yahudi tüccar, beyaz sarık taktığı için para cezasına çarptırılırken, Kayseri’de bir Hristiyan’ın Müslüman kıyafeti giymesi halk arasında infiale yol açmış ve kişi yetkililer tarafından uyarılmıştır. Kadınlar için de benzer ayrımlar uygulanmış; Müslüman kadınların giydiği başörtüsü yerine, gayrimüslim kadınlara işaret taşıyan farklı örtüler kullanmaları zorunlu tutulmuştur. Bu düzenlemeler, gayrimüslimlerin dinî ve sosyal kimliklerini görünür kılarken, kurallara uyulmaması durumunda para cezası, mal varlığına el koyma veya toplumsal dışlanma gibi yaptırımlarla sonuçlanmıştır.(Bozkurt, 2022, ss. 508-509; İbn Battuta, 2004, s. 291; Süslü, 1989, ss. 72-73) Kıyafet düzenlemeleri hem dinî kimliklerin korunması hem de gayrimüslimlerin toplumda ikinci sınıf vatandaş olarak algılanmasına yol açan bir kontrol mekanizması olarak işlev görmüştür.

10.5 Selçuklu Sultanlarının Yargı Hususundaki Hassasiyetleri

Gayrimüslimler, İslam hukuku ve örfi hukuk çerçevesinde adalet ilkesi gözetilerek yargılanmışlardır. Toplumda eşitlik prensibi doğrultusunda gayrimüslimler, İslam toplumunun diğer bireyleriyle benzer haklara sahip olmuş, hukuki alanda kendilerine yönelik haksızlıkların önlenmesi hususunda Selçuklu idaresi titizlikle hareket etmiştir. Sultanların, halkın her kesiminin haklarını koruma sorumluluğunu bizzat üstlenmeleri bu adalet anlayışının somut bir göstergesidir.(Al-Melik-Al-Zahir (Baypars), 2000, s. II/135; İbn’ül-Esir, 2016, s. X/135)

Yargılama ve cezalandırma alanında Süleyman Şah döneminde yaşanan yaşlı bir kadın ile gulam arasında geçen dava hassasiyet hususunda dikkat çekmektedir. Yaşlı bir kadın, bir gulamın kendisine ait yoğurdu zorla aldığını iddia ederek sultana şikâyetle bulunmuş, Süleyman Şah bu meseleyi doğrudan ele almıştır. Yargılama esnasında gulam suçlamaları reddetmiş, ancak kanıtlar doğrultusunda suçlu bulunmuştur. Gulamın, gasp ve sultana yalan beyanda bulunma gibi ağır suçlar işlemesi nedeniyle Sultan, örfi yetkilerini kullanarak ölüm cezası vermiştir. İslam hukukuna göre gasp suçunun cezası ölüm olmamakla birlikte, Süleyman Şah burada örfi hukuk yetkisini halkın adalet duygusunu tatmin etmek ve yönetimde güveni tesis etmek amacıyla kullanmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/93-95; Merçil, 1995, s. 332) Bu davanın sonucu aslında Selçuklu sultanlarının halk üzerindeki adalet anlayışının ehemmiyetini göstermektedir. Yalnızca Müslüman halk üzerinde değil, Hristiyan ve Yahudiler gibi gayrimüslim topluluklar üzerinde de adaletin tesisi konusundaki hassasiyetini ortaya koymaktadır. Sultanların, halkın refahı ve güvenliğini sağlama yükümlülüğünün bir gereği olarak, gayrimüslimler de hukuki koruma altında olmuş ve onların haklarının ihlal edilmesi durumunda titizlikle cezalandırma mekanizmaları işletilmiştir.

11. Askerlik ve Güvenlik Hizmetlerinde Gayrimüslimler

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin askerlik yapması genel olarak yasaklanmış ve bunun yerine gayrimüslimlerin cizye vergisi ödemesi temel bir yükümlülük olarak belirlenmiştir. Bu vergi, Gayrimüslimlerin askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmaları karşılığında devlete olan bağlılıklarını göstermeleri için tahsil ediliyordu. Ancak, belirli dönemlerde ve özel durumlarda gayrimüslimlerden askerî hizmetlerde faydalandığı görülmektedir. Özellikle sınır bölgelerinde, askerî güce duyulan ihtiyaç politikaları çerçevesinde, gayrimüslim askerlerin görevlendirildiği kaydedilmiştir. Örneğin, Doğu Anadolu'da Ermeni topluluklarının Selçuklu sınırlarını koruma görevini üstlendiği, bu karşılıktaki cizye vergisinden muaf tutulduklarına dair belgeler bulunmaktadır.(Kemaloğlu, 2012, s. 174; Urfalı Mateos, 2019, s. 314)

Gayrimüslimlerin askerlik hizmetinde yer alması, yalnızca sınır güvenliği ile sınırlı kalmamış, yerel güvenlik güçlerinde ve iç asayişin temininde de görev almaları sağlanmıştır. Örneğin, Konya civarında bir grup Yahudi'nin, şehirdeki pazarların güvenliğini sağlamak için oluşturulan bir milis birliğinde yer aldığına dair kayıtlar

bulunmaktadır. Bu tür düzenlemeler, hem yerel halkın güvenlik ihtiyaçlarını karşılamış hem de gayrimüslimlerin devlet yönetimine olan sadakatini artırmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/421; Urfalı Mateos, 2019, ss. 278-279)

12. Selçuklular Döneminde Esirlik ve Kölelik

12.1 Esirlik ve Köleliğin Tanımı ve Hukuki Temelleri

Esir ve köle kavramları, tarihsel açıdan farklı anlamlar içermekle birlikte, savaş, ticaret ve sosyal hiyerarşi gibi dinamiklerle ilişkilidir. Esir, Arapça kökenli bir kelime olup, "savaşta ele geçirilen kişi" anlamına gelir ve kök itibarıyla "ip ile bağlamak" manasını taşır. Bu terim, genellikle savaş sonrası ele geçirilen yetişkin erkekler için kullanılmıştır. İslam hukuku çerçevesinde, esirler mahpus olarak kabul edilmiş, bu yanında hakları ve durumlarıyla ilgili çeşitli düzenlemelere yer verilmiştir. Buna karşılık, köle kavramı, esir olmanın ötesinde, bir kişinin mülkiyet hakkı kapsamında ele alınmasını ifade eder. Köleler, savaş tutsaklarından veya ticaret yoluyla elde edilen bireylerden oluşabilir ve toplumsal yapının üretim, hizmet ve askerî işlevlerinde rol oynamışlardır. İslam hukukunda, kölelik kurumu detaylı biçimde düzenlenmiş, kölelerin hakları ve azat edilme yöntemleri tanımlanmıştır. Klasik Arapça kaynaklarında esir, genellikle yetişkin erkekler için kullanılmakta olup, kadın ve çocuk tutsaklar için seby terimi tercih edilmiştir. Seby kelimesi, gönlünü çelmek anlamına gelen bir kökten türemiş olup erkek esirler için kullanılmamıştır(Özel, 1995, s. 382)

Selçuklu döneminde esirlik ve kölelik, dönemin İslam hukuku, örfi hukuk ve Türk-İslam kültürünün harmanlanmasıyla şekillenmiş bir sosyal ve ekonomik alanda yer almış durumdur. İslam hukukuna göre kölelik, savaşlarda ele geçirilen düşman askerlerinin esir alınmasıyla veya köle pazarlarından satın alınarak mümkün olabiliyordu. Bu sistem, sadece ekonomik bir düzenleme değil, aynı zamanda sosyal statüleri de etkileyen bir olguydu. Özellikle savaş esirleri köle pazarlarında ticari bir mal gibi alınıp satılabiliyor, ancak İslam hukuku gereği kölelere karşı şefkatli davranılması ve belirli haklarının korunması zorunlu tutuluyordu.(Özel, 1996, ss. 382-383)

12.2 Gayrimüslim Esir ve Kölelerin Çalışma Alanları ve Görevleri

Selçuklu toplumunda köleler hem ekonomik hayatın hem de devletin idari ve askerî mekanizmasının önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Tarım alanlarında çalışan köleler, üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için kritik bir role sahipken, şehirlerde ise

zanaatkârlar ve tüccarlar tarafından çeşitli işlerde istihdam edilmişlerdir. Aynı zamanda, saraylarda görev alan köleler, hizmetçi, sanatçı veya danışman olarak çalışarak sosyo-kültürel yapıya da katkıda bulunmuşlardır.(Cahen, 2001a, ss. 112-114; İbn Bîbî, 2020, s. II/214)

Askerî sistemde ise gulamlar (köle askerler), Selçuklu Devleti'nin önemli bir unsuru olarak öne çıkmıştır. Savaş esirlerinden seçilen bu genç erkekler, özel bir eğitim sürecinden geçirilmiş ve sonrasında Selçuklu ordusunda önemli görevlerde bulunmuşlardır. Doğrudan sultana bağlı olup saraydan seçilen gulamlara “gulâmân- hâss” denilmiştir. İbn Bîbî gulâmân- hâss için savaşçı bir kişilikten ziyade bir şahıs tayini ve bir olay münasebeti şeklinde bahsetmiştir. Ayrıca savaş esnasında sultanın yakın korumalığını yapan “müfred” adında bir gruptan da bahsetmiştir. Hükümdarın muhafızları arasında geçen bu gruplara “müshâhere” “bistegani”, “ulûfe” “câmegî” ya da “mevâcib”, adında maaş ödendiği bilinmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/253; Karakulak, 2020, ss. 75-76) Örneğin, Sultan Alp Arslan döneminde görev yapan Nizâmülmülk, gulam kökenli bir kişi olarak Selçuklu bürokrasisinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve vezirlik makamına kadar yükselmiştir.(Göksu, 2010, s. 34; İbn’ül-Esir, 2016, s. X/114; Sevim, 1988, s. 35; O. Turan, 2005a, ss. 160-162)

Sultan Melikşah döneminde gulamların sadakati ve yetenekleri hem savaş alanında hem de saray içindeki düzenin sağlanmasında etkili olmuştur. Melikşah’ın vezirlerinden biri olan Tâcüddevle, gulam kökenli olmasına rağmen üstün kabiliyetleri sayesinde yönetimde söz sahibi olmuştur. Ayrıca, Selçuklu ordusundaki gulam birlikleri, Haçlı Seferleri sırasında savaş disiplinleri ve stratejik başarılarıyla dikkat çekmiştir.(Cahen, 2001a, s. 93; İbn Bîbî, 2020, s. II/138-139; O. Turan, 2005a, s. 175)

İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu Devleti’nin ileri gelen devlet adamlarından olan Celâlû’d-din Karatay’ın kökenine ilişkin, onun Rum asıllı olduğuna dair bilgi vermiştir. Ancak O. Turan, “rumî” tabirinin Selçuklu döneminde Ortodoks mezhebine mensup bütün halkları tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/154; O. Turan, 2005a, s. 231) Bununla birlikte “rumî” kelimesi, genelde “Anadolulu” anlamını taşımaktadır ve Karatay bağlamında da bu şekilde anlaşılmalıdır. Nitekim, Karatay’ın kendi adına yaptırdığı kervansaray vakfiyesi incelendiğinde, Anadolu kökenli olduğu ortaya çıkmaktadır. Vakfiyede, idare ve yönetimin kendisinden sonra kardeşlerine ve onların

oğullarına devredileceği ifade edilmiştir. Bu durum, Karatay'ın ailesiyle olan bağına koruduğuna işaret etmektedir. Ayrıca vakfiyede, din ayrımı yapılmaksızın, ihtiyaç sahibi olan Hristiyan veya Müslüman bir gruba yardım tahsis edildiği de belirtilmiştir. Bu bilgiler, Karatay'ın Anadolu'da Hristiyan bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.(O. Turan, 1948, ss. 20-25)

Kölelerin Selçuklu sarayındaki görevleri arasında yalnızca hizmet etmek değil, aynı zamanda sanat ve kültür faaliyetlerinde aktif roller almak da önemli bir yer tutmaktaydı. Saray bünyesinde çalışan köle müzisyenler, özellikle saray törenlerinde ve özel etkinliklerde yer alarak Selçuklu sosyo-kültürel yaşamına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Örneğin, Sultan Sencer'in sarayında bulunan köle müzisyenlerin icra ettiği sanatlar, dönemin estetik ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır. Bu müzisyenlerin yanı sıra şairler, hattatlar ve minyatür ustaları da sarayda görev almıştır. Selçuklu döneminin sanatsal zenginliği göz önüne alındığında, saray kölelerinin kültürel anlamda hayati bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.(Sevim, 1988, s. 42) Ayrıca, Sultan Alâeddin Keykubad döneminde düzenlenen büyük saray eğlencelerinde, köleler arasında yer alan müzisyenlerin, özellikle yaylı çalgılar ve vurmali çalgılar alanında ustalaştıkları bilinmektedir. Bu müzisyenlerin isimleri tam olarak günümüze ulaşmamış olsa da bu tür etkinliklerin Selçuklu sarayının ihtişamını artırdığını da göstermektedir. Sarayda ayrıca, minyatür sanatında uzmanlaşmış köle sanatçılar da bulunmaktaydı. Bu sanatçılar, saray için hazırlanan el yazmalarını süsleyerek dönemin kültürel mirasına katkı sağlamışlardır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/289; O. Turan, 2005a, s. 302)

Selçukluların Anadolu'da gerçekleştirdiği seferler sırasında Karatay'ın köle olarak ele geçirildiği ve Selçuklu sarayında eğitilerek çeşitli görevlerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Saray hizmetlileri sınıfında (Mülâzıman-ı yaylak) eğitim alan Karatay, savaş ve seyahat gibi durumlarda hükümdarın çadırını korumak üzere özel bir eğitimden geçmiştir.(O. Turan, 2005a, s. 234) Sultan I. Alâeddin Keykubad döneminde gulâmhânede öğretmenlik yapan Karatay, burada “baba” ünvanıyla anılan bir pozisyona ulaşmıştır. Alâeddin Keykubad'ın tahta çıkışından itibaren 18 yıl boyunca sultanın yanında kalmış ve onun hizmetinde görev yapmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/158) Karatay'ın ilk görevlerinden biri, sarayda Taştâne adı verilen bir birimde başlamıştır. Bu birim, hükümdarın yıkanması ve el yıkaması gibi kişisel ihtiyaçlarını karşılayan taştâr ve ibrikdâr ünvanlarına sahip görevlileri içermekteydi. Karatay, bu görev sırasında üstün bir başarı ve bağlılık

göstererek, Selçuklu yönetiminde kalıcı bir yer edinmiştir.(Demirelişçi, 2003, s. 65; O. Turan, 2005a, s. 236)

Türkiye Selçukluları döneminde farklı iki istisnai bir durum karşımıza çıkmaktadır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in saltanatı sırasında gerçekleşen Köseadağ Savaşı, Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Moğolların zaferi, sadece siyasi ve askerî bir yıkıma yol açmamış, aynı zamanda halk ve yöneticiler arasında büyük bir korku ve kaosa sebep olmuştur. Moğolların işgal ettikleri topraklarda uyguladıkları zulüm ve baskı, birçok kişiyi yerinden ederek göçe zorlamıştır. Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden insanlar, özellikle Suriye'deki Eyyûbî emirliklerine sığınmak amacıyla evlerini terk etmişlerdir. Bu süreçte, yollar Moğol istilasından kaçan kalabalıklarla dolup taşarken, kısa bir süre önce Alaeddin Keykubad döneminin ihtişamını yaşayan Selçuklu şehirleri harap hale gelmiştir. Bu yıkımın izleri, devletin siyasi istikrarını da derinden sarsmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/534-538) Bu gelişmeler sırasında Kayseri'de bulunan Mahperi Hatun, Moğol istilasının boyutlarından haberdar olunca, kızını, cariyelerini ve servetini yanına alarak Kilikya'ya yönelmiştir. Burada, Kilikya Ermeni Krallığı'nın hükümdarı Haitum'un babası Baron Konstantin'e sığınmıştır. Ancak Moğollar, valide sultanın bu bölgede olduğunu öğrenmiş ve Konstantin'e Mahperi Hatun'un teslim edilmesini talep etmiştir. Tarihi kayıtlara göre, Konstantin, Moğolların taleplerine olumlu cevap vererek Mahperi Hatun'u teslim etmiş ve böylece Selçuklu Sultanı eşi olup Gürcü Prensesi Hatun esir düşmüştür. Öyle ki esirlik durumu saray içinde de karşımıza çıkmaktadır.(Dertli, 2014, ss. 57-58; O. Turan, 2005a, s. 345)

Diğer bir örnek olarak ise esirler ve sarayda yükselen Türk kökenli Figür olan İoannes Aksukhos gelmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun esir alımı ve kullanımındaki yöntemler, dönem içinde sosyal ve siyasi yapıların oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda, esirler yalnızca ekonomik birer meta değil, aynı zamanda saray politikalarının şekillenmesinde stratejik birer unsur olarak değerlendirilmiştir. İmparator Aleksios Komnenos döneminde, Türk kökenli bir esir olan İoannes Aksukhos'un yükselişi, bu politikaların en çarpıcı örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. İoannes Aksukhos, Bohemund'un Filistin Seferi sırasında Bitinya'nın başkenti İznik'in Türk egemenliğinden alınması sırasında esir düşmüştür. Daha sonra İmparator Aleksios'a takdim edilen İoannes, saray çevresinde dikkat çekmiş ve imparatorun oğlu için oyun

arkadaşı olarak görevlendirilmiştir. Kısa süre içinde saray halkının teveccühünü kazanan İoannes, hem imparatorun hem de sarayın diğer önemli figürlerinin güvenini kazanarak Büyük Domestikos (kara ordusu başkomutanı) rütbesine yükselmiştir.(Cahen, 2001b, s. 317; Khoniates, 1995, s. 6) İoannes Aksukhos'un saraydaki konumu, zamanla imparatora mahsus olan hürmetin kendisine de gösterilmesini sağlamış, hatta hanedanın üst düzey üyeleri bile onunla karşılaştıklarında atlarından inerek saygı göstermiştir. Hem askerî başarıları hem de sosyal becerileri sayesinde, Bizans aristokrasisinin önemli bir parçası haline gelen İoannes, düşmanca tavırlarını unutturmayı başararak herkesin sevgisini kazanmıştır.(Khoniates, 1995, s. 6; O. Turan, 2005a, s. 289) Bu durum, Bizans İmparatorluğu'nun esirleri sadece savaş ganimeti olarak değil, aynı zamanda siyasi ve sosyal yapılarını güçlendiren unsurlar olarak gördüğünü göstermektedir.

12.3 Gayrimüslim Esir ve Kölelerin Eğitimleri

Selçuklu İmparatorluğu'nda esirlerin eğitimi, yalnızca askerî alanda ya da hizmetkarlık alanlarında değil, aynı zamanda saray içindeki önemli pozisyonlara gelmeleri açısından da büyük bir öneme sahiptir. Özellikle küçük yaşta alınan gulâmlar, belirli bir eğitim sürecinden geçirilerek, sonunda kendi efendilerine ve devlete sadık hizmetkârlar olarak yetiştirilmişlerdir. Bu eğitim süreci, genellikle disiplinli bir programla yürütülmüş olup hem askerî hem de saray hizmetlerinde görev alacak gulâmların fiziksel ve entelektüel gelişimleri, özel eğitimciler tarafından kontrol edilmiştir. Küçük yaşta alınan gulâmlar, uzun bir eğitim sürecinden geçerek savaş sanatları, at binme, silah kullanımı ve saray içi hizmet gibi konularda eğitim alırken, yaşı ilerlemiş veya hazır hale gelmiş gulâmlar doğrudan görevlere verilmişlerdir.(Göksu, 2010, s. 273; İbn Bîbî, 2020, s. II/416)

Büyük Selçuklularda, "kara gulâm" adı verilen ve "acemi gulâmlar" olarak bilinen esirler, sarayın en büyük gulâm yetiştirme merkezi olarak kabul edilen yerlerde eğitilmiştir. Gulâmların eğitim süreçleri, Nizâmü'l-Mülk tarafından eserinde anlatıldığı gibi, düzenli bir program çerçevesinde ilerlemiş, ancak zamanla bu sistemin temelleri zayıflamıştır. Esirlerin, ilk yıllarında çeşitli zorluklarla karşılaşp disiplinli bir eğitim süreci geçirirken, ilerleyen yıllarda ise askerî ve idari alanlarda görev alacak kadar yetiştirildikleri anlaşılmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'ün bahsettiği gulâm eğitiminde, bir gulâmın eğitimi, zamanla kendisine verilen görevlerin ve kazandığı liyakatlerin artmasıyla, sarayda önemli bir statüye ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu eğitim sistemi, sadece askerî yeteneklerin

geliştirilmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda gulâmların toplumsal rollerini de şekillendirmiştir.(Göksu, 2010, ss. 274-275; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s. 94) Esirlerin eğitim yoluyla kazanmış oldukları tecrübeler, onların hem sarayda hem de devletin çeşitli birimlerinde önemli mevkilerde görev almalarını sağlamıştır.

Selçuklularda gulâmların eğitimi, oldukça sistematik ve detaylı bir süreç olarak dikkat çeker. Bu sistemde iki temel gulâm grubu olduğu bilinmektedir: "gulamân-ı bozorg" (büyük gulâmlar) ve "gulamân-ı hord" (küçük gulâmlar). Özellikle emîrlerin hizmetinde uzun süre bulunmuş ve bu süre zarfında belirli bir mevkiye yükselmiş, mal ve servet edinmiş olan gulâmlar "gulamân-ı bozorg" olarak adlandırılmıştır. Bu gulâmlar, genellikle serbest bırakılmadan önce bir icazetle özgürlüklerine kavuşurlardı. Diğer yandan, "gulamân-ı hord" adı verilen genç gulâmlar, sahipleri tarafından eğitilir ve "gulâmhâne" adı verilen eğitim merkezlerinde veya askerî kışlalarda özel eğitmenler, yani "babayân" tarafından yetiştirilirdi. "Gulâmhâne" teriminin birden fazla yerde kullanıldığına dair kayıtlar, bu kurumların yalnızca saraylarla sınırlı kalmayıp devlet büyüklerinin ve zenginlerin konaklarında da bulunduğunu göstermektedir. Örneğin, I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Diyarbakır'a yaptığı bir seyahatte, İbn Bibî'nin ifadelerine göre, Diyarbakır Eyyûbî Meliki Salih'in sarayında bir gulâmhâne bulunuyordu. Hatta sadece Konya'da bile birden fazla gulâmhânenin olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra, bu eğitim merkezleri genellikle dış müdahalelere kapalı tutulmuş ve buralara yalnızca seçilmiş kişilerin girişine izin verilmiştir. Bu önlemlerin, verilen eğitimin başka ülkeler tarafından kopyalanmasını ya da eğitim gören gulâmların dış dünyayla olası iş birliklerini engellemek amacıyla alındığı düşünülmektedir.(Göksu, 2007, s. 68; İbn Bîbî, 2020, s. II/45; Karakulak, 2020, ss. 70-71)

Eğitim süreci genel olarak dinî ve askerî alanlarda yoğunlaşmaktaydı. Dinî eğitim, gulâmların İslamiyet'e olan bağlılıklarını pekiştirmek ve bu sayede görevlerine daha güçlü bir motivasyonla sarılmalarını sağlamak açısından kritik bir rol oynuyordu. Dinî eğitimle, gulâmlara Kur'an okumayı öğrenme, temel dinî kuralları anlama ve ahlaki değerleri benimseme gibi bilgiler aktarılıyordu. Bu eğitimin, özellikle ihanet gibi istenmeyen durumların önüne geçilmesine katkı sağladığı belirtilmektedir. Askerî eğitim ise harp sanatlarına, silah kullanımı becerisine ve stratejik düşünme yeteneklerinin geliştirilmesine odaklanıyordu. Bu eğitimler, dönemin üst düzey askerî personeli tarafından verilmekteydi. Selçuklu coğrafyasının zengin etnik yapısı, gulâmların farklı

milletlerden gelmesine olanak tanıyordu. Orduda Rum, Ermeni, Gürcü, Rus, Frank, Tacik, Çinli ve Türk kökenli gulâmlar yer alıyordu. Böylesine çeşitli bir grubu bir arada tutabilmek ve ortak bir amaç etrafında harekete geçirmek, verilen eğitimin kalitesinin yüksek olduğunu gösterir. Dinî eğitimlerin burada önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir, zira maneviyat odaklı bir eğitim, farklı kökenlere sahip gulâmların bir arada uyum içinde çalışmasını sağlamıştır. Gulâmlar, belirli bir eğitim sürecinden geçtikten sonra yetenek ve liyakatlerine göre sarayda, orduda ya da devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmekteydi. Hizmet alanları arasında temizlik işleri, maliye, adliye, divan, tercüme, tuğra ve harem işleri gibi birçok farklı görev bulunuyordu. Saray eğitimi başarıyla tamamlayan gulâmlar arasında; hâciblik, atabeylik, emîr-i ahurluk, hazinedarlık ve emîr-i silah gibi önemli mevkilere yükselenler olmuştur. Örneğin, Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in kölesi olan ve daha sonra Antalya'nın ilk Türk askerî ve mülki amiri olarak tanınan Mübarizeddin Ertokuş, bu eğitim sisteminin bir örneğidir. XIII. yüzyılın önemli Selçuklu yapılarından olan Celaleddin Karatay tarafından yaptırılan Karatay Medresesi'nde birçok kişi yetişmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/134; Karakulak, 2020, ss. 72-73)

Bu sistemde, gulâmların askerî ve idari alanda sağladıkları başarılarla liyakatlerini kanıtlamaları, onları emirlik gibi üst düzey mevkilere kadar yükseltmiştir. Öyle ki Selçuklu Devleti'nde gulâm eğitimi, bireylerin hem kişisel gelişimini sağlamakta hem de devlete sadık ve donanımlı hizmetkarlar yetiştirmekte etkin bir araç olarak kullanılmıştır.

12.4 Kölelerin ve Esirlerin Hukuki Hakları ve Azat Edilme Süreçleri

Selçuklu toplumunda kölelerin hukuki statüsü, İslam hukuku çerçevesinde düzenlenmiş ve belirli haklarla güvence altına alınmıştır. Kölelerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, kötü muameleye maruz bırakılmamaları ve insanlık onuruna uygun muamele görmeleri hukuki olarak korunmuştur. Efendilerin kölelerine şiddet göstermesi veya ihtiyaçlarını ihmal etmesi, dinî ve toplumsal normlar çerçevesinde kınanmış ve cezalandırılabilir bir durum olarak değerlendirilmiştir. Kölelerin özgürleştirilmesi, İslam kültüründe teşvik edilen erdemli bir davranış olarak görülmüş ve bu süreç sosyal hayatta da önemli bir yere sahip olmuştur. Azat edilen köleler genellikle "mevla" olarak adlandırılmış ve eski efendilerinin himayesi altında sosyal çevrelerine dahil olmuşlardır. Kölelerin azat edilmesi, bireysel tercihlere bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi, kimi durumlarda dinî

emirlerin bir gereği olarak da uygulanmış olup İslam hukukuna göre hareket edilmiştir. Örneğin, kefarete veya toplumsal barış adına köle azat edilmesi sıkça teşvik edilmiştir. Bunun yanında bir kısmı da esir pazarlarına gönderilmiş bazıları öldürülmüştür. Esirlerin ganimet olduğu gereği üzerine beşte birinin “beytü’l-mâl” a kaldığı ve küçük yaşta olanlarında dergahlara alınıp yetiştirildikleri bilinmektedir.(Göksu, 2010, ss. 66-67; İbn Battuta, 2004, s. 312)

Kölelerin özgürlüğüne kavuşmasının bir diğer yöntemi ise "mukâtebe" adı verilen anlaşmalardır. Bu hukuki düzenlemeye göre, köle belirli bir meblağı efendisine ödeyerek hürriyetini kazanabilirdi. Mukâtebe anlaşmaları, kölelere özgürlüklerini elde etme noktasında bir yol açmış ve Selçuklu toplumu içinde kölelerin sosyal statüsünü yükseltmiştir.(Atar, 2020, s. 530; İbn Battuta, 2004, s. 312) Bu tür anlaşmalar, kölenin emeğinin ekonomik bir karşılık bulması ve bireysel özgürlüğüne kavuşması açısından önemli bir düzenleme olarak öne çıkmıştır.

Esir alınma ve serbest bırakılma ile ilgili bir örneklendirme yapacak olursak Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in döneminde Gürcü Prensi Liparit'in esir alınması ve daha sonra serbest bırakılması dikkat çekici bir olay olarak tarihte yer almaktadır. Prens Liparit, Selçuklu ordusuna esir düşerek Sultan Tuğrul Bey'in huzuruna getirilmiştir. Sultan, onu İslam'a davet etmiş, ancak Prens Liparit bu daveti reddetmiştir. Bunun üzerine Sultan, kendisine ne istediğini sormuş; Prens, “*Eğer tacirsen beni sat, cellatsan beni öldür, padişah isen beni serbest bırak,*” diyerek bir karşılık vermiştir. Sultan Tuğrul Bey ise kendisinin ne tacir ne de cellat olduğunu, bir padişah olarak onu serbest bırakacağını ifade etmiştir. Prens Liparit, serbest bırakıldıktan sonra Gürcistan'a dönmüş ve imparator tarafından tekrar onurlandırılmıştır.(Müverrih Vardan, 1937, s. 175) Bu olay, Tuğrul Bey'in adalet anlayışını ve siyasi liderlik tarzını ortaya koymaktadır. Sultan, sadece askerî bir lider değil, aynı zamanda diplomatik nezaketi ve ahlaki değerlere önem veren bir hükümdar olduğunu göstermiştir.

Prens Liparit'in esir alınması ve serbest bırakılması, Selçuklu Devleti'nin askerî gücünün yanı sıra diplomatik esneklik ve siyasi bilgelikle hareket ettiğini göstermektedir. Bu olay, Selçuklu Sultanı'nın hem devlet otoritesini hem de bireysel hakları dikkate alan bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır. Sultan Tuğrul Bey'in bu kararı, yalnızca bir esiri serbest bırakma eylemi değil, aynı zamanda bölgesel ilişkilerde Selçuklu'nun gücünü ve

cömertliğini göstermeye yönelik stratejik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Öyle ki Sultan Tuğrul Bey'in, Prens Liparit'i serbest bırakma kararının, dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini göz önünde bulundurarak alınmış diplomatik bir karar olduğu söylenebilir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/194) Bu durum, Selçuklu Devleti'nin bölgede barışı ve dengeyi sağlama çabalarına katkı sağlamış, aynı zamanda Sultan'ın adalet ve hoşgörüsüne dair olumlu bir izlenim bırakmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin genişleme döneminde gerçekleştirilen seferlerde, elde edilen ganimetlerin önemli bir kısmını esirler oluşturmuştur. I. İzzeddin Keykâvus döneminde Antalya'nın ikinci kez fethi sırasında Selçuklu askerleri, şehre girdiklerinde birçok kişiyi esir alarak onları berde, yani gulâm veya cârîye, olarak kullanmışlardır. Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksi ve maiyetindekilerin de bu süreçte esir düştüğü tarihi kayıtlarda yer almaktadır. Ayrıca, Kilikya Ermenileri üzerine düzenlenen seferlerde de elde edilen ganimetler arasında esirler bulunmuş; özellikle Çinçin Kalesi'nin zabtı sırasında esir sayısının fazlalığı dikkat çekmiştir. Bu dönemde, kölelerin piyasa değerinde belirgin bir düşüş yaşandığı; örneğin, bir Ermeni kölenin fiyatının 50 dirhem seviyesine kadar indiği belirtilmektedir. Alâeddin Keykubâd dönemindeki Suğdak Seferi, Selçuklu ordusunun askerî gücünü ve stratejik etkinliğini ortaya koymuştur. Bu seferde, Kıpçakların büyük bir kısmı öldürülmüş veya esir alınmış, esir edilenlerin arasında kadınlar ve çocuklar da bulunmuştur. Suğdak halkından alınan esirlerin varlığı ise kadın ve çocukların da bu süreçten etkilendiğini göstermektedir. Gürcülere yönelik seferlerde ele geçirilen "sayıya, ölçüye ve tartıya sığmayacak kadar mal ve esir" ifadesi, o dönemdeki ganimet miktarının büyüklüğünü göstermektedir.(Göksu, 2010, s. 68; Mâverdî, 1994, ss. 249-250) Özellikle çocukların da bu esirler arasında bulunması, savaşların toplumsal sonuçlarının geniş kapsamını vurgulamaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin gulâmân-ı dergâh sistemi, etnik çeşitliliğiyle dikkat çekmektedir. İbn Bîbî'nin aktarımlarına göre, Selçuklu sarayında birçok farklı kökenden gulâmlar bulunmaktaydı. Rum, Ermeni, Gürcü, Rus, Frank, Deylemli, Kazvinli, Kürt, Tacik, Hıta, Keşmirli, Kıpçak, Türk ve hatta Çinli gulâmlar, Selçuklu sarayında görev yapmıştır.(Göksu, 2010, s. 75; İbn Bîbî, 2020, s. II/345) Bu kadar geniş bir etnik yelpazeye sahip olan bir gulâm sistemine, diğer devletlerde rastlanması oldukça nadirdir. Selçuklu Devleti'nin bu yapısı hem yönetim hem de ordu organizasyonu açısından eşsiz bir örnek sunmaktadır.

Esirlerin hukuki haklarının korunması ve özgürleşmelerine yönelik süreçler, Selçuklu Devleti'nin sosyal yapısındaki adalet ve insani değerlere verdiği önemi de yansıtmaktadır. Bu düzenlemeler, kölelerin toplum içinde daha iyi bir yaşam standardına ulaşmasını sağlarken, aynı zamanda devletin hukuki ve dinî normlara olan bağlılığını da göstermektedir.

12.5 Köle Ticareti ve Ekonomik Boyutlar

Selçuklu Devleti'nde kölelik sistemi, yalnızca bireysel hizmet düzeni ile sınırlı kalmayarak, devletin ekonomik yapısında da önemli bir yer tutmuştur. Köle ticareti, ticaret yolları üzerindeki şehirlerde yoğun bir ekonomik faaliyet olarak dikkat çekmiş ve bu ticaret, köle pazarları aracılığıyla düzenlenmiştir. Bu pazarlar, farklı etnik ve kültürel kökenlerden gelen kölelerin alınıp satıldığı yerlerdi. Anadolu'da birçok şehir, köle ticaretinin merkezi haline gelmiş ve bu faaliyetler, dönemin ekonomik hayatının önemli bir unsuru olmuştur. Köle ticareti devlet kontrolünde gerçekleşmiş ve Selçuklu sultanları, bu ticaretten elde edilen gelirleri kamu harcamaları için kullanmıştır. Devletin bu ticaret üzerindeki denetimi hem ticaretin düzenlenmesi hem de ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından önem taşımıştır. Köle ticaretinden sağlanan gelirler, altyapı projeleri, askerî harcamalar ve diğer kamu hizmetleri için kaynak oluşturmuştur.(Altunsoy, 2019a, s. 340; Gordlevskiy, 1988, s. 143) Bu durum, köleliğin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda devletin ekonomik sisteminde de kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Köle ticaretinin sosyal boyutu da dikkat çekicidir. Selçuklu toplumunda köleler, hem üretim faaliyetlerine katılarak ekonomik yapıyı desteklemiş hem de saray hizmetleri, askerî görevler ve zanaatkârlık gibi çeşitli alanlarda çalışarak toplumsal düzenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Köle pazarlarında ticareti yapılan köleler, genellikle savaş esirleri, Afrika ve Orta Asya gibi farklı bölgelerden getirilen kişilerden oluşmaktaydı.(Altunsoy, 2019a, s. 341; Cahen, 2013a, s. 64; Gordlevskiy, 1988, s. 213) Bu çeşitlilik, köle ticaretinin uluslararası boyutunu da ortaya koymaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde kölelerin temini genellikle savaş esirlerinden faydalanma, satın alma ve hediyeleşme gibi yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemler arasında en yaygın olanı, savaş esirleri arasından seçme yoluydu. İslam hukuku, savaş esirlerine yönelik uygulamalar konusunda Selçuklu Devleti'ne hem hukuki hem de vicdani bir

sorumluluk yüklemiştir. Geleneksel İslam hukukuna göre savaşta ele geçirilen esirler, ganimetin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve ganimetin beşte biri devlet hazinesine ayrılırken, geri kalanı muhariplere dağıtılmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/46-47; Karakulak, 2020, ss. 67-68) Türkiye Selçukluları Devleti döneminde Anadolu, köle ticaretinin önemli merkezlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Köleler, genellikle Kırım'dan Sinop ve Samsun limanlarına getirilip buradan Sivas, Kayseri ve Halep gibi büyük merkezlere taşınmıştır. Özellikle Sivas, bu ticaretin bir dağıtım merkezi işlevi görmüştür. Tarihi kaynaklar, Anadolu'daki Yabanlu Panayırı gibi Zîyâret Bâzarî, Dunaysar Bâzarî, Âzîne/Ezine Bâzarî, Pınar Bâzarî, Yılgûn/İlgın Bâzarî, ve Alâmeddîn-i Bâzarî gibi Pazar ya da panayır yerlerinde uluslararası boyutta ticaret yapıldığı görülmektedir. Bu panayırdaki kölelerin yanı sıra tarım ürünleri, hayvancılık ve savaş aletleri gibi çeşitli malların ticareti de gerçekleştirilmiştir.(Altunsoy, 2019a, s. 342; İbn Bîbî, 2020, s. II/246-247) Köle ticaretinin gerçekleştirildiği önemli iki merkez olarak Sivas ve Yabanlu Pazarı ön plana çıkmıştır. Bu pazarlarda, Kıpçak, Gürcü, Ermeni, Rum ve Rus gibi çeşitli etnik kökenlerden köleler alınıp satılmıştır. Önemli bir tarihî şahsiyet olan Mısır Sultanı Baybars'ın da gençlik döneminde Sivas'ta bir köle olarak satıldığı belirtilmektedir. Yabanlu Pazarı, Kayseri ile Pınarbaşı arasında stratejik bir lokasyonda bulunmakla birlikte, yalnızca köle ticareti değil, tarım, hayvancılık ve savaş aletleri gibi pek çok ürünün alınıp satıldığı bir ticaret merkezi olmuştur. Rusya, Çin, Afganistan, Irak, İran, Suriye ve Kırım gibi geniş bir coğrafyadan tüccarların katılımıyla Yabanlu Pazarı, dönemin en büyük uluslararası ticaret ve panayır alanlarından biri olarak tanınmıştır. Ayrıca, Yabanlu Pazarı'nın yalnızca ticaretle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda Selçuklu ordularının toplanma alanı ve yazlık karargâh olarak da kullanıldığı kaydedilmiştir. Bu durum, Selçuklu vakayinamelerinde Yabanlu Panayırı'nın askerî stratejik önemini ve Anadolu'daki ordu-pazar geleneğinin, kökenlerinin Orta Asya Türk kültürüne dayandığını ortaya koymaktadır. Yabanlu Panayırı, her yıl baharın başında düzenlenmiş ve yaklaşık 40 gün boyunca sürmüştür. Köle ticaretinin bu panayırdaki önemli bir yer tuttuğu, Kıpçak, Gürcü, Ermeni, Rum ve Rus kölelerin burada alınıp satıldığı kaydedilmiştir.(Cahen, 2001b, s. 102; İbn Bîbî, 2020, s. II/69; Karakulak, 2020, ss. 67-68; Sümer, 1985, ss. 9-18)

Yabanlu Pazarı dışında çeşitli önemli köle pazarları da bulunmaktaydı. Bunlardan biri, Sinop çevresindeki Uzunova Yaylası'nda her yıl ekim ayında düzenlenen ve yaklaşık üç

hafta süren Boyâbâd Panayırıdır. İlk etapta kuzey ülkelerinden getirilen kölelerin alım-satımı için bölgesel bir pazar yeri olarak işlev gören bu panayır, zamanla Oğuz boylarının buraya yerleşmesiyle kalıcı bir yerleşim merkezine dönüşmüştür. Diğer bir önemli pazar ise Çankırı yakınlarında yer alan Yapraklı Yaylası'nda her yıl eylül ayında düzenlenen Yapraklı Panayırı'dır. Bu pazar, Antalya veya Alâiye'den başlayıp Selçuklu başkenti Konya üzerinden geçerek Ankara, Çankırı ve Kastamonu yoluyla Karadeniz kıyısındaki Sinop'a ulaşan ticaret güzergâhı üzerinde bulunmaktaydı. Burada, Karadeniz'in ötesindeki kuzey ülkelerinden getirilen köleler ve cariyeler, Kıbrıs ile Çukurova'dan getirilen hayvanlar ve Suriye, Yemen ve Hindistan mallarının ticareti yapılmaktaydı. Ayrıca, Niksar yakınlarında kurulan Ayvas Panayırını da dönemin diğer önemli ticaret noktalarından biri olarak öne çıkarmaktadır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/190; Karakulak, 2020, ss. 68-69)

Köle ticareti, Selçuklu ekonomisinin önemli bir parçasını oluştururken köleler hem ekonomik bir meta olarak hem de devlet yönetiminde ve orduda kullanılacak insan kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle yetenekli ve eğitilmiş kölelerin saraya hediye edilmesi, kölelik sisteminin ekonomik ve sosyal boyutlarını daha da pekiştirmiştir. Sultana hediye edilen kölelerin yetenekleri, bu kişilerin sarayda daha önemli rollere getirilmesini sağlamıştır. Örneğin, Ermeni Kralı Leon, Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus'a hatalarını telafi etmek amacıyla soylu Frank köleler hediye etmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/218-219; Urfalı Mateos, 2019, ss. 230-231) Benzer şekilde, Ankara halkı da sultana estetik görünüşleriyle öne çıkan köleler sunarak bağlılıklarını göstermiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/160; Karakulak, 2020, s. 69)

Esir ticareti ekonomik anlamda irdelendiğinde İbrahim Yınal'ın Anadolu seferi sırasında elde edilen ganimetler arasında esirler önemli bir yer tutmaktadır. Selçuklu döneminde savaş ekonomisinin ve sosyal dinamiklerin bir parçası olarak dikkati çeker. Bu seferde yüz binden fazla kişi esir alınmış ve esirlerin ticari değeri, dönemin ekonomik koşullarına uygun olarak belirlenmiştir. Esirlerin fiyatlandırılmasında yaş, cinsiyet, mesleki beceri ve fiziksel durum gibi unsurlar etkili olmuştur. Örneğin, bu dönemde eğitilmiş veya zanaat sahibi esirler daha yüksek değer görürken, sıradan esirler genellikle daha düşük fiyatlara alıcı bulmuştur. Kaynaklarda esirlerin kurtuluş akçesi olarak talep edilen miktarlar da bu ekonomik dengeleri ortaya koymaktadır; Abhaz Kralı Karit'in kurtuluşu için üç yüz bin dinar ile yüz bin dinar değerinde hediye teklif edilmiş olması, dönemin fidye

politikalarının büyüklüğüne işaret etmektedir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/324) Bu durum, Selçuklu seferlerinin yalnızca askerî başarılar değil, aynı zamanda ekonomik çıkarlar doğrultusunda da şekillendiğini göstermektedir.

I. İzzeddin Keykâvus döneminde Antalya'nın ikinci kez fethedilmesiyle Selçuklu askerleri şehre girdiklerinde, yerel halktan birçok kişiyi ganimet olarak alarak gulâm ve cariyeye statüsüne geçirmiştir. Bu dönemde Trabzon Rum İmparatoru Kyr Aleksi de adamlarıyla birlikte esir düşmüştür. Kilikya Ermenileri üzerine düzenlenen seferlerde de önemli miktarda ganimet elde edilmiş, bu ganimetler arasında çok sayıda esir bulunmuştur. Çinçin Kalesi'nin fethi sırasında o kadar fazla esir alınmıştır ki güzel yüzlü bir Ermeni erkek veya kadın kölenin fiyatı 50 dirheme kadar düşmüştür.(Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, 2001, ss. 47-51)

Alâeddin Keykubad döneminde gerçekleştirilen Sugdak Seferi'nde, Selçuklu ordusunun karşısına çıkan Kıpçakların çoğu öldürülmüş veya esir alınmıştır. Kadınlar ve çocuklar da toplanmış, ardından evler yakılmıştır. Aynı sefer sırasında Sugdak halkından da esirler alınmış ve bu esirler arasında kadın ve çocukların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Gürcüler üzerine yapılan seferlerde ise pek çok kale ele geçirilmiş, aralarında çocukların da yer aldığı sayısız esir ve mal ganimet olarak toplanmıştır. Bu esirlerin, diğer ganimetlerle birlikte, devlet hazinesine ayrılan humus payından sonra savaşçılar arasında paylaştırıldığı belirtilmektedir. Taksim sonrasında bazı esirlerin köle pazarlarında satıldığı, bazılarının serbest bırakıldığı ya da öldürüldüğü bilinmektedir. Özellikle genç yaştaki veya özel niteliklere sahip olan esirlerin seçilerek dergâhlara alındığı ve gulâm sistemi çerçevesinde eğitildikten sonra devlet kademelerinde veya orduda istihdam edildikleri anlaşılmaktadır. İbn Bîbî, II. Kılıç Arslan döneminde yapılan gazalarda, her yıl yüz binin üzerinde esirin küfür diyarından kurtarılarak İslam topraklarına getirildiğini aktarmaktadır.(Göksu, 2010, ss. 68-69; İbn Bîbî, 2020, s. II/45)

Gulâm tedarik etmede konusunda başvurulan bir diğer yöntem ise “satın alma”dır. Aksarayî, dirhem karşılığında satın alınan gulâmlardan bahsedederken ordunun önemli unsurları arasında yer aldığını da vurgulamaktadır.(Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s. 325) Fakat İbn Bîbî'de ise bu konu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Müellif, Rum ülkelerinde bulunan beğlerin birçoğunun, Melikü'l-ümerâ Seyfü'd-dîn Kızıl ve Melikü'l-ümerâ Hüsâmü'd-dîn Çoban'ın çocukları ve yahut köleleri oldukları şeklinde

ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeye dayanarak söz konusu emîrlerin “gulâmhâne”deki “baba”lık gibi görevlerle ilişkili olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca yine bu emîrlerden, gazi ruhlu ve pehlivan soylu gulâmlarını her zaman, Yaraticının rızasını kazanmak için gaza yapmaya gönderen, gulâmlarını dârü’l-harbden, eşyadan, maldan, câriye (kenîz) ve gulâm’dan getirdiklerinin hepsini, bir dinar dahi olsa, misafirlerine sunan şeklinde ifadeleri geçmektedir.(Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s. 325)

Köle ticareti ve köle emeği, Selçuklu Devleti'nin ekonomik sisteminin bütünleyici bir parçası olmuş ve bu sistem, yalnızca bireysel çıkarları değil, aynı zamanda devletin mali ihtiyaçlarını da karşılamıştır. Böylece kölelik, ekonomik ve sosyal yapının sürdürülebilirliği açısından kritik bir unsur haline gelmiştir.

12.6 Hükümdarların Esir Alınması ve Serbest Bırakılmaları

Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan, tahta geçtikten sonra dört bir yana seferler düzenlemeye başlamıştı. Önce Pars’ı (fars) zaptetti ardından Irak’a sefer düzenledi. Daha sonra ise emirinde bulunan 12 bin atlı ordu ile Rum diyarına karşı harekete geçti. Rum diyarı İmparatoru Romanos Diogenes ise Sultan Alparslan’ı 50 bin zırhlı süvari ile Malazgirt ovasında karşılamıştır.(Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, 2020, s. I/117)

Aksarâyî’nin vermiş olduğu bilgiye göre Müslüman olan Alparslan’ın müneccimlerle görüştüğü ve onlarla bilgi alışverişi yaptığını bildirmektedir. Müneccimler bu Anadolu seferi için yıldızların birleşmesi ve etkisini gözlemleyip zamanın durumunu değerlendirerek bu seferi ertelemesini istemişlerdir. Nitekim sultan Alparslan, eşrafında bulunan şeyh ve alimlerle de feth konusunu istişare etmiştir. İslam Alimleri, bugünün cuma günü olduğunu, doğu ve batı da Cuma vesilesi ile hutbelerde İslam ordusu adına dualar edileceğini ve bu durumun Müslümanlar açısından bir fırsat günü olduğunu onun içinde zamanı bir ganimet olarak görmesi gerektiğini belirtmiş ve feth için destek olmuşlardır. Alparslan, İlim sahiplerinin söylediklerine itibar ederek kâfir ordusuna saldırmıştır. Böylece Rum İmparatoru Romanos Diogenes, Selçuklu ordusu içinde yer alan kısa, zayıf ve çelimsiz bir köle (gulam) tarafından esir alınmıştır. Köle hakkındaki rivayette; Bağdat’ta feth için toplanan asker yoklaması esnasında bu kölenin adı geçince ârız (yoklamayı yapan kişi), bu kölenin adını yazmadığı anlatılmış ve devamında da: Sultan’ın dikkati köleye takılmış ve onun adını da yazmalarını emretmiştir. Bu durum

üzerine ise belki de Rum İmparatorunu o yakalayıp esir alır, demiştir. Nitekim öyle ki, Rum ordusu yenilince bu köle İmparatoru esir almış, İmparator da köle ile anlaşarak her gün bin dinar vermek suretiyle canını kurtarmıştır. Köle de aldığı para karşılığında İmparatora serbest kalma ümidi vererek kandırmıştır. Daha sonra Rum ordusu yenilgiye uğrayınca İmparator Ermiyanos boynuna boyunduruk vurularak ve bağlanarak Sultan'ın otağının önüne getirilmiştir. Saltanat alimi olan imam Ebu'l Fazl-ı Kirmanî, esir olan İmparatorun ensesine tokat vurmuştur. Sultan Alparslan imamın bu tavır ve davranışını beğenmeyerek, bugün bile Rum diyarının sahibi ve 50 bin süvarinin komutanı olan bu adama böyle bir davranış reva mı görülür diyerek çıkmış ve Ebu'l Fazl-ı Kirmanî'ye karşı tepkisini belli etmiştir.(Aktaş, 2022, s. 1310; Baş, 2024, ss. 100-101; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi, 2000, ss. 12-13; Urfalı Mateos, 2019, s. 145)

Ravendi' de geçen bilgiye göre ise; Sultan Alparslan, Rum diyarı hükümdarı Ermiyanus'a karşı gazaya yapacağı zaman Bağdat'ta topladığı ordularının teftişini yapmak istemiştir. Sultan'ın yanında Emîr Sa'd ed-devle Güber-Âyin ile teftiş etmeye başlamıştır. Maiyetinde bulunan Rumlu, çelimsiz ve küçük bir köle teftişe gelmiştir. Arız, bu kölenin ismini yazmak istememiştir. Sa'd ed-devle Güber-Âyin ise bu gördüğü duruma tepki olarak ârız'a karşı "köleye zorluk çıkarma, belki Rum Hükümdarını o esir edecektir" demiştir. Nitekim bu bahsi geçen köle Rum hükümdarını daha önce görmüş olmalı ki onu kaçarken yakalayıp Sultan'a teslim etmiştir. Sultan Alparslan, Ermiyanus'u bir süre esir tuttuktan sonra her gün bin dinar göndermesi karşılığında serbest bırakmıştır.(Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, 2020, s. I/117)

İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre ise, Rum ülkesine sefere katılmak isteyen gulamı vezir Nizâmülmülk'ün küçümsediği geçmektedir. Bunun üzerine Gevherâyin'in bu gulamı övmesi üzerine Nizamülmülk; Belki de Rum İmparatorunu bu köle esir alır, demiştir. Nitekim öyle de olmuştur.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/71)

Gulâm, Bizans İmparatoru'nu esir alıp Sultan'a getirir. Sultan, imparatora karşı gösterdiği ilk sert tavrın ardından onu bağışlamaya karar verir. Rum İmparator'u, Sultan'a beni öldürebilirsin, teşhir edip ve yahut affedip fidye ile serbest de bırakabilirsin demiştir. Sultan Alparslan bunun üzerine ben de bunu haricinde başka bir şey düşünmedim diye cevap vermiştir. Sonrasında Sultan, İmparator'la bir anlaşma yapar. Bu anlaşma kapsamında Romanos Diogenes, bir buçuk milyon dinar fidye ödemeyi, istendiğinde

askerî destek göndermeyi ve esirleri serbest bırakmayı kabul eder. Sultan, bununla yetinmeyip İmparator'a yolculuk masrafları için on bin dinar verir ve onu kendi ülkesine kadar güvenli bir şekilde götürmeleri için yanına muhafızlar tayin eder. Ayrıca, ayrılmadan önce imparatoru bir çadırda ağırlayarak ona hil'at giydirir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/72) Sultan Alparslan'ın serbest bırakması esnasında verdiği cevap, Sultan'ın hoşgörü ve siyasi zekâsını ortaya koyarken, Sultan Alpaslan Diogenes'i serbest bıraktığında gidebilmesi için yol masraflarını karşılaması ayrıca İmparator'u çadırında ağırlaması ve Alparslan'ın büyüklüğünü ve düşmanına dahi saygı gösteren tavrını sergiler. İmparatorun esareti yerine onun serbest bırakılmasına ve bu süreçte ödenen fidye miktarına bakılacak olursa Sultan Alparslan'ın adalet ve cömertlik anlayışını yansıtan çarpıcı bir örnektir. Hem Selçuklu Devletinin hem de Sultan Alparslan'ın gücünü göstermektedir.

Bizans'a tarafına bakıldığında ise, Romanos Diogenes'in tahtının elinden alınmış olduğu anlaşılır. Yerine geçen Mikhail, Sultan ile yapılan anlaşmayı kabul eder ve kararlaştırılan fidyeyi teslim etmeye söz verir. Romanos, yanında bulunan iki yüz bin dinar ve mücevherlerle dolu bir sandığı Sultan'a gönderir. Ayrıca, başka verecek bir şeyinin olmadığını beyan ederek yemin eder.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/73)

Bu olay, sadece Sultan Alp Arslan'ın askerî başarısını değil, aynı zamanda düşmanı ile yaptığı adil ve onurlu barış sürecini de vurgular. İbnü'l-Esir'in anlatımı, Alp Arslan'ın İslam dünyasında bir lider olarak ne denli takdir edildiğini ve bu zaferin hem siyasi hem de ahlaki bir zafer olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Rum ülkesi İmparatoru olan Romanos Diogenes'in Selçuklulara üstelik güçlü bir komutan yerine genç ve cılız bir köleye karşı esir düşmesi Rum Hükümdarlığını gücünü oldukça sarsmıştır. Daha sonra Sultan Alparslan'ın savaş sonrası esir aldığı Romanos Diogenes'i ise serbest bırakması üzerine bu durum Selçuklu Sultanının kendi ülkesinde ve de Rum ülkesinde gücünü arttırırken Romanos Diogenes'i ise dibe çekmiştir.

Başka bir esir alınma durumuna örnek olursak Çavlı'nın Haçlı Kontunu serbest bırakması durumu söz konusudur. Selçuklu Emîr Çavlı, Rahbe'ye giderken yanında esir aldığı Urfa Kontu Baudouin'i serbest bırakmıştır. Bu durum, Çavlı'nın sadece askerî bir lider olmadığını, aynı zamanda siyasi bir zekâ ile hareket ettiğini gösterir. Urfa, Suruc ve diğer bazı bölgelerin hâkimi olan Baudouin, uzun süre esarette tutulmuş, ancak fidye ve diğer şartlar karşılığında özgürlüğüne kavuşmuştur. Çavlı, Baudouin ile yaptığı anlaşmada

yalnızca fidye talep etmekle kalmamış, aynı zamanda Müslüman esirlerin serbest bırakılması ve gerektiğinde askerî destek sağlanmasını şart koşturmuştur. Baudouin serbest bırakıldıktan sonra Antakya'ya doğru yola çıkmış, ancak öncesinde Çavlı'nın güvenilirliğini ve şartlarının yerine getirileceğini sağlamak amacıyla Joscelin'i rehin bırakmıştır. Baudouin'in özgürlüğü karşılığında 20.000 dinar fidye ödediği ve Müslüman esirlerin serbest bırakılmasını kabul ettiği kaydedilmiştir.(Altan, 2014, s. 58; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/368) Bu süreç, yalnızca fidenin ekonomik boyutuna değil, siyasi ilişkilerin güven temelinde yürütülmesi gerekliliğine de işaret etmektedir. Çavlı, bu süreçte liderlik ve strateji açısından önemli bir örnek sergilemiş hem karşı tarafı zayıflatacak hem de kendi konumunu güçlendirecek bir anlaşma yapmıştır. Fidye miktarı, o dönemde esir alınan liderlerin kurtuluşunda kullanılan ekonomik bir araç olarak önem taşımakta, siyasi müzakerelerin merkezinde yer almaktaydı. Bu fidye, yalnızca ekonomik bir bedel değil, aynı zamanda askerî ve diplomatik bir kazanç olarak değerlendirilmiştir. Baudouin serbest bırakıldıktan sonra Çavlı, onun ülkesine güvenli bir şekilde dönmesi için gerekli tedbirleri almış ve bu, Müslüman liderlerin insani ve adalet temelli yönetim anlayışını göstermiştir.

Baudouin'in serbest kalmasıyla birlikte dönemin fidye mekanizmasının ne denli etkili bir diplomatik araç olduğu bir kez daha görülmüştür. Fidye miktarı 20.000 dinar olarak belirlenmiş, buna ek olarak Baudouin'in ülkesi hapiste bulunan Müslüman esirleri serbest bırakması ve gelecekte Çavlı'dan gelecek askerî yardım taleplerini yerine getirmesi gibi şartlar da anlaşmanın önemli maddeleri arasında yer almıştır. Baudouin, serbest bırakıldıktan sonra Antakya'ya gitmiş, ancak burada dönemin diğer Haçlı liderlerinden Tancred ile bir mülkiyet anlaşmazlığı yaşamıştır. Bununla birlikte, serbest bırakılan Baudouin'in, Müslüman esirlerin serbest kalmasını sağladığı ve bu esirleri yeni kıyafetlerle donatarak ülkelerine geri gönderdiği belirtilmiştir.(Altan, 2014, s. 61; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/369) Çavlı, bu diplomatik başarıyla yalnızca ekonomik bir kazanç sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Müslümanların moralini artırarak kendi liderlik vasfını pekiştirmiştir. Baudouin'in yenilginin yarattığı psikolojik yükü hafifletmek ve Müslüman dünyasıyla gelecekte daha iyi ilişkiler kurma umuduyla yapılmış bir hareket olarak da değerlendirilebilir. Bunun yanında politik ve askerî başarılarını yeniden inşa etme çabasını gösterirken, diğer yandan Çavlı'nın diplomatik hamlesinin Müslümanlar açısından ne denli olumlu sonuçlar doğurduğunu kanıtlamaktadır.

Selçuklu döneminde köleler ve esirler, toplumda belirli bir statüye sahipti ve bu durum, Selçuklu toplumunun sosyal yapısının esnekliğini yansıtmaktadır. Özellikle sarayda eğitim gören köleler, zamanla özgür bireylerden daha yüksek bir statü kazanarak, vezirlik gibi önemli görevlerde yer alabilmişlerdir. Bu, köleliğin sadece bir alt sınıf olma durumundan çok, aynı zamanda sosyal hareketlilik sağlayan bir araç olarak işlediğini göstermektedir. Nizâmülmülk gibi önemli devlet adamlarının geçmişte kölelikten gelmiş olmaları, bu yapıyı daha da pekiştirmektedir.(Merçil, 2001, s. 87)

Köleler ve esirler, yalnızca günlük işlerde çalıştırılmakla kalmayıp, aynı zamanda askeri ve idari sistemlerde de aktif bir rol oynamışlardır. Örneğin, Selçuklu sarayında yüksek eğitim almış köleler, devletin en önemli yöneticileri arasında yer alabilmişlerdir. Bununla birlikte, köleliğin sadece toplumsal bir statü meselesi olmadığı, aynı zamanda ekonomik yapının önemli bir unsuru olduğu da söylenebilir. Köleler, üretim süreçlerine katkıda bulunarak ekonomiye önemli bir destek sağlamış, bu da köleliğin toplumsal yapıyı dengelemedeki rolünü pekiştirmiştir.(Altunsoy, 2019a, s. 341; Gordlevskiy, 1988, s. 170)Selçuklu Devleti, köleliğin toplumsal düzen üzerindeki etkisini dengeleme konusunda, İslam hukukunu esas alarak kölelerin haklarının korunmasına büyük özen göstermiştir. Kölelerin azat edilmesi ve sosyal adaletin sağlanması konusunda uygulanan hukukî düzenlemeler, Selçuklu döneminin toplumsal yapısının adalet anlayışını yansıtmaktadır.

13. Gayrimüslim Unsurların Ticari Hayatları

Ticaret, ekonomik faaliyetlerin temel taşlarından biri olup mal, hizmet ve değerlerin alınıp satılması durumudur. Eskiçağlardan günümüze kadar toplumlar arasındaki ekonomik, kültürel ve sosyal bağların kurulmasında etkili bir araç olmuştur. “Kişilerin ihtiyaçlarından fazla olan mallarını değerine göre başka kişilere satması ve karşılığında ise kendi ihtiyaçları olan malları satın alabilmeleri” şeklinde tanımlanır. Bu tanım, ticaretin sadece ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda toplumlar arası etkileşimi artıran bir süreç olduğunu da vurgular. Özellikle tarihsel süreçte toplumlar arası ekonomik ve kültürel bağlantıları kuran ve geliştiren bir faaliyettir. Mal ve hizmetlerin değiş tokuş edilmesi yoluyla ekonomik kazancı hedefleyen ticaret, aynı zamanda fikirlerin, kültürlerin ve teknolojilerin yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Her devlette olduğu gibi Selçuklular döneminde de hem devletin hem de bireylerin ekonomik

refahını artıracak bir aracı olmuştur. Selçuklu Devleti, ticaretin gelişmesi için çeşitli altyapıları inşa etmiş ve tüccarlara destekleyici politikalar uygulamıştır. Selçuklu Dönemi'nde ticaretin genel durumuna bakacak olursak eğer, Anadolu'yu bir ticaret merkezi haline getirerek Doğu ve Batı arasında bir köprü işlevi görmesini sağlamıştır. Bu dönemde ticaret yollarının denetimi, devletin ekonomik gelir kaynaklarından biri haline gelmiştir. Ticaret yolları üzerinde kurulan kervansaraylar ve şehir pazarları, tüccarların güvenli ve kolay bir şekilde mal değişiminde bulunmasını temin etmiştir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yer alan ticaret merkezleri hem yerel tüccarların hem de yabancı tüccarların ilgisini çekmiştir.(Faroqi, 2004, ss. 45-46)

Selçuklu Devleti, gayrimüslim ülkelerle ve ticaretle uğraşan gayrimüslim kişilerle ilişkilerinde belirli kısıtlamalar getirmemiştir. Ancak bazı istisnai durumlarda mütakabiliyet esasına dayalı uygulamalar yapılmıştır. Türkler, genellikle yönetsel ve askerî meselelerle ilgilenirken, gayrimüslim milletler, askerlik hizmetinden muaf olduklarından, ticaret ve ekonomi alanında daha aktif bir rol üstlenmişlerdir. Türkiye Selçukluları, iç ticaretin yanı sıra dış ticareti de canlı tutmak amacıyla çeşitli tedbirler almış ve böylece Anadolu'yu güvenli ve gelişmiş ticaret yollarıyla çevreleyen bir bölge haline getirmiştir. Bu dönemde, Selçuklu Devleti'nin topraklarından geçen transit yollar üzerinden iyi kazançlar elde edilmiştir. İç ve dış ticaretin artması, özellikle Selçuklu kervansaraylarının inşasıyla sağlanmıştır. Kervansaraylar hem yolcuların güvenliğini sağlamak hem de tüccarların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla önemli bir işlev görmüştür. Yolların güvenli hale getirilmesiyle kervanlar, düşman saldırıları, eşkıya baskınları ve diğer tehlikelerden korunmuş, böylece ticaretin sürekliliği sağlanmıştır. Ayrıca, Sivas gibi şehirlerde gayrimüslimlerin ticaretle meşgul oldukları ve yerleşim yerlerinin bu faaliyetlere uygun şekilde yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Sivas'ta Yahudi mahallesinin varlığı, XIII. yüzyıldaki ticari canlanmayla ilişkilendirilebilir. Selçuklu Devleti, yabancı tüccarlara çeşitli imtiyazlar sunarak, gümrük tarifelerini düşük tutmuş ve ticaretin önündeki engelleri kaldırmıştır. Yol güvenliği için yapılan düzenlemeler ve ticaretin güvenliğini sağlamak amacıyla uygulanan sigorta politikaları, Selçukluların ekonomi üzerindeki etkilerini pekiştirmiştir.(Demir & Turan, 2007, s. 194; İbn Bîbî, 2020, s. II/312-315; Kemaloğlu, 2012, ss. 168-175; Urfalı Mateos, 2019, s. 221) Bu tür düzenlemeler, dünya ticaret tarihi açısından önemli bir adım olarak kabul edilebilir.

Gayrimüslim unsurlar, Selçuklu ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Rum, Ermeni ve Süryani tüccarlar hem yerel hem de uluslararası ticaret yollarında etkin roller oynamıştır. Bu topluluklar, genellikle dokuma, baharat, ipek, değerli madenler ve deri ticaretinde uzmanlaşmış, bu ürünlerin bölge içinde dolaşımını sağlamıştır. Ermeni tüccarların Akdeniz limanları ile Doğu Anadolu arasındaki ticaret yollarında oynadığı rol, Selçukluların şehirler arası ekonomik bağlantılarını güçlendirmiştir. Rum tüccarları ise Bizans ile Selçuklu arasındaki ticaretin düzenlenmesinde öncül rol üstlenmiştir. Süryaniler ise el sanatları, görsel sanatlar, nakış işlemeciliği, yün ve ipek dokumacılığı, bakıcılık ve taş ustalığı gibi alanlarda önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle şehirlerde yoğunlaşan bu ekonomik faaliyetler, Süryanilerin yaşadıkları bölgelerin bayındır hale gelmesine katkı sağlamış ve uygun ortam bulduklarında kültürel gelişimlerini sürdürmelerine vesile olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde de Süryani kültürü ve uygarlığı gelişmeye devam etmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde çeşitli zorluklarla karşılaşan Süryaniler, erken İslami yönetimlerden itibaren kimliklerini ve kültürel varlıklarını koruyarak bilim, sanat ve ticaret alanlarında etkin roller üstlenmişlerdir. Özellikle 12. yüzyılda yaşayan Süryani bilim insanı ve hekim Bar Hebraeus (İbnü'l-İbrî), felsefe, tıp ve astronomi gibi alanlarda önemli eserler vermiştir. Aynı dönemde, Süryani tüccarlar Anadolu'da ticaret ağlarının gelişmesine katkıda bulunmuş, özellikle tekstil ve ipek ticaretinde etkili olmuşlardır.(Faroqhi, 2004, s. 113; İbn Bîbî, 2020, s. II/217-219; Urfalı Mateos, 2019, ss. 210-212)

Bizans ve Selçuklular komşu olduktan sonra ticari açıdan iletişimleri artmıştır. Bunun nedenlerinden biri ise Anadolu'nun doğu ile batı arasında köprü olması ve İstanbul'un dönemin önemli ticaret merkezi konumunda olmasıdır. Öyle ki I. Aleksios Komnenos, Süryanilerin ve Ermenilerin Türkler ile yapmış oldukları ticari faaliyetlerden dolayı kiliselerini yaktıkları bilinmektedir.(Süryani Patrik Mihail, t.y., s. 42) Ayrıca İstanbul dışında yaşayan Bizans hakimiyetindeki gayrimüslimler ile Türkler oldukça ılımlı ilişkiler kurmuşlardır. II. Ioannes Komnenos Beyşehir gölü çevresindeki yerleri zapt etmek için girişimde bulunduğunda da Rum halk buna karşı durmuşlardır.(Kaya, 2004, ss. 144-145; Khoniates, 1995, ss. 70-71; Komnena, 2021, s. 20) . Bu çevredeki Rum halklar ile Türkler arasında kurulan dostluk bağı o kadar gelişmiş olacak ki gelenek ve görenekler bakımından neredeyse Türkleşmiş yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Selçuklu döneminde ticaretin öncüleri arasında Yahudiler de önemli bir yer tutmuştur. Ticaret alanındaki deneyimleri ve dış ticaretle olan ilişkileri, onları bu dönemde ekonomik hayatta etkili bir güç yapmıştır. Hem yerel hem de uluslararası ticaretin merkezlerinden biri olan Konya, Antalya ve Kayseri gibi şehirlerde Yahudi tüccarları görmek mümkündür. Bu şehirlerde ticaretle uğraşan gayrimüslimlerin sayısı oldukça fazladır; Yahudiler, Türkler, Araplar ve Rumlar arasında ticaret faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Özellikle Konya, bir ticaret merkezi olarak farklı kültürlerden ve dinlerden gelen tüccarların bir araya geldiği bir şehir olmuştur. Yahudi tüccarlar, sadece yerel ticaretle değil, aynı zamanda Girit, Konstantinopolis gibi uzak bölgelerle de ticaret yaparak zenginleşmişlerdir. Yahudilerin ticaretle olan bağları sadece satış yapmakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sanayi ve iş gücü sektörlerinde de etkin rol oynamışlardır. Örneğin, deri ticareti, Yahudilerin güçlü olduğu sektörlerden biriydi ve Girit gibi yerlerde bu alanda etkili bir rol oynamışlardır. Ayrıca, Yahudi tüccarlar, farklı meslek gruplarını kendi aralarında paylaşarak bu alanlarda bir yapı kurmuşlar, böylece ekonomik hayatta daha güçlü bir konum elde etmişlerdir. Aynı zamanda Yahudiler, zaman zaman yerel yöneticilerle de yakın ilişkiler kurarak, ticaretle ilgili ayrıcalıklı haklar elde etmişlerdir. Bu durum, onların Selçuklu yönetimiyle olan ticari ilişkilerinde önemli bir avantaj sağlamıştır.(Oral, 2011, s. 127)

Yahudi tüccarların faaliyetlerine ilişkin bazı isimlere ulaşılabilmektedir. Örneğin, Musa ibn Meymun'un kardeşi Maimonides, Doğu Akdeniz kıyılarında ve Girit'te deniz ticaretiyle uğraşan tanınmış bir Yahudi tüccardı. Bunun yanı sıra, Yahudi gezgin ve tüccar Benjamin of Tudela, Selçuklu topraklarından geçtiği sırada ticaret hayatıyla ilgili gözlemlerini seyahatnamesinde aktarmış ve dönem ticaretine dair önemli bilgiler bırakmıştır.(Faroghi, 1994, s. 45) Aynı şekilde, deri ticareti gibi sektörlerde etkin olan Yahudi tüccarlar arasında Saul ibn Hayyim adı da öne çıkmaktadır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/227-229; İnalçık, 2018, s. 105) Ayrıca, Rabbi Meshullam ben Menahem, Avrupa ve Selçuklu toprakları arasında ticaret yaparak bu dönemde önemli bir figür olmuştur.(Gökbilgin, 1952, s. 203) Yahudilerin yanı sıra Rumlar, Araplar ve Türkler de ticaret hayatında etkili olmuş, özellikle Selçuklu şehirlerinde ticarî faaliyetlere yön vermişlerdir.(Faroghi, 1994, ss. 67-70; İbn Bîbî, 2020, s. II/219-222)

Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddin Keyhusrev'in (1192-1196) Konya'ya girmesiyle birlikte sergilediği politikalar, Selçuklu toplumunda sosyal ve ekonomik yapının güçlenmesine

önemli katkılar sağlamıştır. Sultan, askerin ve halkın taleplerini karşılayarak şehri mamur, refah ve zengin bir hale getirmiştir. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer husus, Bizans kökenli Melik Mavrozomes ve çevresiyle kurulan ilişkilerdir. Sultan, Mavrozomes'e ve onun ailesine makam, mevki, bağış ve hediyeler vererek bu grupların da desteğini kazanmıştır. Bu yaklaşım, yalnızca siyasi bir manevra olmanın ötesinde, toplumsal huzurun korunması ve ticari yaşamın teşviki açısından da önemli bir rol oynamıştır. Mavrozomes ailesinin, Anadolu'daki ticaret ve zanaat faaliyetlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, ticarete verdiği önemi, Konya tüccarının zararlarını karşılayarak ve onlara rütbelerine göre hil'at ve nafakalar vererek göstermiştir. Bunun yanı sıra, Rum ülkelerindeki tüccarlara geçiş ücreti ve fazla vergilerden muafiyet sağlayan fermanlar çıkarmış, böylece hem yerel hem de yabancı tüccarların güvenini kazanmıştır.(Demir & Turan, 2007, s. 197; İbn Bîbî, 2020, s. II/110-120-121)

13.1 Gayrimüslimlerde Liman Ticareti ve Ticarete Kullandıkları Ürünleri

Antalya'nın Türkiye Selçukluları tarafından fethedilmesi, Akdeniz ticaretine yönelik önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu fetih, yalnızca Selçuklulara stratejik bir liman kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Anadolu'yu Akdeniz ticaret yollarına entegre ederek ekonomik kalkınmayı hızlandırmıştır. Antalya'nın ele geçirilmesi, Selçuklu Devleti'nin Avrupa ile ilk ticari anlaşmalarını yapmasını sağlamış ve batılı tüccarların bu limanı serbestçe kullanabilmesinin yolunu açmıştır. Batılı tacirleri bu limana çeken en önemli nedenlerden biri, Antalya ile Mısır arasındaki güçlü ticaret bağlantısı sağlamıştır. Bu durum, Selçukluların Akdeniz ticaretinden önemli bir pay almasını sağlarken, donanma yapımı için de uygun bir üs elde etmelerine olanak tanımıştır. Böylece Samsun ve Antalya arasındaki kara yolu, deniz yolu ile desteklenmiş ve ticaret yolları daha etkin bir hale getirilmiştir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/172)

Yahudilerin, kendi yaşam alanlarını oluşturdukları ve bu mahallelerin diğerlerinden ayrıldığı bilinmektedir. Alaiyye (Alanya) gibi şehirlerde, Yahudi nüfusunun yerleşim alanları, kalın duvarlarla çevrilmiş ve diğer mahallelerden fiziksel olarak ayrılmıştır. Bu mahalleler arasındaki geçiş ise sabah saatlerinde açılıp akşamları kapanan kapılarla sağlanıyordu. Aynı dönemde Anadolu'yu gezen ünlü seyyah İbn Battuta, Antalya'da Rumlar ve Yahudiler için ayrı mahalleler bulunduğunu ve bu toplulukların kendi

aralarındaki sınırları koruduklarını ifade etmiştir. Ayrıca, Johannes Schiltberger'in XIV. yüzyılda yazdığı eserinde, Bursa hakkında verdiği bilgileri aktarırken, şehrin iki yüz bin haneden oluştuğunu ve bu hanelerin Hristiyan, Müslüman veya Yahudi olmasına bakılmaksızın fakirlerin kaldığı sekiz ayrı hastaneye sahip olduğunu belirtmiştir.(Akgüç, 2019, ss. 24-25) Bu veriler, dönemin şehirlerinde farklı dinî toplulukların sosyal yaşamlarını belirli sınırlarla ayırdığını ve kendi özel alanlarında yaşamayı tercih ettiklerini ortaya koymaktadır.

Selçuklu Sultanları, ticaretin için birçok yenilikçi politika izlemiştir. Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev, tüccarların güvenliğini sağlamak amacıyla zarar gören tacirlerin zararlarını tazmin etmek üzere divan memurlarına emirler vermiştir. Tacirlerin mallarının sigortalanması niteliğinde olan bu uygulama, tüccarların Selçuklu topraklarına olan güvenini artırmıştır. Ayrıca bac ve geçiş vergilerinin kaldırılması, tüccarların yüklerini hafifletmiş ve ticaret hacmini genişletmiştir. Soyguna uğramış tacirlerin zararlarının karşılanması ve tüccarların rütbelerine göre hil'at ve nafaka ile ödüllendirilmesi, Selçuklu Devleti'nin ticaret politikalarının ne denli ileri görüşlü olduğunu göstermektedir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. II/179; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s. 178)

Antalya limanının yanında, Samsun ve Sinop limanları da Selçuklu ticaret ağında önemli bir yere sahipti. Doğu ve Karadeniz ticaret yollarının kesişiminde bulunan bu limanlar, Suriye, Irak ve Mısır gibi bölgelerden gelen ticaret kervanlarının nihai varış noktasıydı. Ancak, Trabzon İmparatorluğu ile yaşanan siyasi gerilimler ve askerî çatışmalar zaman zaman bu ticaret ağını sekteye uğratmıştır. İbnü'l-Esir'in kaydettiği üzere, Sultan Gıyâseddin Keyhusrev, Trabzon üzerine sefer düzenlemek zorunda kalmış ve bu durum geçici olarak ticaret yollarının kapanmasına neden olmuştur.(İbn Bîbî, 2020, s. II/241-243; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/145-147) Bu süreçte tüccarların Kayseri ve Sivas gibi merkezlerde birikerek yolların açılmasını beklemesi, Selçuklu ticaretinin ne denli geniş ve canlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Selçuklu hükümdarları, ticari faaliyetin yanı sıra sosyal ve ekonomik istikrarı sağlamak için imar ve iskân politikalarına da büyük önem vermiştir. Özellikle savaşlar ve fetihler sonrasında nüfus kaybına uğrayan bölgelere, Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yerleştirilmesiyle tarım ve ticaret yeniden canlandırılmıştır. Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev'in Akşehir'e yerleştirilen Bizans esirlerine ev, arazi, tarım aletleri ve tohum

sağlayarak onları vergiden muaf tutması hem üretimin hem de ticaretin gelişimine katkı sunmuştur.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/182) Bu politikalar, Selçuklu ekonomisinin büyümesini ve ticaret yollarının güvence altına alınmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur.

13. yüzyılda, Anadolu'da Yahudi nüfusunun artması ve ticaretin gelişmesi, şehirlere özgü sosyal ve ekonomik yapıları dönüştürmüştür. Bu dönemde, Benjamin ve Petachia gibi seyyahların verdiği bilgiler, Yahudi cemaatlerinin Anadolu'daki ticaret hayatındaki rolünü anlamamız açısından büyük bir önem taşır. Petachia, "Anadolu'da çok fazla Yahudi toplumu bulunmaktadır. Bu halk İsrail yurdunda olmuş olsa oraya sığmazlardı" diyerek, Yahudi nüfusunun Anadolu'daki yoğunluğuna dikkat çekmiştir. Bu açıklama, Anadolu'nun farklı şehirlerinde yaşayan Yahudilerin ekonomik, kültürel ve dinî açıdan örgütlenmiş olduklarını gösterir. Anadolu'nun şehirleri, bu dönemde yalnızca yerel halkın değil, aynı zamanda çeşitli dış ticaret yollarının kesişim noktası haline gelen Yahudi topluluklarının merkezi olmuştur. Samsun örneğinde olduğu gibi, şehirlerdeki Yahudi cemaatleri, yerel Rumlar ve Türklerle birlikte ticaretin önemli bir parçası haline gelmiştir. Samsun'da, Sabbas isimli Rum yönetici ve onun müttefikleri, Komnenoslara karşı direnmişlerdir. Bu direniş sırasında şehirdeki ticaret yolları aksadığı için, Anadolu'nun ekonomik yapısı da sarsılmıştır. El-Cezire, Suriye ve Mısır'dan Kayseri, Sivas üzerinden Samsun'a ve oradan Suğdak (Kırım) ve İstanbul'a uzanan ticaret yolları, savaş nedeniyle ciddi bir duraksamaya uğramıştır.(Akgüç, 2019, ss. 66-67; Urfalı Mateos, 2019, s. 248)

İbnü'l-Esir, 1206'daki bu olayları şu şekilde anlatır: "Anadolu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev, Trabzon üzerine yürüdü. Kendisine isyan etmiş olan şehrin hâkimini muhasara etti ve sıkıştırdı. Bu yüzden Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleriyle yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyâseddin ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Bundan dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadığı için çok büyük sıkıntı içindeydiler. Sermayesinin başına dönenler bahtiyar insan olarak kabul ediliyordu". Bu tür ticaret sıkıntıları, yalnızca yerel halkı değil, aynı zamanda dışarıdan gelen tüccarları da olumsuz etkilemiştir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/245) Ticaretin aksaması, sadece bölge halkını değil, aynı zamanda Anadolu'dan dışarıya yapılan ticaretin de aksamasına yol açmıştır. Bu nedenle, Anadolu'daki Yahudi tüccarları, yerel ve uluslararası ticaretin kesintiye

uğramaması için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Özellikle, ticaret yollarının ve limanların güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Selçuklu Dönemi'nde ticaret faaliyetleri, şehirlerdeki pazar yerleri, kervansaraylar ve limanlar çevresinde yoğunlaşmıştır. Konya, Kayseri, Antalya, Sinop ve Alanya gibi şehirler, ticaret yollarının kesif bir şekilde kullanıldığı merkezler olarak dikkat çekmiştir. Bu merkezlerde baharat, dokuma ürünleri, ipek, değerli madenler ve deri gibi ürünler başta olmak üzere birçok ticari mal değişim görmüştür. Akdeniz limanları, uluslararası ticaretin odak noktası olmuş; buradan çıkan mallar Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmıştır.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 242-243)

Selçuklu dönemi Anadolu'sunda ticaretin önemli unsurlarından biri, özellikle ihracatta kullanılan ticarî mallardır. Bu mallar arasında canlı hayvan ve deri, oldukça önemli bir yer tutmuştur. Göçebe yaşam tarzını benimsemiş olan Türkler, hayvanları evcilleştirip Batı Anadolu limanlarından gemilerle Avrupa'ya sevk etmişlerdir. Bu dönemde deri ticareti de büyük bir ekonomik faaliyet alanını oluşturmuş, özellikle Girit Adası deri ticaretinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Girit'teki deri ticaretinde ise Yahudi tüccarlar etkin bir rol oynamış, adadaki ticaretin büyük kısmı Anadolu'dan getirilen derilerle yapılmıştır. Selçuklu dönemine ait çeşitli antlaşmalarda, bu ticaretin önemini ve Anadolu ile Girit arasındaki ekonomik bağı güçlendiren maddeler yer almaktadır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/143-144; İnalcık, 2000b, s. 148)

XII. yüzyılda Anadolu'yu gezen Yahudi seyyahlar Benjamin ve Petachia'nın eserlerinde, Yahudi topluluklarının geçim kaynaklarından birinin ipek dokumacılığı olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde Konstantinopolis'te ipek dokumacılığında mahir sanatkârlar bulunurken, Bağdat'a yakın Karh şehrinde de Yahudiler kâğıt, elbise ve ipek gibi malzemeler üzerinde ticaret yapmışlardır. Yahudilerin bazı meslekleri sadece kendi topluluklarına ait kabul ettikleri için, diğer milletlerin bu alanlarda faaliyet göstermesine karşı çıkmışlardır. Benjamin, özellikle boyacılık gibi bazı mesleklerde Yahudilerin egemenliği olduğunu belirtmiş, Kudüs'te bir boyahanelerinin olduğunu ve bu alanda başkalarına izin verilmemesi için şehre yıllık ödeme yaptıklarını ifade etmiştir. Ayrıca, Selçuklu döneminde, Yahudiler dış ticaretin önemli aktörlerinden biri olmuşlardır. İç pazara sürülen dış ticaret mallarının büyük bir kısmı, Yahudi tüccarlar tarafından dağıtılmıştır. Bunun yanı sıra, Kuzey İtalya'dan İstanbul'a gelen bazı Yahudi tüccarları,

deri ve meşin endüstrisi ile uğraşmışlardır. Evliya Çelebi, Osmanlı döneminde de Yahudilerin kendi ürettikleri şarapları içtiklerini ve bu konuda başka bir topluluğa yer bırakmadıklarını ifade etmiştir.(Çelebi, 2005, s. 87)

Ticaret faaliyetleri, Selçuklu döneminde gayrimüslim tüccarların hem yerel hem de uluslararası düzeyde önemli bir ekonomik güce sahip olduklarını ve bu gücün, ekonomik sistemin önemli bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Selçuklu coğrafyasındaki Yahudi tüccarların dış ticaret alanındaki etkinlikleri hem mal çeşitliliğini arttırmış hem de kültürler arası ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki egemenliği sadece siyasi açıdan değil, ekonomik ve ticari ilişkiler açısından da önemli bir dönüm noktasıydı. Özellikle ticaretin gelişimi, Selçuklunun batıya açılan kapısı olan liman şehirlerinde ve iç bölgelerde büyük bir canlanma yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreç, şehrin iç dinamiklerinin ve gayrimüslim halkların Anadolu'daki ticaret hayatındaki rollerinin belirginleşmesine yol açmıştır. Gürcistan Seferi sırasında yaşanan olaylar, Selçuklu topraklarındaki ticaretin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Kıpçaklarla ittifak eden Gürcüler, Doğu Anadolu'da otorite boşluğu yaratmak suretiyle bölgedeki ticaret yollarını tehdit etmeye başlamışlardır. Erzurum, Ahlat gibi stratejik şehirlerde ve bölgedeki limanlarda ticaret durma noktasına gelmiş, bu da Anadolu'nun ticaret ağlarının büyük ölçüde kesilmesine neden olmuştur. Bu durum, Selçuklu hükümdarı Gıyâseddin Keyhusrev'in bölgeyi savunma harekâtını başlatmasına yol açmıştır. O dönemde bölgedeki ticaret yollarının kesilmesi, yalnızca bölge halkını değil, çevre bölgelerle bağlantı içinde olan tüccarları da olumsuz etkilemiştir. İbnü'l-Esir'in aktardığına göre, Suriye ve Irak'tan gelen tüccarlar Sivas'ta toplanmış, ancak yolların kapanması nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamışlardır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/97)

Bu ticaret yollarındaki kesintiler, Selçuklu Devleti'nin ekonomik kalkınma stratejileri doğrultusunda, büyük bir kayıp anlamına gelmiştir. Gıyâseddin Keyhusrev'in başlattığı askerî harekât, yalnızca askerî zafer değil, aynı zamanda ticaretin yeniden canlandırılması adına önemli bir adım olmuştur. Bu strateji, şehirlerin yeniden imar edilmesi, göçebe halkların yerleşik hayata geçmesi ve tarım ile ticaretin tekrar canlanması ile sonuçlanmıştır. Erzurum gibi şehirlerdeki gayrimüslim toplumlar, Selçuklu yönetimi altında ticaretin çeşitli alanlarında faaliyet göstermekteydiler. Süryaniler ve diğer

gayrimüslimler, şehirlerde ticaret, madencilik ve diğer zanaatlarda yoğunlaşmışlardır. Özellikle Malatya ve Kayseri gibi şehirlerde Süryani cemaatinin, Türklerle iyi ilişkiler kurarak ticaret yapması ve şehirdeki yaşam standardını yükseltmesi, bu dönemdeki ekonomik canlılığın en açık örneklerindendir.(Cahen, 2000, s. 178; Kaya, 2004, s. 144; Süryani Patrik Mihail, t.y., s. 42)

Selçuklu dönemi şehirleri, ticaretin merkezi noktaları haline gelmiş; Anadolu'nun kuzey ve güneyindeki önemli liman şehirleri hem iç hem de dış ticaretin birleşim noktası olmuştur. Alanya ve Antalya gibi sahil şehirleri Venedikliler ve Cenovalıların ticaret noktaları olarak büyük bir öneme sahipti. 1220 yılında imzalanan Venedik-Selçuklu ticaret anlaşması, Selçuklu topraklarını yalnızca Venediklilere değil, aynı zamanda diğer Latin topluluklarına da açmıştır. Bu anlaşma, Selçuklu ekonomisini canlandırarak, Batı ile Doğu arasında köprü görevi görmüştür. Venediklilerin yanı sıra, Cenovalılar da 1237'de Antalya'da ticaret yapmaya başlamışlar ve Konya başta olmak üzere Anadolu'nun diğer büyük şehirlerinde de yerleşmişlerdir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/214; O. Turan, 2012, s. 350)

Tüm bu gelişmeler, Selçuklu yönetiminin ekonomik alandaki etkinliğini ve şehirlerin ticaretle olan ilişkilerini güçlendirdiğini göstermektedir. Türkler, gayrimüslim cemaatlerin ekonomik faaliyetlerini yönetmelerine ve şehir yaşamının gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu etkileşimler, Selçuklu Devleti'nin hem iç hem de dış ticaretteki rolünü pekiştirmiş, şehirlere yönelik stratejik planlamalarla bu dönemde Anadolu'nun ticaret ve kültür merkezi olma yolunda önemli adımlar atılmıştır.

13.2 Anadolu'da Gayrimüslim Halklar ve Ticari Hayat: Haçlı Seferleri'nin Etkileri

Haçlı Seferleri, Anadolu'da yaşayan gayrimüslim halkların ticari faaliyetlerini doğrudan etkileyen bir dizi ekonomik ve siyasal değişime neden olmuştur. Haçlı Seferleri sürecinde Türkiye Selçuklu Devleti, kara ordusunun güçlendirilmesine odaklanmak zorunda kalmış, deniz gücü oluşturma gibi stratejik çeşitlenmelere gitmemiştir. Anadolu, Haçlı Seferleri'nin ilk aşamalarında savaş sahnesi olsa da daha sonraki dönemlerde Mısır ve Filistin topraklarının hedef haline gelmesiyle, ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir bölge olmuştur.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/149-150; O. Turan, 2005b, s. 218)

1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonucunda İstanbul'un Latinler tarafından işgali, Anadolu ticaretinde önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüm noktası, Anadolu'daki

gayrimüslim tüccarların ticaret ağını doğrudan etkilemiş; ürün değerlerinde dalgalanmalara, üretim ve ulaştırma maliyetlerinde artışa neden olmuştur.(Emecen, 2017, s. 95; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/358-362; Nizamülmülk, 2018, ss. 112-115) Bu süreçte, özellikle Venedikliler ve Cenevizliler ticaret yolları üzerinde önemli bir güç kazanarak Karadeniz ve Akdeniz'de yeni ticaret noktaları oluşturmuşlar, Latinlerin kontrolü altına giren Bizans topraklarında yeni ticari sistemler geliştirmişlerdir. Anadolu'daki gayrimüslim Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar bu yeni yapıya uyum sağlamak zorunda kalmış, ancak Venedik ve Cenevizlilerin rekabeti nedeniyle geleneksel ticari pozisyonları zayıflamıştır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/97-98; İnce, 2019, ss. 67-60)

Anadolu'da Haçlı Seferleri'nin etkisiyle gayrimüslimlerin ticari faaliyetlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Haçlı Seferleri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin dış ticaretini, özellikle de gayrimüslim topluluklarla olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi sırasında Cenevizliler Antakya'ya yerleşmiş ve burada ticaretle uğraşmaya başlamışlardır. 1220'de Alâeddin Keykubad ile Venedik Dükalığı arasında imzalanan ticaret anlaşmasıyla birlikte, Türkiye Selçuklu Devleti sadece Venediklilere değil, aynı zamanda diğer Latin topluluklarına da ticari ilişkiler için kapılarını açmıştır. Bu anlaşmanın ardından Pisalılar, Provenslılar, Cenovalılar ve diğer Latin tüccarları, Türkiye Selçuklu Devleti ile ticari faaliyetlerde bulunmuşlar ve zamanla Antalya, Konya, Amasya gibi Anadolu şehirlerinde koloniler kurmuşlardır. Cenevizliler, özellikle 1237'de Antalya'da bir ticaret merkezi kurarak, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimindeki topraklarda ticari üstünlük sağlamışlardır. Bu gelişmeler, Anadolu'daki gayrimüslim tüccarların ticaret ağlarını yeniden şekillendirmiş, özellikle Cenevizliler, Venedikliler ve diğer Latinler, Anadolu'da yeni ticaret yolları açarak önemli bir ekonomik güç haline gelmişlerdir. Haçlı Seferleri, aynı zamanda Anadolu'daki gayrimüslim toplulukların ticari faaliyetlerini etkileyen büyük bir değişim süreci başlatmıştır. Özellikle Venedikliler ve Cenevizliler, Karadeniz ve Akdeniz'de yeni ticaret noktaları oluşturmuş ve Bizans topraklarında yeni ticaret sistemleri geliştirmiştir. Anadolu'daki Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlar, bu yeni ticaret yapısına uyum sağlamak zorunda kalmış, ancak Latinler arasındaki rekabet nedeniyle geleneksel ticaret pozisyonları zayıflamıştır. Bu dönemde, Anadolu'nun Batı kıyılarında ve Karadeniz limanlarında, Rum ve Ermeni tüccarların etkinliği azalırken, Cenevizlilerin ticari

üstünlüğü pekişmiştir.(Demir, 2018, s. 364; Faroqhi, 2004, s. 147; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/142-143)

Bu değişikliklerin en belirgin etkilerinden biri, Anadolu'daki gayrimüslim toplulukların karşılaştığı ekonomik zorluklardır. Haçlı Seferleri sonrasında, Batı Anadolu ve Karadeniz sahillerinde Bizans'ın mirasçısı olan yeni siyasal yapılar ortaya çıkarken, gayrimüslim topluluklar ticaret yollarındaki güvenlik sorunları nedeniyle ekonomik faaliyetlerinde zorluklar yaşamışlardır. Ancak, Cenevizliler ve Venedikliler gibi Latin tüccarları, Türkiye Selçuklu Devleti ile sağladıkları ayrıcalıklar sayesinde, bu dönemde de ticaretlerini sürdürmüşlerdir.(Çavuşdere, 2009, ss. 54-55; İncik, 1993, ss. 34-45; Karakök & Güneş, 2024, ss. 11-12)

13.3 Selçuklu Döneminde Uluslararası Ticaret ve Anlaşmalar

Selçuklu sultanlarının, ticaretin gelişimini teşvik etmek amacıyla uluslararası ticari anlaşmalara önem verdiği bilinmektedir. Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un Kıbrıs Kralı Hugue'ye gönderdiği mektup önemli bir örnek teşkil etmektedir. Antalya'nın fethinden yedi ay sonra, Eylül 1216'da gönderilen bu mektup, Kral Hugue tarafından temmuz ayında gönderilen bir mektuba cevap niteliği taşımaktadır. Hugue'nun elçisi Zakaria vasıtasıyla gönderilen Selçuklu mektubunda, kralın belirttiği şartların kabul edildiği açıkça ifade edilmiştir.(Akgüç, 2019, s. 38; Faroqhi, 2004, s. 147; İbn Bîbî, 2020, s. II/207-208)

Mektupta, Kıbrıs tüccarlarının Selçuklu topraklarında ticaret yapabilmesi için belirlenen gümrük resmini ödemeleri gerektiği belirtilmiş ve bu şartın yerine getirilmesi durumunda tüccarların serbestçe ticaret yapabilecekleri taahhüt edilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs'tan gelen tüccarların getirdiği malların Selçuklu topraklarında korunacağı da mektupta vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, iki taraf tüccarlarının ve tebaalarının biri diğerinin ülkesinde vefat etmesi durumunda, mallarının iadesine ilişkin hüküm de sultan tarafından kabul edilmiştir.(Akgüç, 2019, s. 39; İbn Bîbî, 2020, s. II/234-236; İncik, 2000b, s. 212; O. Turan, 2005a, ss. 426-428) Bu anlaşma, Selçuklu Devleti'nin dış ticareti teşvik etmek ve yabancı tüccarları korumak için diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurma konusundaki kararlılığını göstermektedir. Özellikle Akdeniz ticaret yollarının merkezi olan Antalya gibi liman şehirlerinde bu tür anlaşmalar, uluslararası ticari faaliyetlerin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

13.4 Selçuklu Dönemi'nde Gayrimüslimlerin Vergilendirilmesi ve Vergi Muafiyetleri

Selçuklu döneminde gayrimüslim tebaanın vergilendirilmesi, İslam hukukuna dayalı olarak düzenlenmiştir. Bu doğrultuda, gayrimüslimler genellikle cizye ve haraç vergilerine tabi tutulmuşlardır. Cizye, gayrimüslim erkeklerden alınan bir tür baş vergisi iken, haraç ise gayrimüslimlerin sahip oldukları araziler üzerinden alınan bir toprak vergisidir. Bu vergiler, gayrimüslimlerin Selçuklu yönetimi altındaki hukuki ve askerî koruma karşılığında ödediği mali yükümlülükler olarak değerlendirilmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/98) Öte yandan, Selçuklu devlet politikası, gayrimüslimlerin ticari ve ekonomik katkılarını teşvik etmek amacıyla zaman zaman vergi muafiyetleri de tanımıştır. Özellikle tüccar ve zanaatkârlar, ekonomik hareketliliği artırmak amacıyla cizye ya da gümrük vergilerinden muaf tutulmuşlardır. Bunun yanı sıra, kilise ve manastırlara ait mülklerin de bazı durumlarda vergiden muaf tutulduğu kaydedilmektedir.(Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, s. 142)

Selçuklu sultanları, gayrimüslim topluluklara yönelik politikalarında adalet ve hoşgörüyü dayanan bir yaklaşım benimsemişlerdir. Ermeni Katolikosu olan Barseğ, kilise piskoposları ve ruhanilerle beraber 10.000 altın ve gümüş, değerli kumaşlar alıp Sultan Melikşah'ın yanına gitmişlerdir. Sultan bunlara karşı oldukça nezaketli davranmış, bulundukları talepler doğrultusunda ruhanilerden ve manastırlardan alınacak olan vergilerden muaf tutulmalarını kabul etmiştir.(Urfalı Mateos, 2019, s. 176)

Türkiye Selçuklu Sultan'ı Gıyâseddin Keyhusrev'in Konya'ya hâkim olmasının ardından yürüttüğü politikalar, bu yaklaşımın en somut örneklerindendir. Sultan, halkın güvenini kazanmak ve ekonomik düzeni yeniden inşa etmek amacıyla tüccarların zararlarını karşılamış, onlara statülerine uygun ödüller ve maaşlar bağlamıştır. Ayrıca, Rum tüccarların geçiş ücretlerinden ve ağır vergilerden muaf tutulduğunu ilan eden bir ferman yayımlamıştır. Bu politikalar, ticaretin canlanmasını sağlamış ve gayrimüslim toplulukların Selçuklu yönetimine olan bağlılığını güçlendirmiştir. Öte yandan, Süryaniler gibi gayrimüslim topluluklarla kurulan ilişkiler, Selçuklu yönetiminin hoşgörülü politikalarını pekiştirmiştir. Süryaniler, Bizans İmparatorluğu'nun baskıcı yönetiminden kurtularak Selçuklu idaresinde dinî özgürlüklerini yaşayabilmişlerdir. Selçuklu yönetimi, Süryanilerin kendilerine karşı sergiledikleri olumlu tutumları

ödüllendirmiş, Süryani Kadim Kilisesi'ne bağlı topraklardan vergi almamıştır.(Demir & Turan, 2007, s. 194; Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî, 2011, s. 25; Sarice, 2018, s. 42)

Bu örnekler, Selçuklu Devleti'nin gayrimüslim topluluklara yönelik din, ticaret ve sosyal politikalarında ayrımcı bir yaklaşım sergilemekten kaçındığını göstermektedir. Sultanların vergilerden muafiyet ve ticari kolaylıklar gibi uygulamaları, yalnızca ekonomik kalkınmayı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal huzurun ve sadakatin temininde önemli rol oynamıştır. Bu tür politikalar, Selçuklu Devleti'nin farklı kültür ve inanç gruplarını barış içinde bir arada tutma becerisini açıkça ortaya koymaktadır.

Selçuklu hükümdarları, özellikle ticari faaliyetleri teşvik etmek ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla gayrimüslim topluluklara yönelik vergi politikalarında esneklik göstermiştir. Özellikle Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde, ticaretin canlandırılması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi amacıyla bazı gayrimüslim tüccarlara vergi muafiyeti tanınmıştır. Örneğin, Sinop ve Alanya limanlarında ticaret yapan Venedikli ve Cenevizli tüccarlara belirli gümrük vergilerinden muafiyet sağlanarak uluslararası ticaretin gelişmesine katkıda bulunulmuştur. Benzer şekilde, Moğol istilaları sırasında zarar gören bazı bölgelerde Süryani ve Ermeni tüccarların ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmeleri için geçici vergi muafiyetleri uygulanmıştır.(Faroqhi, 2009, s. 134) Örneğin, Moğollar Döneminde Emîr İreñcin Noyan, Anadolu halkından ağır vergiler toplamış, ödeme yapamayanlara sert cezalar vermiştir. Hatta bu cezalar bazen ölümle sonuçlanmış ve bu durum, Türkmen isyanlarının yeniden alevlenmesine neden olmuştur.(Eflâkî, 1976, s. 276) Bu uygulamalar, Selçukluların gayrimüslim topluluklarla dengeli bir ekonomik politika izlediğini ve vergi muafiyetlerini stratejik bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Ayrıca, Kayseri ve Konya'da faaliyet gösteren Rum ve Ermeni tüccarlara belirli dönemlerde istisnai vergi kolaylıkları sağlanarak bölgesel ticaretin canlı tutulması amaçlanmıştır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/312) Selçuklu Devleti, Bizans, Venedik ve Ceneviz gibi devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları kapsamında bu devletlerin tüccarlarına bazı ithalat ve ihracat vergilerinden muafiyet tanımış, böylece Akdeniz ve Anadolu arasındaki ticaret yollarının güvenliğini ve sürekliliğini sağlamıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/310-313; İnalçık, 2017, s. 198)

Gayrimüslim vergilendirmeleri zaman zaman bölgesel farklılıklara göre değişiklik göstermekteydi. Yahudi toplumu, özellikle ticaretle uğraşan bir grup olarak ekonomik anlamda önemli bir yer tutmaktaydı ve kendilerinden alınan vergiler doğrudan Abbâsî halifesi tarafından görevlendirilen yetkililer aracılığıyla toplanmaktaydı. Kaynaklara göre, Bizans döneminde İstanbul'da Venedik mahallesinde yaşayan Yahudiler ve Ermeniler, koloni giderlerini karşılamak amacıyla ağır vergilere tabi tutulmuştur.(İbn Bîbî, 2020, s. II/233) Rum topraklarından alınan haraç ise senelik 200 medalık bir alan için üç dinar olarak belirlenmiş, bunun dışında Müslüman yöneticiler, bölgesel ticaret faaliyetlerinden de ek vergiler toplamışlardır.(İzbul, 2022, s. 56)

Selçuklu hükümdarları, fethedilen bölgelerde gayrimüslimlerin vergi yükümlülüklerini belirlerken, onların ekonomik rollerini de göz önünde bulundurmuşlardır. Sultan Alp Arslan döneminde Abhaz, Gürcü ve Karay Türklerinin bulundukları bölgelerde belirli oranlarda vergiye tabi tutuldukları ve bu gelirlerin devlet hazinesine aktarılmasıyla Selçuklu ordusunun güçlendirildiği belirtilmektedir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/45-46; Köymen, 1976, s. 184) Bu durum, Selçuklu Devleti'nin vergi sisteminin sadece ekonomik kazanç sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda siyasi istikrarı sağlamak ve orduyu güçlendirmek için bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.

Selçuklu-Bizans ilişkilerinde vergi ve mali yükümlülüklerde Malazgirt savaşı zamanında yapılan anlaşmalar siyasi ve ekonomik dengelerini belirleyen önemli unsurlardan olmuştur. Sultan Alparslan ile Bizans İmparatoru arasındaki anlaşmaya göre, Bizans tarafı 1,5 milyon altın fidye ödemeyi kabul etmiş ve buna ek olarak her yıl düzenli olarak 360 bin altın tutarında bir vergi ödeme taahhüdünde bulunmuştur. Bu mali yükümlülükler, esirlerin serbest bırakılması ve iki taraf arasındaki ilişkilerin barışçıl bir zemine oturtulması karşılığında belirlenmiştir. Ayrıca bu anlaşmada, Bizans'ın kendi halkından topladığı vergilerle zor durumda kaldığı belirtilirken, Sultan'ın adil bir yönetici tutumuyla bu taleplerin aşırılığını eleştirdiği görülmektedir. Selçuklu sultanının Bizans İmparatoru'na hitaben, kendi halkına bu çok ağır vergiler yüklememesinin mesajı vermesi, sadece siyasi bir strateji değil, aynı zamanda halkın refahını önceleyen bir yönetim anlayışını da yansıtmaktadır.(Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, ss. 102-103; Urfalı Mateos, 2019, s. 172) Bu süreç, Selçuklu Devleti'nin mali denetim ve vergilendirme politikalarının hem kendi sınırlarında hem de komşu devletlerle ilişkilerdeki etkisini göstermektedir.

Bizans ile siyasi ilişkilerde bir diğer örnek ise Sultan I. Mesud dönemi karşımıza çıkmaktadır. Sultan I. Mesud, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'a karşı verilen mücadelede, Bizans'ın Ermenilerden aldığı yüksek vergiler ve bu vergilerle sağlanan mali destek önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Haçlılar ve Bizans'ın Ermeni halkını vergi yoluyla sömürmesi, Sultan Mesud'un bu bölgelerdeki etkinliğini artırmasını kolaylaştırmıştır. Sultan Mesud, bu ekonomik avantajı stratejik bir şekilde kullanarak Konya, Niğde ve Aksaray gibi önemli yerleşim bölgelerinde kontrol sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Sultan I. Kılıç Arslan döneminde de Anadolu'da siyasi birliği yeniden tesis etmek adına Bizans'ın halkından topladığı vergilerden kaynaklanan ekonomik gücün kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Vergilendirme politikaları, Selçuklunun hem halk refahını önceleyen hem de Bizans üzerindeki mali baskıyı azaltmaya yönelik stratejik hamleleri olarak öne çıkmaktadır.(Ersan, 2010, s. 152; Hüseyinov, 2023, ss. 118-124)

14. Gayrimüslim Unsurların İktâ Uygulamaları ve Toprak Sahipliği

Anadolu'nun yerli halkları Bizans İmparatorluğu'nun kötü yönetiminden, iç savaşlardan ve toplumsal huzursuzluktan bıkmış durumdaydı. Selçukluların feth hareketlerine karşıda da burada yaşayan tebaa karşı bir mücadeleye girmemiştir.(Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, ss. 96-97) Örneğin, Bizans İmparatorluğu, Anadolu'daki idaresinde, özellikle Antakya bölgesinde halk üzerinde ciddi zulümler uygulamıştır. Antakya hâkimi Philaretos (el-Firdûsu'r-Rûmi), bölgedeki halk ve askerlere karşı kötü muamelede bulunmuş, bu durum yerel halkın ve askerlerin büyük bir öfke duymasına neden olmuştur. Philaretos'un yönetimindeki zulüm, özellikle halkın zor koşullarda yaşaması ve Philaretos'un kendi oğlunu dahi hapsedecek kadar ileri gitmesiyle doruğa ulaşmıştır. Bu şartlar altında, Antakya'nın yönetiminde bulunan şahne, oğluyla birlikte Süleyman b. Kutalmış'a başvurmuş ve şehri ona teslim etmek üzere bir anlaşma yapmıştır. Süleyman b. Kutalmış, bu çağrıyı kabul ederek üç yüz süvari ve çok sayıda piyade ile deniz yoluyla harekete geçmiş ve karaya çıktıktan sonra zorlu dağlar ve dar boğazlardan geçerek şehre ulaşmıştır. Şehre varır varmaz, anlaşma gereği surları aşmak için merdivenler kurdurarak, şahne ile iş birliği yapmış ve Antakya'yı teslim almıştır. Süleyman, halkına karşı adaletli bir yönetim sergileyerek, tahrip olan kısımların onarılmasını sağlamış ve askerlerinin halkın evlerine girmelerini yasaklamıştır. Ayrıca, fetih haberini Sultan Melikşah'a ileterek, zaferini onun adına gerçekleştirdiğini bildirmiştir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/485-

486) Bu fetih, Bizans yönetiminin zulmüne karşı Türklerin adaletli yönetim anlayışının ve zaferinin bir örneği olarak kayda geçmiştir.

Süleyman Şah, kurduğu Türkiye Selçuklu Devleti ile zaferleri ve stratejik politikaları doğrultusunda Anadolu'daki Türk nüfusunun hızla artmasına ve devletin güç kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle, Orta Anadolu'ya iskân edilen Ermeni, Süryani ve Pavlaki gibi halklar, Bizans'ın Ortodokslaştırma ve Rumlaştırma politikalarına karşı, Selçukluların dinî hoşgörüsüne ve yönetimindeki adaletin sağladığı güvenliğe yönelmişlerdir. Bu durum, yerli halkın Selçuklu idaresine olan sadakatini artırmış ve Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki etkisini güçlendirmiştir. Ekonomik ve sosyal yapının temel taşlarından biri olan toprak sistemini ise nizami bir şekilde oluşturmuştur. Özellikle, devletin mülkiyetinde olan ve halkın kullanımına sunulan “Miri Toprak” düzenlemesi, köylüler ve toprak sahibi olmayan sınıflar için önemli bir güvence sağlamıştır. Bu sistem, köylülerin topraksız kalmasını engellemiş ve onları, devletin himayesinde toprak sahibi yapmıştır. Devletin mülkiyetinde olan bu topraklar, özellikle yerleşik düzene geçişte önemli bir rol oynamıştır. Süleyman Şah ve ondan sonra gelen Sultanlar, eski göçebe Türk geleneklerine bağlı kalarak, köylülere toprak dağıtarak tarımın ve üretimin devamını sağlamışlardır.(Basoğlu, Hanriet, 2019, ss. 142-143; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/56-58) Bu toprakların her bireye eşit olarak dağıtılması, toplumun farklı kesimlerinin devletin otoritesini kabul etmelerini ve bağlılıklarını artırmalarını sağlamıştır.

Selçuklu Devleti'nin toprak yönetimi ve askerî organizasyonunda ise ikta sistemi, büyük bir öneme sahiptir. Bu sistemde, topraklar, özellikle askerî hizmet karşılığında, belirli bireylere yani ikta sahiplerine verilmiştir. İkta sahipleri, devlet adına askerî seferlere katılmak, iç güvenliği sağlamak ve toprakları verimli kılmakla yükümlü olmuşlardır. Aynı zamanda, bu ikta sahiplerinin toprakları üzerinde yönetim yetkileri de olmuştur. Bu, onlara sadece askerî güç değil, aynı zamanda yerel halk üzerinde de nüfuz kazandırmıştır. İkta sahiplerinin bu topraklarda sağladığı düzen, devletin merkezi otoritesine olan bağlılıklarını güçlendirmiş ve aynı zamanda yerel halkın güvenliğini temin etmiştir.(Basoğlu, Hanriet, 2019, ss. 143-144; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/103-104; Nizamülmülk, 2018, ss. 54-57) İkta sisteminin uygulanması sırasında gayrimüslim unsurların konumu, hukuki ve ekonomik açıdan önemli farklılıklar arz etmiştir. Özellikle Anadolu'daki Rum, Ermeni ve Süryani toplulukları, bu sistem içinde farklı roller

üstlenmişlerdir. Selçuklu döneminde ikta, esas olarak Müslüman emir ve askerlerin hizmetleri karşılığında verilen bir tasarruf hakkı idi. Gayrimüslimler ise genellikle ikta sahibi olmaktan menedilmiş, ancak bu topraklarda yaşayan reaya olarak ikta sistemine dâhil edilmişlerdir. Gayrimüslimler ikta arazileri üzerinde çalışmakta, vergi vermekte ve yer yer tarımsal faaliyetleri sürdürmekteydi. Bu nokta da ikta sahipleri olan müslim sipahilerin yönetimi altında bulunmaktaydılar. Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) döneminde, özellikle Konya, Kayseri ve Sivas gibi merkezlerde yoğunlaşan gayrimüslim nüfus, ticari ve tarımsal faaliyetlerde aktif roller oynamışlardır. Örneğin, Kayseri ve çevresinde yoğunlaşan Ermeni nüfus, ikta sahiplerine ait arazilerde çalışarak hem cizye hem de haraç vergisi ödemiştir. Bunun yanı sıra, Konya’da Bizans kökenli bazı ailelerin küçük ölçekli toprak tasarrufuna sahip olduğu bilinmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/312-314; Nizamülmülk, 2018, ss. 55-58; O. Turan, 1969, s. 278)

Selçuklu Anadolu’sunda gayrimüslimler, özellikle kentlerde ticaret ve el sanatları gibi ekonomik faaliyetlerde bulunmalarına rağmen, kırsal kesimde daha çok vergi veren reaya statüsünde yer almaktaydılar. Devlete cizye ve haraç gibi vergiler ödemeleri, onların toprak tasarruf haklarını da belirleyen bir unsur olmuştur. Selçuklu idaresi altında gayrimüslimlerin belirli şartlar altında mülk sahibi olabildiği, ancak bu toprakların vakıf statüsüne dönüşmesi durumunda devletin el koyma yetkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Örneğin, II. Kılıç Arslan (1156-1192) döneminde Ermeni beylerinden Toros ve Mleh’in belirli toprakları ellerinde bulundurdukları, ancak zamanla bu arazilerin Selçuklu idaresine geçtiği bilinmektedir. Bu süreçte, gayrimüslimler belirli yerlerde ekonomik faaliyetleri devam ettirmiş, ancak mülk edinme konusunda büyük sınırlamalarla karşılaşmışlardır.(Köymen, 1976, s. 312; Nizamülmülk, 2018, ss. 59-61; Urfalı Mateos, 2019, ss. 264-266)

Selçuklu sultanları, gayrimüslimlere yönelik ikta politikalarını belirlerken ekonomik ve askerî dengeleri göz önünde bulundurmuşlardır. Özellikle Sultan Melikşah (1072-1092) ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhusrev (1192-1196, 1205-1211) dönemlerinde, gayrimüslimlerin vergi ödeyerek tarımsal faaliyetlerini sürdürmelerine izin verilmiş, ancak toprak sahipliği hakkı ciddi kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Özellikle Melikşah döneminde, Doğu Anadolu ve İran’daki Ermeni ve Süryani topluluklarının toprakları, Müslüman ikta sahiplerine devredilmiş, ancak bu toplulukların tarım ve hayvancılık faaliyetlerine devam etmeleri sağlanmıştır. Benzer şekilde, I. Gıyâseddin Keyhusrev’in

Batı Anadolu'daki Rum kökenli nüfusa yönelik politikaları, onların tarım ve ticaretle uğraşmalarına olanak tanımış, ancak toprak sahipliği haklarını sınırlandırmıştır.(İbn Bîbî, 2020, s. II/218-220; İnalçık, 2000a, s. 89; Köymen, 1973, s. 315)

Selçuklu döneminde ikta sistemi, esas itibarıyla Müslüman emirler ve askerler için tasarlanıp uygulanmış bir mekanizma olmakla birlikte, gayrimüslim unsurlar da bu sistemin içinde tarımsal üreticiler ve vergi verenler olarak yer almışlardır. Gayrimüslimlerin toprak sahipliği önemli kısıtlamalara tabi tutulmuş ve genellikle tarım faaliyetleri ya da ticaret yoluyla ekonomik varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, belirli dönemlerde Selçuklu sultanları, ekonomik çıkarları doğrultusunda gayrimüslimlerin tarımsal faaliyetlerine ve ticari etkinliklerine devam etmelerine izin vermiştir.

3. BÖLÜM: SELÇUKLULARDA GAYRİMÜSLİM UNSURLARIN DİNİ DURUMLARI

3.1. Selçukluların Gayrimüslimlere Karşı Sergiledikleri Dini Hoşgörü

Selçuklular, 11. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'yu fethetmeye başladıklarında, bölgedeki gayrimüslim toplumlarla kurdukları ilişkilerde önemli bir hoşgörü politikası izlemişlerdir. Bizans İmparatorluğu'nun, özellikle Ermenilere yönelik baskıcı politikaları Selçukluların gayrimüslimlere karşı daha ılımlı bir tutum sergilemelerine yol açmıştır. Bizans, Ermeni ve Süryani gibi halklara dinî baskılar uygularken, Selçuklular bu topluluklara, kendi dinî inançlarını serbestçe yaşama imkânı sunmuşlardır.(O. Turan, 2005a, s. 162) Bu hoşgörülü yaklaşım, yerel halklar tarafından olumlu karşılanmış ve Selçuklu yönetimi altında yaşamaya istekli hale gelmişlerdir. Selçuklular, Anadolu'ya geldikten sonra, Hristiyanlık gibi farklı dinlere sahip toplumların inançlarına müdahale etmemiş, aksine bu toplumların dinî özgürlüklerini güvence altına almışlardır. Selçuklu hükümdarları, Bizans'ın aksine, gayrimüslimlerin dinî ritüellerine saygı göstererek, onları kendi kültürel ve dinî kimliklerinde özgür bırakmışlardır.(Basoğlu, Hanriet, 2019, s. 140; Kemaloğlu, 2012, ss. 170-171; Urfalı Mateos, 2019, s. 170) Bu hoşgörü, özellikle yerel halkın Müslümanlıkla kaynaşmasını kolaylaştırmıştır.

11. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya gelen Selçuklu ahalisi, İslam'ı daha esnek bir şekilde yaşayarak mevcuttaki yerli halkın dinî inançlarıyla da kaynaşmıştır. Türkmen dervişleri ve şeyhleri, özellikle zaviye ve tekkelerde uyguladıkları esnek İslam anlayışı ile yerel halkla kaynaşarak onları yeni yönetim biçimine adapte etmişlerdir. Hacı Bektâş-i Veli, Sarı İsmail ve Resul Baba gibi dervişler Hristiyanları Müslümanlaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderilmiş ve bu İslamlaştırma sürecinin önemli figürleri arasında yer almıştır.(Barkan, 2023, s. 205; Kemaloğlu, 2012, s. 171) Bu dönemde, özellikle Hristiyanlıkla iç içe geçmiş bir kültür yapısının ortaya çıkması, Selçukluların gayrimüslim toplumlarla olan ilişkilerinde büyük bir etkidir.

Selçuklu yönetiminin bu hoşgörülü yaklaşımı, sadece dinî değil, kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu, aynı zamanda Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki farklı etnik ve dinî gruplar arasında uzun süreli bir barış ve huzur ortamı oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Hoşgörü içinde çeşitli halkların bir arada yaşaması, Selçuklu yönetiminin adaletli, ılımlı ve hoşgörülü politikaları sayesinde mümkün olmuştur.(Abdurrahman

İbnü'l-Cevzî, 2014, ss. 101-103) Selçukluların gayrimüslimlere yönelik tutumu, hoşgörü ve dinî özgürlük temelinde şekillenmiş, bu da onların Anadolu'da uzun süreli bir hâkimiyet kurmalarını kolaylaştırmıştır. Selçuklu yönetiminin gayrimüslimlere karşı sergilediği ılımlı yaklaşım, sadece askerî başarıların ötesinde, sosyal ve kültürel bir başarıya da dönüşürken farklı etnik ve dinî grupların barış içinde yaşamasına olanak sağlamıştır.

Selçukluların gayrimüslimlere karşı uyguladıkları hoşgörü politikası, dönemin sosyal ve kültürel yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Urfalı Mateos'un Vekayi-nâme adlı eserinde, Selçukluların yönetimi altındaki Hristiyan toplulukların, Bizans döneminin baskıcı yönetiminden sonra, daha rahat bir şekilde yaşamaya devam ettikleri vurgulanmaktadır. Hristiyanlar, Selçuklu yönetimini genellikle olumlu bir şekilde karşılamış ve bu hoşgörülü yönetim, Hristiyanların dinî ritüellerini özgürce yerine getirmelerini sağlamıştır. Urfalı Mateos, Hristiyanlara Rum memleketlerinin çoğunu hakimiyetleri altına alan "Türkler, teslis ile ilgili bilgi sahibi olmadıkları ve hatta Hristiyanlığı bir hata olarak görüp dinî akideler hakkında bilgi edinme gereği dahi duymuyor, Rumların aksine hiç kimsenin dinine ve inancına karışmadan baskı ve zulüm uygulamıyorlar" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.(Urfalı Mateos, 2019, ss. 170-171) Bu ifade, Selçukluların, gayrimüslimlere karşı sergiledikleri tavır onların dinlerin önemsemekten ziyade onlara karşı saygılı ve hoşgörülü tutum sergilediklerini açıkça göstermektedir.

Selçuklu yönetimi, Hristiyanların dinî ve kültürel özgürlüklerini güvence altına alırken, aynı zamanda toplumsal yapının bozulmasına da engel olmuştur.(Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, 2020, s. II/267) Urfalı Mateos ve Müverrih Vardan, Selçuklu hükümetinin gayrimüslimlere karşı uyguladığı bu tutum, yerel halkın, özellikle de Ermeniler, Gürcüler ve Süryaniler gibi farklı etnik grupların, yeni yöneticilerini kabul etmelerini kolaylaştırmıştır.(Müverrih Vardan, 1937, s. 183; Urfalı Mateos, 2019, s. 162) Bu tutum, Selçuklu Devleti'nin Anadolu'daki uzun süreli hâkimiyetini ve toplumsal huzuru sağlamasında etkili olmuştur. Selçuklu hükümdarları, sadece askerî fetihlerle değil, aynı zamanda toplumda yarattıkları dinî ve kültürel hoşgörü ortamıyla da önemli bir sosyal başarı elde etmişlerdir.

Selçuklu Türkleri ile Anadolu'nun yerli Rum halkı, zamanla birlikte yaşam koşullarına uyum sağlayarak ortak bir toplumsal yapı oluşturmuşlardır. Bu uyum, yalnızca toplumsal

ve kültürel boyutlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dinî ve sanatsal alanlarda da kendini göstermiştir. Müslümanlar ve Hristiyanlar, zaman zaman ortak ibadet yerlerini kullanmış ve birlikte üretilen sanat eserlerinde ortak kültürel değerler ortaya çıkmıştır. Selçuklu yönetiminin gayrimüslimlere karşı izlediği “ötekileştirmeden toplumla bütünleştirme” yaklaşımı, Hristiyan toplulukların sosyal yapıya entegrasyonunu kolaylaştırmış, böylece gayrimüslimler, yalnızca zorunluluklardan değil, aynı zamanda kendi istekleri doğrultusunda da Selçuklu idaresini kabul etmişlerdir.(Y. Özdemir, 2020b, ss. 445-446) Bu durum, Anadolu coğrafyasını Orta Çağ’da, Bizans ve Selçuklu Devleti arasında ortak yaşam olanağı geliştirilip birbirine karşı uyum sağlayan bir alana dönüştürmüştür.

2. Selçuklu Döneminde Gayrimüslimlerin İslamiyet’i Kabulü/İhtida Etme

Selçuklu Devleti, egemenliği altındaki topraklarda farklı etnik ve dinî toplulukların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir yapıya sahipti. Bu bağlamda, gayrimüslimlerin İslam’a geçiş süreci hem toplumsal dinamikler hem de siyasi ve ekonomik etkenlerle şekillenmiştir. Selçuklu yönetimi, genel olarak İslam’ın yayılmasını teşvik etmiş, ancak zorla din değiştirme politikası benimsememiştir. Bunun yerine, gayrimüslimlerin Müslüman olmaları çoğunlukla bireysel tercihler, sosyo-ekonomik avantajlar ve bazen de siyasi nedenlerle gerçekleşmiştir.

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin İslamiyet’i kabul etmelerinde etkili olan faktörler arasında öncelikle, vergi yükümlülükleri ön plana çıkmaktadır. Müslümanlar için geçerli olan zekât ve öşür vergilerine karşılık, gayrimüslimler cizye ve haraç vergilerini ödemek zorundaydı. Bu ekonomik yükten kurtulmak isteyen bazı gayrimüslim topluluklar, İslamiyet’i benimsemişlerdir. Ayrıca, devlet kademelerinde yükselmek isteyen bireyler için Müslüman olmak büyük bir avantaj sağlamıştır. Selçuklu yönetimi, gayrimüslimlere belirli haklar tanımış olmakla birlikte, üst düzey yönetici ve askerî görevlere Müslümanları getirme eğilimindeydi. Bu nedenle, özellikle Bizans kökenli bazı aileler ve Ermeni beylerinden bazıları İslamiyet’e geçerek Selçuklu yönetiminde önemli konumlara yükselmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/241-243; Köymen, 1976, s. 212; Nizamülmülk, 2018, ss. 63-65)

Toplumsal kabul ve asimilasyon süreci de bir diğer etkeni. Müslüman toplumun içinde sosyal anlamda daha iyi bir konum elde etmek isteyen bireyler, İslamiyet’i seçmişlerdir. Selçuklu döneminde gayrimüslimken Müslüman olan ve önemli pozisyonlara gelen bazı isimler kaynaklarda yer almaktadır. Bunlardan biri, Selçukluların hizmetine giren ünlü

Ermeni asıllı kumandan Vahram'dır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra ismini Yusuf olarak değiştirmiş ve Selçuklu ordusunda önemli bir konuma yükselmiştir Benzer şekilde, Bizanslı bir kökeni olduğu düşünülen ve Selçukluların hizmetine giren Mikhail, Müslüman olduktan sonra Mehmed adını almış ve Selçuklu devlet teşkilatında önemli görevlere gelmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/289-290; Kafesoğlu, 1988, s. 198) Özellikle sınır bölgelerinde yaşayan Ermeniler ve Gürcüler arasında İslam'a geçişin daha yaygın olduğu belirtilmektedir. Gayrimüslimlerin Müslüman olması, baskı veya zorlamadan ziyade, ekonomik, siyasi ve toplumsal faktörlerle şekillenmiştir. Devletin teşvik edici politikaları, gayrimüslimlerin toplumda daha iyi bir konuma ulaşma arzusu ve vergi muafiyetleri gibi unsurlar, İslamiyet'i benimsemelerinde etkili olmuştur. Ancak bu süreç bireysel tercihlere bağlı olarak gelişmiş ve dönemin sosyal yapısına göre şekillenmiştir.

Selçuklu dönemi, gayrimüslimlerin İslamiyet'i kabul ettiği süreçler açısından önemli örnekler sunmaktadır. Özellikle siyasi ve askerî figürlerin Müslümanlaşması, devlet yönetimiyle olan ilişkileri bağlamında dikkat çekici bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anili Samuel, Süryani Mihail ve Urfalı Mateos gibi kaynaklar, Selçuklular döneminde bazı Ermeni, Gürcü ve Bizans kökenli yöneticilerin ve ileri gelenlerin çeşitli nedenlerle İslamiyet'i kabul ettiklerini aktarmaktadır. Bu sürecin en önemli örneklerinden biri Gürcü Kralı Gürige (Güreg) ve Prens Liparit'in İslam'a geçişidir. 1082 yılında gerçekleşen bu hadise, Selçuklu sultanı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanmış, sultan bu kişilere methiyeler sunarak onları onurlandırmıştır.(Basoğlu, Hanriet, 2019, ss. 135-136; Süryani Patrik Mihail, t.y., ss. 254-256; Urfalı Mateos, 2019, ss. 218-220)

Benzer şekilde, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında önemli bir askerî figür olan Philaretos (Pilardos), Selçukluların Anadolu'daki ilerleyişine karşı koyamayarak Müslüman olmuştur. Süryani Mihail'in aktardığına göre, Philaretos, Bağdat ve Horasan'a giderek burada Müslüman olmuş, Halife ve Selçuklu Sultanı Melikşah'tan elindeki toprakların kendisine verilmesi için ferman almıştır. Ancak döndüğünde bölgede Türklerin hâkimiyet kurduğunu görmüş ve sonunda Maraş'a giderek burada hayatını kaybetmiştir.(Süryani Patrik Mihail, t.y., ss. 29-30) Abu'l Ferec ise Philaretos'un Urfa halkının nefretinden kaçıp Selçuklu sultanının huzuruna gittiğini, burada İslamiyet'i kabul ettiğini ve sünnet edildiğini kaydeder. Ancak, kendisinin daha sonra tekrar Hristiyanlığa döndüğüne dair söylentiler olduğu da belirtilmektedir.(Abû'l-Farac, 1993, s. 371; Basoğlu, Hanriet, 2019, s. 144) Bu süreç, Müslümanlaşmanın yalnızca dinî bir

tercihten ibaret olmadığını, çoğu zaman siyasi ve askerî hesapların da bu dönüşümde etkili olduğunu göstermektedir. Philaretos'un örneğinde olduğu gibi, bazı gayrimüslim beyler ve yöneticiler, Selçuklu sultanlarının himayesinde topraklarını muhafaza edebilmek veya güçlerini artırabilmek amacıyla İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Gürcistan Prensi Liparit ve Gürige'nin Müslümanlaşması da benzer bir şekilde, Selçuklu yönetimiyle iyi ilişkiler kurma gayesiyle gerçekleşmiş olup, dönemin siyasi dengelerinin dinî tercihleri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.(Müverrih Vardan, 1937, s. 175) Bununla birlikte, stratejik din değişikliklerinin, bireylerin toplumsal ve politik statülerini değiştirme amacı taşıdığı ve çoğu zaman da bir entegrasyon stratejisi olarak kullanıldığını anlaşılmaktadır.

Anadolu'ya gelen Türkler ile yerli ahali arasındaki etkileşim, özellikle gayrimüslimlerin Müslümanlaşması sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bizans idaresinin baskıcı politikaları, yüksek vergiler ve sürekli iktidar mücadeleleri nedeniyle yerli halkın büyük bir kısmı, Selçuklu yönetimini daha cazip bir alternatif olarak görmüştür. Bu ortamda, Anadolu'ya yerleşen Türkmen topluluklarının esnek İslam anlayışları, yerli halkın Müslümanlaşmasını kolaylaştırmıştır. Özellikle dervişler, tasavvufi hareketleri ve zaviyeler aracılığıyla İslamiyet'i daha kapsayıcı bir biçimde sunarak, din değişimini teşvik etmişlerdir., Hacı Bektâş-ı Velî, Sarı İsmail ve Resul Baba gibi dervişleri Hristiyanları İslam'a davet etmek için görevlendirilmeleri Müslümanlaşmanın, kırsal alanlarda farklı, kentlerde ise daha ziyade ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkiler çerçevesinde şekillenmiştir. Anadolu'da İslamiyet'in yayılması yalnızca bir dinî değişim değil, aynı zamanda Arap, Fars ve yerli Anadolu kültür unsurlarının sentezinden doğan yeni bir kimlik inşası süreci olarak da değerlendirilmelidir.(Barkan, 2023, ss. 171-172; Y. Özdemir, 2020b, ss. 443-444; Urfalı Mateos, 2019, ss. 219-221)

Evlilikler yoluyla da din değişimi gerçekleşmiştir. Müslüman bir kişiyle evlenmek isteyen gayrimüslimler, zamanla İslam dinini benimsemiş ve bu süreç çocuklarına da yansımıştır. Gürcistan ile Selçuklu Devleti arasındaki siyasi ilişkiler, bazı Gürcü unsurların İslam'a geçişine zemin hazırlamıştır. Bu süreç, evlilikler ve diplomatik bağlarla da desteklenmiştir. Gürcü Kraliçesi Tamara'nın yeğeni Rosudan'ın kızı, Erzurum meliki Tuğrul Şah'ın oğlu Davud ile evlenmeden önce Hristiyan olduğu, ancak düğün öncesinde İslamiyet'i kabul ettiği belirtilmektedir.(Doğan, 2018, s. 75; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/147)

Gürcü prenses Tamara (Gürcü Hatun), Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev ile evlendiğinde Hristiyan kıyafetleri içinde saraya gelmiş, ancak Abu-l Farac gibi dönemin önemli kaynaklarının aktardığına göre kısa süre içinde Müslüman olmuştur.(Abû'l-Farac, 1993, s. 371) Ancak, bu konuda farklı görüşler de mevcuttur. Vryonis ve Şükürov, Tamara'nın Müslüman olmadığını ve sadece Gürcü Hatun olarak anıldığını iddia Buna karşın, Abu-l Farac'ın Hristiyan bir müellif olmasına rağmen Tamara'nın ihtidasını kaydetmesi, onun İslam'a geçtiği görüşünü destekleyen bir delil olarak değerlendirilmektedir.(Abû'l-Farac, 1993, s. 423; Demirelişçi, 2003, ss. 13-14-112; Göksu, 2010, ss. 149-150)

Gürcü asıllı bireylerin Selçuklu yönetiminde etkili mevkilere yükseldiği bilinmektedir. Gürcü Hatun'un, Selçuklu sarayında büyük bir nüfuz kazandığı ve yakınlarını yüksek mevkilere getirdiği belirtilmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/253) Bu durum, Müslümanlaşma sürecinin yalnızca dinî bir dönüşüm değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik avantajlarla da bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Selçuklu döneminde Bizans kökenli bazı ailelerin Müslümanlaşarak Selçuklu yönetimi içinde önemli mevkilere yükseldiği bilinmektedir. Bu sürecin en dikkat çekici örneklerinden biri Manuel Mavrozomes'in soyundan gelenlerdir. Gıyâseddin Keyhusrev'in ölümünden sonra, oğlu İzzeddin Keykâvus ve ardından tahta çıkan Alâeddin Keykubad dönemlerinde de bu aileye büyük hürmet gösterilmiştir. Alâeddin Keykubad zamanında Emîr Komnenos Mavrozomes olarak anılan bu melik, Anadolu'da geniş topraklara ve kalelere sahip olup, önemli bir yönetici olarak kabul edilmiştir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/278) Bu aileden gelen ve Selçuklu hizmetinde bulunan önemli bir şahsiyet ise Denizlili Mehmed el-Mevrazemî'dir. Bizans kökenli olmasına rağmen Müslüman olmuş ve Selçuklu uc bölgelerinde Türkmenler arasında büyük bir itibara sahip olmuştur. Mehmed Bey, uç beyi olarak görev yapmış ve Türkmenler tarafından çok sevilmiştir. Ancak, Moğol hükümdarı Hülagü Han'ın 1263 yılında bölgeye gönderdiği kuvvetler tarafından öldürülmüştür.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/354) Onun Müslüman olması, yalnızca bireysel bir din değişimi değil, aynı zamanda Selçuklu yönetimi içindeki Bizans kökenli şahsiyetlerin nasıl entegrasyon sağladığını ve siyasi güç kazanabildiğini de göstermektedir.(Khoniates, 1995, ss. 23-24; Y. Özdemir, 2020b, s. 68)

Selçuklu döneminde Yahudilerin İslamiyet'e geçişi, sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlere dayanan çok boyutlu bir süreçtir. Çeşitli kaynaklar, Selçuklu topraklarında yaşayan

Yahudilerin Müslüman olmalarına dair bilgiler sunmaktadır. Medreseler de bu sürecin önemli bir parçası olmuştur. Örneğin, Ebu Nasr el-Kuşeyri'nin çarşamba günleri Nizamiye Medresesi'nde verdiği derslere Yahudi ve Hristiyanların katıldığı, hatta bazı Yahudilerin bu vesileyle Müslüman oldukları bilinmektedir.(Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, 2014, s. 215) Benzer şekilde, Anadolu'da etkili olan Mevlevi tarikatı da Yahudilerin ihtida süreçlerine katkıda bulunmuştur. Eflâkî, bir Yahudi hahamının Mevlânâ'ya "Bizim dinimiz mi, yoksa sizin dininiz mi daha iyidir?" diye sorduğunu, Mevlânâ'nın ise "Sizin dininiz" cevabını verdiğini ve bunun üzerine hahamın derhal Müslüman olduğunu aktarmaktadır.(Eflâkî, 1976, s. 312)

Selçuklu döneminde Yahudilerin ve Gürcülerin İslam'a geçişi, farklı dinamikler çerçevesinde gelişmiştir. Selçuklu yönetimi, ihtida sürecini destekleyen vakıflar ve eğitim kurumları aracılığıyla Yahudilerin Müslümanlaşmasını teşvik etmiştir. Yahudilerin İslamiyet'i kabul etmesi, bazen samimi bir inanç değişiminin sonucu olmuş, bazen de ağır vergilerden kaçınma, idari avantajlar elde etme veya sosyal statü yükseltme amacıyla gerçekleşmiştir. Gürcüler arasında ise ihtida daha çok siyasi evlilikler ve diplomatik ilişkiler çerçevesinde yaşanmıştır. Gürcü prensesleri ve asilleri, Selçuklu sarayına girdiklerinde Müslüman olmayı bir zorunluluk olarak görmüş ve bu sayede Selçuklu yönetiminde önemli roller üstlenmişlerdir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/319; Kemaloğlu, 2012, ss. 162-166; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, 2000, ss. 142-143) Selçuklu Devleti'nin hoşgörülü yapısı ve ihtidayı teşvik eden mekanizmaları, farklı toplulukların Müslümanlaşmasını kolaylaştıran bir unsur olmuştur.

3. Gayrimüslimlerin İhtida Hareketleri Sonrası Tekrar İrtidat Etmeleri

Selçuklu döneminde gayrimüslimlerin İslamiyet'i kabul etmeleri, sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiş ve bireysel olduğu kadar toplumsal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bazı mühtedilerin, özellikle de üst düzey yöneticilerin, ihtida ettikten sonra çeşitli nedenlerle Hristiyanlığa geri döndükleri de bilinmektedir. Bu süreç, bireysel tercihlerin yanı sıra, içinde bulundukları sosyal ve siyasal yapının etkisi altında gelişmiştir. Özellikle Bizans kökenli bazı kişiler, siyasi baskılar, diplomatik gereklilikler veya şahsi inanç değişimleri nedeniyle Müslüman olduktan sonra tekrar Hristiyanlığa dönmüşlerdir.

Selçuklu döneminde ihtida edip sonradan tekrar Hristiyan olan en önemli şahsiyetlerden biri Philaretos (Pilardos)'tur. Abu'l-Ferec'a göre, Pilardos başlangıçta Selçuklu

sultanının huzuruna çıkararak İslamiyet'i kabul etmiş, sünnet edilmiş ve Müslüman olduktan sonra Halife ve Selçuklu Sultanı adına hutbe okutmayı kabul etmiştir.(Abû'l-Farac, 1993, s. 371) Ancak, Müslüman olduktan sonra kendisine vadedilen toprakların Selçuklular tarafından kontrol altına alındığını görünce, büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve tekrar Hristiyanlığa dönmüştür. Süryani Mihail de Pilardos'un din değişimini "rüşvet İslam'ı" olarak nitelendirmiş ve onun Selçuklu idaresi altındaki topraklarını koruyabilmek adına ihtida ettiğini, ancak istediğini elde edemeyince eski dinine döndüğünü aktarmaktadır.(Abû'l-Farac, 1993, ss. 212-214; Süryani Patrik Mihail, t.y., ss. 29-30)

Benzer bir süreç Gürcü Hatun olarak bilinen Prenses Tamara için de söz konusu olmuştur. Onun İslamı kabulü ile ilgili durum yukarıda verildiği üzere bazı tarihçiler, özellikle Vryonis ve Şükürov, Tamara'nın gerçekte hiçbir zaman Müslüman olmadığını ve yalnızca siyasi bir evlilik nedeniyle Selçuklu sarayına adapte olduğunu iddia etmektedirler. (Abû'l-Farac, 1993, s. 371) Bu noktada, Tamara'nın Müslüman olduktan sonra yeniden Hristiyanlığa dönüp dönmediği tartışmalı olmakla birlikte, Selçuklu sarayında gayrimüslimlerin dinî özgürlüklerini koruyabildiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu döneminde ihtida eden gayrimüslimler arasında özellikle köleler, esirler ve savaşta ele geçirilen kişiler de önemli bir yer tutmaktadır. Selçukluların bazı köleleri ve esirleri devlet eliyle İslamlaştırdığı bilinmektedir. Ancak, bu kişilerin bir kısmı serbest kaldıktan sonra Hristiyanlığa dönmüş ve eski toplumlarına geri katılmışlardır. Bu duruma örnek olarak, Bizans'a satılan veya kaçan bazı Selçuklu kökenli savaş esirleri gösterilebilir. Bu kişilerin bir kısmı Bizanslılar tarafından tekrar Hristiyanlaştırılmış ve Bizans ordusunda Türk asıllı paralı askerler olarak görev yapmışlardır.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/92; Sarice, 2018, s. 40) İhtida sonrası tekrar eski dinine dönenler arasında bazı köle ve cariyeler de bulunmaktadır. Selçuklu döneminde, esir pazarlarında satılan kadın kölelerin bir kısmı Müslüman efendileri tarafından İslam'a geçirilmiş, ancak bazıları daha sonra özgürlüğünü kazanarak ya da kaçıp eski cemaatlerine dönerek tekrar Hristiyanlığı benimsemiştir. Sivas, esir ticaretinin yapıldığı önemli merkezlerden biri olarak öne çıkmakta olup, burada satılan esirler arasında Kıpçak, Gürcü, Ermeni, Rum ve Rus asıllılar bulunmaktaydı.(İbn Bîbî, 2020, s. II/300-302; İbn'ül-Esir, 2016, s. X/116-118; O. Turan, 1969, s. 120) Bunlardan bir kısmının daha sonra tekrar eski dinlerine döndüğüne dair kayıtlar bulunmaktadır.

Anadolu’da toplu ihtida örneklerine nadiren rastlanmakla birlikte, II. Haçlı Seferi sırasında Fransa Kralı VII. Louis’in ordusundaki 3.000 kişinin Müslüman olduğu kaydedilmektedir. Ancak bu kişilerin bir kısmı, Selçuklu topraklarını terk ettikten sonra tekrar Hristiyanlığa döndükleri ve Bizans’a sığındıkları görülmektedir. Bu örnek, toplu ihtida süreçlerinin genellikle pragmatik nedenlere dayandığını ve istikrarlı olmadığını göstermektedir. (Demir & Turan, 2007, s. 196; İbn’ül-Esir, 2016, s. X/158-160; Nizamülmülk, 2018, ss. 62-64) Selçuklu Devleti’nin gayrimüslimlere yönelik politikaları, İslam’a geçişi teşvik eden mekanizmalar barındırsa da zorlayıcı bir baskı unsuru içermemekteydi. Kur’an’ın Bakara Suresi 256. ayeti “Dinde zorlama yoktur” prensibini benimsemekte ve Selçuklu yönetimi de bu ilkeye uygun olarak ihtida sürecini bireysel bir tercih olarak bırakmıştır. Bu hoşgörülü ortam, bazen ihtida eden bireylerin, din değiştirmeleri için güçlü bir baskı hissetmemeleri nedeniyle, eski dinlerine geri dönmelerini kolaylaştırmıştır.

Selçuklu döneminde ihtida eden gayrimüslimler arasında eski dinlerine geri dönenlerin olması her ihtidanın samimi bir inanç değişimi olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

4. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim Kültürel Etkileşimleri

Selçuklu Devleti, 11. ve 13. yüzyıllar arasında Anadolu’da farklı dinî ve etnik grupların bir arada yaşadığı kozmopolit bir toplum düzeni oluşturmuştur. 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonra Anadolu’ya yerleşen Türkler, burada yaşayan Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler ile yoğun sosyal ve kültürel etkileşim içine girmiştir. Aynı zamanda XIII. yüzyılda Moğol istilasından kaçan yeni göç dalgaları, bölgenin demografik yapısını değiştirmiş, özellikle İran ve Arap dünyasından gelen aydınlar, Anadolu’daki mevcut kültürel sentezi daha da derinleştirmiştir. (Doğan, 2018, ss. 72-73; İbn’ül-Esir, 2016, s. X/85-87; Uzunçarşılı, 1957, ss. 121-124) Bu süreçte yerleşik hayat süren gayrimüslimler ile göçebe Türkmenler arasında sosyal ve ekonomik açıdan yoğun bir kaynaşma yaşanmış ve Anadolu’nun farklı bölgelerinde Müslüman ve gayrimüslim toplulukları arasında tarihsel, ekonomik ve sanatsal bir etkileşim meydana gelmiştir.

4.1 Şehirleşme ve Günlük Hayatta Etkileşim

Anadolu’ya gelen Türkler, genellikle kırsal alanlarda göçebe bir yaşam sürerken, gayrimüslim topluluklar daha çok yerleşik şehirli kesimi oluşturmaktaydı. Selçuklu

şehirleri, cami, medrese, tekke ve zaviyeler etrafında gelişmiş ve bu bölgeler etnik ve dinî grupların bir arada yaşadığı merkezler hâline gelmiştir Başkent Konya gibi büyük şehirler, tüccarlar, sanatçılar ve aydınlar için önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, Selçuklu pazarlarında ipek, baharat, değerli taşlar ve halı ticareti yaparak ekonomik yaşamın temel taşlarından biri hâline gelmiştir.(Doğan, 2018, ss. 72-73; Gordlevskiy, 1988, s. 296; İbn Bîbî, 2020, s. II/305-308) XIII. yüzyılın başlarında Bizans şehirlerinde Türk kolonilerinin kurulması, kültürel etkileşimin yalnızca Anadolu ile sınırlı kalmadığını, Bizans topraklarına da yayıldığını göstermektedir.

4.1.1 Edebiyat ve Düşünce Hayatında Etkileşim

Anadolu'daki farklı etnik grupların bir arada yaşaması, edebiyat ve düşünsel alanda da büyük bir çeşitliliğe yol açmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, yalnızca Müslümanlar arasında değil, gayrimüslimler arasında da önemli bir etki bırakmıştır. Konya'da Rum, Ermeni ve Yahudi aydınlar arasında Mevlânâ'nın felsefesi yayılmış, onun şiirleri Farsça, Türkçe ve Yunanca olarak yorumlanmıştır. Aynı dönemde, Anadolu'ya gelen İranlı âlimler, devlet yönetiminde de etkin roller üstlenmiştir. Mühezzibüddin Ali, Şemseddin İsfahanî ve Muinüddin Süleyman gibi isimler, Selçuklu yönetiminde önemli görevler almış ve Anadolu'daki entelektüel atmosferi zenginleştirmiştir.(Doğan, 2018, s. 73; Eflâkî, 1976, ss. 234-236; İbn Bîbî, 2020, s. II/29-301; Togan, 1981, s. 215) Bu dönem, Anadolu'da İslamî ve gayrimüslim düşünce geleneklerinin sentezlendiği bir entelektüel ortamın oluşmasını sağlamıştır.

4.1.2 Ticaret ve Ekonomik İş Birliği

Ticaret, Selçuklu döneminde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki en önemli etkileşim alanlarından biri olmuştur. Özellikle Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar, Selçuklu Sultanları tarafından desteklenmiş, ticaret yolları üzerindeki güvenliği sağlamaları karşılığında bazı imtiyazlar elde etmişlerdir. Ermeni tüccarlar, Selçuklu kervansarayları boyunca ipek ve baharat ticareti yaparken, Yahudi tüccarlar Batı Avrupa ile Doğu arasındaki ticaretin ana bağlantı noktalarını oluşturmuştur. Rumlar ise özellikle şarap ve zeytinyağı ticaretinde etkin rol oynamışlardır.(Faroqhi, 1994, s. 112; İbn Bîbî, 2020, s. II/312-315) Bu ticari ilişkiler, ekonomik olduğu kadar kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirmiş, farklı topluluklar arasında dil, gelenek ve giyim tarzları açısından etkileşim yaşanmasına neden olmuştur. Selçuklu yönetimi, ticaret yollarının güvenliğini

sağlamak adına kervansaraylar inşa etmiş ve burada Müslüman ve gayrimüslim tüccarların bir arada bulunmasına imkân tanımıştır.

Sanat, mimari, ticaret, edebiyat ve düşünce alanlarında meydana gelen etkileşimler, Anadolu'nun benzersiz bir kültürel sentez oluşturmaya neden olmuştur. Gayrimüslim halkların katkıları, Selçuklu kültürünün şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamış ve Anadolu'yu doğu ve batının kesiştiği bir kültür merkezi hâline getirmiştir.

5. Selçuklu Döneminde Gayrimüslim İttifakları ve Diplomasi

5.1 Bizans ile Selçuklu İttifakları

Bizans İmparatorluğu ile Selçuklular arasındaki ilişkiler, dönemseller olarak düşmanlık ve iş birliği arasında gidip gelmiştir. Özellikle 12. yüzyılda, Bizans ile Haçlılar arasındaki rekabet, Selçukluların Bizans ile ittifak kurmasına zemin hazırlamıştır. Urfalı Mateos'un kroniklerinde aktarıldığı üzere, Bizans İmparatoru, Haçlı kontu Bohemund'a karşı Sultan Kılıç Arslan'dan yardım istemiştir. Kılıç Arslan'ın desteğiyle Bizans ordusu, Haçlılara karşı başarılı olmuş, Bohemund mağlup edilmiş ve askerlerinin büyük bir kısmı esir alınmıştır.(Urfalı Mateos, 2019, s. 211) Bu olay, Selçukluların Bizans'la çıkar temelli ittifaklar kurduğunu ve bu ittifakların zaman zaman askerî iş birliği içerdiğini göstermektedir.

Bununla birlikte, Selçuklu-Bizans ittifaklarının geçici olduğu da görülmektedir. Bizans, zaman zaman Selçuklulara karşı Latinlerle iş birliği yaparken, Selçuklular da Bizans'ın iç çatışmalarını kendi lehlerine kullanarak Anadolu'daki hakimiyetlerini genişletmişlerdir. Örneğin, Manuel Komnenos'un yazdığı mektuplarla Türkleri kışkırttığı ve Batılılara karşı mücadelede onları teşvik ettiği bilinmektedir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/312) Bu tür diplomatik hamleler, Selçukluların Bizans ile olan ilişkilerinde taktiksel bir esneklik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

5.2 Selçuklular ve Ermeniler Arasındaki İttifaklar

Selçukluların Ermenilerle olan ilişkileri hem dostane hem de düşmanca olmuştur. Özellikle Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni beyleri, Selçukluların Bizans'a karşı yürüttüğü mücadelede zaman zaman Selçuklularla ittifak yapmışlardır. Urfa ve Antakya bölgelerinde, Ermeniler ile Selçukluların ortak düşmanlara karşı iş birliği yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Antakya Dükü Bekht, Türklerden yardım alarak Urfa'daki diğer rakiplerine karşı savaşmış ve bu süreçte Selçuklularla kısa süreli bir

ittifak oluşturmuştur.(Urfalı Mateos, 2019, s. 248) Ancak bu ittifaklar genellikle uzun ömürlü olmamış, taraflar kısa vadeli çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Selçuklular, Ermeni beylikleriyle olan ilişkilerinde askerî güçlerini göstermekten de geri durmamışlardır. 1226 yılında gerçekteşen Kâhta Kuşatması sırasında, Selçukluların Frank asıllı ücretli askerleri bünyelerine kattıkları bilinmektedir. İbn Bîbî'ye göre, Fardahla ailesinden gelen bu Frank askerleri, Selçuklu ordusunda önemli bir destek sağlayarak kuşatmanın başarısını garantilemişlerdir.(İbn Bîbî, 2020, s. II/610) Bu durum, Selçukluların yalnızca Müslüman unsurlarla değil, aynı zamanda gayrimüslim paralı askerlerle de iş birliği yaptığını göstermektedir.

5.3 Selçuklu-Haçlı İlişkileri ve Geçici İttifaklar

Selçukluların Haçlılarla olan ilişkileri çoğunlukla savaşlarla anılsa da diplomatik girişimler ve geçici ittifaklar da söz konusudur. 1097 yılında gerçekteşen Birinci Haçlı Seferi sırasında, Haçlılar İstanbul Boğazı'nı geçerek Selçuklu topraklarına girmişlerdir. Kılıç Arslan'ın ordusuyla karşı koyduğu bu seferde, Haçlılar Selçuklu kuvvetlerini mağlup etmiş ve Anadolu içlerine ilerlemiştir.(Komnena, 2021, s. 375) Ancak, ilerleyen yıllarda Selçukluların Haçlılarla zaman zaman iş birliği yaptığını, özellikle ortak düşmanlara karşı geçici ittifaklar kurdukları bilinmektedir.

Antakya kuşatması sırasında, Haçlılar ve Selçuklular arasında bir tür denge politikası izlenmiştir. Haçlılar, Antakya'daki Hristiyanların desteğini almak için çeşitli girişimlerde bulunurken, Yağısıyan da Hristiyanları şehir dışına çıkarmış ve Müslümanları savunmaya teşvik etmiştir.(İbn'ül-Esir, 2016, s. X/289) Böylece Haçlılar ve Selçuklular arasındaki ilişkilerin sadece savaşlarla sınırlı olmadığını, bazen stratejik iş birlikleri ve geçici anlaşmaların da yapıldığını görölmektedir.

Göröldüğü gibi, Selçuklu Devleti'nin gayrimüslim unsurlarla kurduğu ittifaklar, bölgesel güç dengelerini belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Bizans, Ermeniler ve Haçlılar ile yapılan geçici ve stratejik ittifaklar, Selçukluların hem siyasi hem de askerî açıdan esnek bir politika izlediğini göstermektedir. Bu ittifakların çoğu, belirli savaşlar veya tehditler karşısında kısa süreli olmakla birlikte, bölgesel hakimiyet mücadelesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Selçukluların gayrimüslimlerle olan diplomatik ve askerî ilişkileri, onların çok yönlü bir devlet anlayışına sahip olduklarını ve değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağladıklarını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Orta Çağ İslam dünyasının en dinamik ve etkili siyasal yapılarından biri olan Selçuklu Devleti, yalnızca geniş topraklara hükmetmesiyle değil, aynı zamanda bürokratik örgütlenmesi, dinamik askerî yapısı ve farklı inanç gruplarını bünyesinde barındırma kapasitesiyle dikkat çeken bir imparatorluk modeli sunmuştur. 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan başlayarak İran ve Anadolu'ya uzanan Selçuklu hâkimiyeti, yalnızca bir askerî yayılmanın değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal bütünleşmenin de ifadesi olmuştur. Türkiye Selçukluları, bu çok katmanlı mirası Anadolu'da yeniden şekillendirmiş ve gayrimüslim unsurlarla birlikte yaşamaya dayalı bir siyasal ve toplumsal denge kurmayı başarmıştır.

11. ve 13. yüzyıllar arasında Anadolu coğrafyasında siyasi, sosyal ve kültürel bakımdan önemli bir rol üstlenen Türkiye Selçuklu Devleti'nin çok dinli ve çok kültürlü yapısı içerisinde gayrimüslim unsurların konumunun çok yönlü olarak incelenmesi yapıldı. Çalışmada ulaşılan temel sonuçlardan biri, Selçukluların gayrimüslim topluluklarla olan ilişkilerinin, yalnızca hukukî sınırlar çerçevesinde şekillenmediği; aynı zamanda siyasi pragmatizm, toplumsal işleyişin sürdürülebilirliği ve ekonomik kalkınmanın bir gereği olarak biçimlendiğidir. Bu yönüyle Selçuklu Devleti, klasik İslam hukukunun öngördüğü “zimmi” statüsünü uygulamakla birlikte, dönemsel şartlara uygun şekilde gayrimüslim unsurlarla esnek, işlevsel ve çoğu zaman iş birliğine dayalı bir ilişki kurmuştur.

Çalışma boyunca ele alınan idari ve askerî roller, gayrimüslimlerin Selçuklu yönetimindeki etkinliğinin sadece pasif bir tebaa düzeyinde kalmadığını, aksine belirli dönemlerde devlet mekanizmasının merkezine kadar ilerleyebildikleri görüldü. Ermeni, Rum ve Yahudi kökenli bireylerin vezirlik, danışmanlık, diplomatlık, gümrük idareciliği gibi görevlerde bulunmaları, devletin liyakat esasına verdiği önemin bir göstergesidir. Bu kişiler, dinî kimlikleri ne olursa olsun; mali disiplini sağlayan, dış ilişkilerde köprü vazifesi gören ve kimi zaman sultanın en yakın çevresinde yer alabilen isimler olmuşlardır. İslamlaşma yoluyla bürokraside yükselen gayrimüslim asıllı vezirler de bu sürecin dinî olduğu kadar toplumsal ve siyasi bir dönüşümle bağlantılı olduğu ortaya koyuldu.

Askerî düzlemde ise, Selçukluların gulâm sistemi ile farklı kökenlerden gelen bireyleri askerî sınıfa dâhil etmesi, dönemin askerî organizasyonlarının dinî kimliğin ötesinde bir

yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Selçuklu gulâmları arasında Hristiyan, Gürcü, Ermeni ve Rum asıllı savaşçılar yer almakta, bu kişiler saray muhafızlığından sınır kaleleri komutanlığına kadar pek çok görevde bulunabilmekteydi. Ayrıca paralı askerlik uygulamaları ve özellikle Frank kökenli zırhlı süvarilerin orduya entegre edilmesi, Selçuklu askerî yapısının esnekliğini ve heterojenliğini yansıtmaktadır. Bu durum, klasik İslam devletlerinde eşine az rastlanan çok kimlikli bir askerî yapılanmanın habercisidir.

Sosyal hayata dair gayrimüslim unsurların toplumsal yapının üretici, yaratıcı ve yönlendirici aktörleri olduğunu gösterdi. Evlenmeler, dinî törenler, cenazeler, eğlenceler ve ziyafetler gibi gündelik yaşam pratiklerinde Müslüman ve gayrimüslim topluluklar arasında çok yönlü etkileşimler yaşanmıştır. Bu durum, Anadolu'nun yalnızca fetihle değil, sosyal temas ve kültürel geçişkenlik yoluyla da İslamlaştığını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, gayrimüslimlerin eğitim, hekimlik, zanaat ve ticaret alanlarındaki faaliyetleri, Selçuklu toplumsal yapısına hem ekonomik hem de kültürel olarak katkı sunduklarını kanıtlamaktadır.

Selçuklular döneminde gayrimüslimlerin sanat, mimari ve edebiyat alanında sundukları katkılar da kayda değerdir. Yahudi sanatkârların metal ve cam işçiliği, Ermeni mimarların saray ve kale inşasındaki rolleri, Bizans kökenli ressam ve nakkaşların eserleri, kültürel üretimin dinler arası bir zeminde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Orta Çağ Anadolu'sunda dinî kimliklerin kesin sınırlarla ayrılmadığını, tersine birbirine temas eden, besleyen ve dönüştüren yapılar içinde var olduklarını göstermektedir.

Ancak tüm bu olumlu örneklerle rağmen, gayrimüslim unsurların zaman zaman devlet otoritesine başkaldırdığı, vergi sistemini istismar ettiği ve dış güçlerle iş birliği yaparak ihanet teşkil eden eylemlerde bulunduğu da inkâr edilemez. İsyanlar, suistimaller ve ihanet vakaları, Selçuklu yönetiminin toplumsal dengeyi korumakta zaman zaman zorlandığını ve bu tür vakalara karşı sert önlemler aldığını ortaya koymaktadır. Ancak burada dikkat çekici olan, cezaların bireyler üzerinde yoğunlaşması ve genel olarak gayrimüslim topluluklara yönelik topyekûn bir dışlamaya dönüşmemesidir. Bu yönüyle Selçuklu yönetimi, devletin güvenliğini korumak adına cezalandırma mekanizmasını kullanmış, fakat dinî farklılıkları bir tehdit unsuru hâline getirmemeye özen göstermiştir.

Bu çalışma göstermiştir ki Selçuklu Devleti, gayrimüslim unsurları dışlayan değil, onları devletin işleyişine dahil eden; çatışma yerine iş birliğini esas alan bir siyaset izleyerek

çok kimlikli bir toplum yapısını yönetmeyi başarmıştır. Selçukluların gayrimüslimlerle kurduğu bu ilişki biçimi, dönemin Çağdaş devletleri ile kıyaslandığında daha esnek, daha kapsayıcı ve çoğu zaman daha barışçıldır. Bu da Selçuklu Devleti'nin yalnızca bir fetih devleti olmadığını; aynı zamanda çok kültürlü bir medeniyet kurmayı amaçlayan bir siyasi organizasyon olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle yapılan çalışma, Selçuklu tarih yazımına yalnızca siyasi ya da askerî başarılar üzerinden değil, toplumsal katmanlar ve kültürel etkileşimler üzerinden yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda çağdaş çok kültürlü toplumların yönetim ilkeleri açısından da tarihsel bir model sunmakta; hoşgörü, birlikte yaşam ve karşılıklı fayda ilkeleri üzerine kurulmuş bir yönetim anlayışının mümkün olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman İbnü'l-Cevzî. (2014). *El-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular* (A. Sevim, Çev.). TTK.
- Abû'l-Farac, G. (Bar H. (1993). *Abû'l-Farac Tarihi I-II: C. I.* (Ö. R. Doğrul, Çev.). TTK.
- Abü Bakr İbn Al-Zakî. (2011). *Ravzat Al-Kuttâb va Hadikat Al-Albâb* (A. Sevim, Çev.; 2. Baskı). TTK.
- Akgüç, M. (2019). *Selçuklu Çağında İslam Toplumunda Yahudiler (11-14.Yüzyıl)*. Mardin Artuklu Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı.
- Akrites, D. (2009). *Anadolu'nun Büyük Destanı* (B. Baysal, Ed.). Kalkedon Yayınları.
- Aktaş, M. (2022). Tarihin Akışını Değiştiren Savaş: Malazgirt. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences (JOSHAS JOURNAL)*, 8, 1304-1313.
- Akyüz, Y. (2014). *Selçuklular Döneminde Gayrimüslim Tebaanın Hukuki Statüsü*. İsam Yayınları.
- Algan, N. (2008). *Anadolu Selçuklu Dönemi Mimarisi Taş Yüzey Süslemelerinin İncelenmesi ve Seramik Yorumları*. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Seramik Anasanat Dalı.
- Algül, A., & Yıldız, E. (2020). İslam Hukukuna Göre Zimmiler ve Hukuki Uygulamaları (1627 Tarihli Harput Şer'iyye Sicili Örneği). *International Social Sciences Sutudies*, 58, 1091-1110.
- Al-Melik-Al-Zahir (Baypars). (2000). *Baypars Tarihi: C. II* (Ş. Yaltkaya, Çev.; 2. Baskı). TTK.
- Altan, E. (2014). Suriye Selçuklu Meliklerinin Haçlılarla İlişkileri. *Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 51-64.
- Altınay, R., & Çeçen, E. (2023). I. Kılıç Arslan'ın Anadolu'daki beka mücadelesinde I. Haçlı Seferi'ne karşı diplomatik girişimleri. *Gazi Akademik Bakış*, 16(32), 339-357.
- Altunsoy, N. (2019a). Selçuklu Anadolu'sunda Kölelik. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III(3), 338-349.
- Altunsoy, N. (2019b). *Türkiye Selçukluları Döneminde Gayrimüslimler*. Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi.

- Altunsoy, N. (2022). Türkiye Selçukluları Gayrimüslim Politikalarını Dönemin Kiliseleri Üzerinden Okuma ve Kırkdamaltı (Saint George) Kilisesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi (SEMA)*, 7, 49-65.
- Andreasyan, H. (1979). *Selçuklular Döneminde Ücretli Askerler ve Liderleri*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Arseven, C. E. (1970). *Türk Sanatı*. Cem Yayınevi.
- Arslan, S. (2021). *Selçuklu Devletinde Suç ve Cezalandırma Usulleri*,. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Aslan, F. (2018). *Türk Kültürü İçerisinde Türk Aile Yapısının Yeri*. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı.
- Atar, F. (2020). Mükâtebe. *DİA*, 31, 530-532.
- Ayan, E. (2015). *Selçuklu Dönemi Evlilik ve Saray Yaşamı*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Ayaz, F. Y. (2013). Vezir. *DİA*, 43, 79-82.
- Barkan, Ö. L. (2023). *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri* (Y. K. Taştan, Ed.). Ötüken Neşriyat.
- Barkı, A. (2001). *Anadolu'da Gayrimüslim Unsurlar ve Devletle İlişkileri*. Tarih Vakfı Yayınları.
- Basoğlu, Hanriet. (2019). *Ermeni ve Süryani Müverrihlerin Kaleminden Selçuklular Döneminde Türklerin Anadolu'ya Girişi (I. Kılıçarslan Dönemine Kadar)*. Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı.
- Baş, M. (2024). *Muslihuddîn Uslihuddîn Muhammed Lârî'nin Mir'atül-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr Adlı Eseri ve Selçuklu Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Baykara, T. (1999). *Selçuklu Döneminde Anadolu'nun Ekonomik Hayatı*. İletişim Yayınları.
- Bekmez, A. (2020). Siyaset ve Sanat Bağlamında Anadolu Selçuklu Döneminde İki Kadın: Mahperi Hunat Hatun ve Melike Adile. *Vasat*, 6, 165-188.
- Bozkurt, N. (2022). Kıyafet. *DİA*, 25, 508-509.
- Broquiere, B. D. L. (2000). *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati* (S. Eyice, Ed.; İ. Arda, Çev.). Eren Yayıncılık.

- Budak, A. (2018). *Mimarsız Mimarlık Kapadokya Bölgesi Kaya Oyma Camileri*. Literatürk Academia Yayını.
- Cabri, S. (2018). *Bizans Taşra Aristokrasinde Gabras Ailesi (X-XII. Yüzyıllar)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cahen, C. (2000). *Süryaniler ve Selçuklu Dönemi*. Kaynak Yayınları.
- Cahen, C. (2001a). *İslamiyet ve Ortaçağ Batı Dünyası* (E. Durakbaşı, Çev.). Eren Yayıncılık.
- Cahen, C. (2001b). *Selçuklu ve Anadolu Türkleri Tarihi Üzerine Araştırmalar* (A. Aydın, Çev.). TTK.
- Cahen, C. (2013a). *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. Yeditepe Yayınevi.
- Cahen, C. (2013b). *Selçuklular Zamanında Türkiye* (E. Türker, Çev.). TTK.
- Cüveynî, A. M. (2010). *Tarih-i Cihangüşa: C. II* (M. M. Kazvînî, Çev.). İntişarat-ı Tahurî.
- Çavuşdere, S. (2009). Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar. *Tarih Okulu Dergisi*, 2009(4), 53-75.
- Çelebi, E. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çetinkol, E. (2019). *Selçuklular Zamanında Gayrimüslim Ülke ve Toplumlar İle Sosyo-Politik Yakınlaşmalar*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı.
- Çiftçiöğlü, İ. (2013). Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5(1), 7-25.
- Demir, M. (2018). Antalya'nın Türkiye Selçukluları Tarafından Fethi. *Cedrus*, 6, 555-571.
- Demir, M., & Turan, T. (2007). Türkiye Selçuklu ve Osmanlı Tecrübesinde Gayr-i Müslim Kimliği. *Akademik İncelemeler*, 2(1), 190-213.
- Demirci, M. (2000). İktâ. *DİA*, 22, 43-47.
- Demirci, M. (2019). Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 46, 221-239.
- Demirelişçi, K. (2003). *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları (1075-1308)*. Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Deniz, Ö. (2010). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Siyasi, Sosyal ve Dini Zemin (1261-1398)*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dertli, G. (2014). *Anadolu Selçuklularında Hanedan Evlilikleri*. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Doğan, T. (2018). *Türkiye Selçuklularında Sarayda ve Toplumsal Hayatta Evlilikler*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbrî. (2011). *Târîhu Muhtasari'd-Düvel* (Ş. Yaltkaya, Çev.). TTK.
- Eflâkî, A. (1976). *Âriflerin Menkıbeleri: C. I* (T. Yazıcı, Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- El-Cevziyye, İ. K. (1997). *Ahkâmü Ehli'z-Zimme: C. I. Dârü'l-Fikr*.
- El-Cevziyye, İ. K. (2013). *Zâdü'l- Meâd* (M. Efendioğlu, Çev.; C. 44, ss. 63-64). DİA.
- el-Kazvînî, Zakariya. (2005). *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (M. Keskin, Çev.). Kitapevi Yayınları.
- Emecen, F. (2017). *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. Timaş Yayınları.
- Erdem, E. (2019). *Sultan I. Alâeddin Keykubad Döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Komşu Devletlerle Olan Siyasi İlişkileri*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkoçoğlu, F. (2018). İslâm Kaynaklarına Göre Bâbâî İsyanı. *XIII. Türk Tarih Kongresi TTK Yayınları, II.*, 51-65.
- Ersan, M. (2010). *Türk-Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)*. TTK.
- Eyice, S. (1971). *Malazgirt Savaşını kaybeden IV. Romanos Diogones (1068-1071)*. TTK.
- Eyice, S. (1975). Bertrandon de La Broquière ve Seyahatnamesi (1432-33). *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 6, 85-126.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı ve Türklerde Ticaret* (A. Berktaş, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2009). *Osmanlı ve Dünya Ekonomisi: 1300-1800*. Kitap Yayınevi.
- Fayda, M. (2013). Zimmî. *DİA*, 44, 428-434.
- Gordlevskiy, V. A. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*. Onur Yayınları.

- Gök, S. (2019). Sivas Çifte Minareli Medrese'nin Minarelerindeki Tuğla ve Çini Süslemeler Üzerine Yeni Öneriler. *İstanbul Üniversitesi Yayınevi Art-Sanat Araştırma Makalesi*, 12, 205-222.
- Gökbilgin, T. (1952). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Topraklar, Halk ve İdare*. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Göksu, E. (2007). Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler. *Türkoloji Araştırma Merkezi*, 24, 65-84.
- Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*. TTK.
- Göksu, E. (2015). *Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler ve Babailer İsyanı'nın Bastırılmasındaki Roller*. 74, 211-233.
- Grigor, A., & Dursun, T. (2012). *Aknerli Grigor'un Selçuklu Tarihi*. Kitapevi Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2003). Mecûsilik. *DİA*, 28, 279-284.
- Hacıgökmen, M. A. (2008). Türkiye Selçuklu Devlet Adamlarından Esededdin Ayaz. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 471-488.
- Hacıgökmen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*. S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). I. Alaaddin Keykubat'ın (1220-1237) Kayınpederi Kir Fard Hakkında Bir Araştırma. *Mediterranean Journal Of Humanities*, 2, 121-130.
- Halıcı, N. (2001). *Türk Mutfağı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hüseyinov, G. (2023). Selçukluların Kuruluş Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri. *Ermeni Araştırmaları*, 73, 109-129.
- İbn Battuta. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (A. Uğur, Çev.). TTK.
- İbn Bîbî, N. H. b. M. b. A. el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. (2020). *El- Evâmirü 'l-Alâ' iyye fi 'l-Umûri 'l-Alâ' iyye Selçuknâme I-II: C. II* (M. Öztürk, Çev.; 2. Baskı). TTK.
- İbn Kesîr. (2011). *El-Bidâye ve 'n-Nihâye* (M. Keskin, Çev.; C. 15). Çağrı Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1985). *El-Kâmil fi 't-Târih: C. XII* (A. Ağırakça, A. Özeydin, Y. Apaydin, Z. Tüccar, & B. Eryarsoy, Çev.). Bahar Yayınları.
- İbn'ül-Esir. (2016). *El-Kâmil Fi 't-Tarih: C. X* (A. Özeydin, A. Ağırakça, B. Eryarsoy, A. Köşe, Y. Apaydin, & Z. Tüccar, Çev.). Ocak Yayıncılık.
- İnalcık, H. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye: Osmanlı Devleti ve Klasik Çağ*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnalcık, H. (2000a). *Devlet-i Âlî Osman: Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2000b). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. Cem Yayınevi.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı ve Avrupa: Osmanlı Devleti'nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. Kronik Kitap.
- İnalcık, H. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönemi 1300-1600* (R. Sezer, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- İnce, F. (2019). II. Kılıç Arslan Dönemi Selçuklu–Bizans İlişkileri (Miryokefalon Savaşı'na Kadar). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 369-383.
- İzbul, E. (2022). Anadolu Selçuklu Devleti'nde İdârî, Ekonomik ve Sosyal Hayat Üzerine Bir İnceleme. *Troy Academy*, 7, 47-66.
- Jebrini, A. (1995). Fârâbî. *DİA*, 12, 162-163.
- Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Kadı Ebû Yusuf, & Özek, A. (2022). *Kitâbu'l-Harâç*. Albaraka Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Selçuklu Devri Anadolu'su*. Ötüken Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. TTK.
- Kahya, E. (1999). İbn Butlan. *DİA*, 19, 382-383.
- Karadağ, S. (2016). *Kuruluş ve Yükselme Dönemi Türkiye Selçuklu Devleti'nde Günlük Yaşam (1075-1237)*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karakök, T., & Güneş, D. (2024). I. ve II. Haçlı Seferlerinde Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Beyliklerinin Haçlılar Mücadeleleri. *The Legends Journal of European History Studies (LJEHS)*, 5, 10-24.
- Karakulak, C. (2020). *Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Selçuklu Devleti'nde Kölelik Kurumu*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karakuş, N. (2023). Selçuklu Veziri İhtiyârüddin Hasan ve Selçuklu Diplomasisi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 9/2, 303-321.
- Kaya, M. (2004). *XII. Ve XII. Yüzyılda Türkiye Selçuklu Devleti'nde Dış Ticaret*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kayhan, H. (2018). Selçuklular Devrinde Yahudiler. *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı*, 209-220.

- Keleş, M. (2018). *Selçuklu Devleti'nin Moğollara Karşı İttifak Arayışı (M.1220-1277)*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kemaloğlu, M. (2012). Türkiye Selçukluları'nda Gayr-ı Müslim Tebaa İle Kurulan Sosyal İlişkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 168-185.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). TTK.
- Kesik, M. (2002). Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın İstanbul'u Ziyareti ve Türkler'in Tarihteki İlk Uçuş Denemesi. *Belleten*, 66(427), 839-848.
- Kesik, M. (2017). *At Üstünde Selçuklular (Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş)*. Timaş Yayınları.
- Kesik, M. (2020). Selçuklular'da Sağlık, Sağlık Kurumları ve Tıp Eğitimi. *Tarih Dergisi*, 71, 115-144.
- Khoniates, N. (1995). *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)* (F. Işıltan, Çev.). TTK.
- Komnena, A. (2021). *Alexiad* (B. Umar, Çev.). İnkılâp Kitapevi.
- Konyalı, İ. H. (1975). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi (3. Cild)*. Fatih Yayınevi Matbaası.
- Köprülü, M. F. (1981). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Ötüken Yayınları.
- Köymen, M. A. (1973). *Selçuklu Devri Türkiye Tarihi*. TTK.
- Köymen, M. A. (1976). *Selçuklu Devleti Tarihi*. TTK.
- Köymen, M. A. (1986). Selçuklular ve Anadolu'nun Türkleşmesi Meselesi. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 21-35.
- Lewis, B. (2005). *İslam Dünyasında Yahudiler*, (B. S. Şener, Çev.). İmge Kitapevi.
- Mâverdî, E.-H. (1994). *El-Ahkâmü's-Sultâniyye. Dârü'l-Fikr*.
- Mehmed, S. (2014). *Büyük Selçuklu Dönemi İslâm Hukuku*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Merçil, E. (1991). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. TTK.
- Merçil, E. (1995). Selçuklularda Emîr-i Dâd Müessesesi. *Belleten*, 59, 327-340.
- Merçil, E. (2001). *Selçuklu Toplumunda Sosyal Yapı ve Kölelik*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- Merçil, E. (2003). Selçuklular ve Türkçe. *Belleten*, 67(248), 111-117.
- Merçil, E. (2009). Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı. İçinde *Selçuklular* (C. 36, ss. 389-392). DİA.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî. (2020). *Tabakât-ı Nâsirî* (E. Göksu, Çev.). TDK.
- Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî. (2020). *Râhat-Üs-Sudûr ve Âyet-Üs-Sûrûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti) Cilt-I-II: C. I* (A. Ateş, Çev.; 3. Baskı). TTK.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah. (2001). *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikler): C. II* (A. Öngül, Ed.). Akademi Yayınları.
- Müverrih Vardan. (1937). *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)* (H. D. Andreasyan, Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Nizamülmülk, E. A. H. bin A. bin İ. et-Tusi. (2018). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1991). XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan Dinî Etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) Kültü. *Belleten*, 55/214, 661-673.
- Ocak, A. Y. (2004). *Türkler, Türkiye ve İslam*. TTK.
- Oral, M. (2011). Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati-I. *Tarihin Peşinde 4. Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 125-140.
- Orhan, S. (2016). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik (1075-1308)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi* (F. Işıltan, Çev.). TTK.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özaydın, A. (2013). *Vezirlik* (C. 42). TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2011). *Selçuklu Döneminde Sosyal ve Kültürel Hayat*. TTK.
- Özdemir, Y. (2020a). *Anadolu'da Bizans-Selçuklu Kültürel Etkileşiminin Sanata Yansımaları*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Özdemir, Y. (2020b). *Anadolu'da Bizans-Selçuklu Kültürel Etkileşiminin Sanata Yansımaları* [Doktora]. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı.
- Özel, A. (1995). *Esir* (ss. 382-389). DİA.

- Özel, A. (1996). *Gayri Müslim* (C. 13, ss. 418-427). DİA.
- Psellos, M. (2020). *Mikhail Psellos'un Khronographiası* (I. Demirkent, Çev.). TTK.
- Saint Quentin, S. de. (2019). *Moğollar ve Selçuklular Arasında Anadolu* (F. Yıldırım, Çev.). Kronik Kitap.
- Sarice, Ş. (2018). *Selçuklular Dönemi Anadolu'da Müslüman-Süryani İlişkileri (XI.-XII.Yüzyıllar)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sevim, A. (1988). *Selçuklu Devri Siyasî Tarihi*. TTK.
- Sevim, A. (2022). Keyhusrev II. *DİA*, 25, 348-350.
- Sönmez, Z. (2002). Kölük b. Abdullah. *DİA*, 26, 248-250.
- Stillman, N. A. (1979). *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*. Jewish Publication Society,.
- Subaşı, Ö. (2016). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(33), 384-401.
- Sümer, F. (1985). *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (2012). Tuğrul Şah. *DİA*, 41, 346-347.
- Sümer, F. (2022a). *Keykâvus II* (C. 25, ss. 354-356). DİA.
- Sümer, F. (2022b). *Keykubad I* (C. 25, ss. 357-359). DİA.
- Sümer, F., & Sevim, A. (2021). *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)* (4. Baskı). TTK.
- Süryani Patrik Mihail. (t.y.). *Vekayinâme, II. Kısım (1042-1195)* (H. D. Andreasyan, Çev.). Basılmamış Nüsha TTK Kitaplığı Numara: 44.
- Süslü, Ö. (1989). *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Taberî Muhammed b. Cerîr. (1991). *Taberî, Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk: C. II* (M. S. Mutlu, Çev.). Pamuk Yayıncılık.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş* (3.). Enderun Yayınları.
- Tudeda'lı Benjamin, & Ratiston'lu Petachia. (2013). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, (N. Arslantaş, Çev.). M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuncer, O. C. (1998). *Kayseri Sahip Ata Medresesi*. Kültür Bakanlığı Yayınevi.

- Turan, O. (1948). Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Belleten*, 12(45), 17-172.
- Turan, O. (1953). Les Souverains Seldjoukides et Leurs Sujets Non-Musulmans. *Studia Islamica*, 1, 65-100.
- Turan, O. (1969). *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Turan Neşriyat.
- Turan, O. (2005a). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2005b). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresinin Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Turan, O. (2012). *Selçuklu Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Turan, O. (2017). *Türkiye Selçukluları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Turan, R. (2020). *Türkiye Selçuklularında Hükümet*. TTK.
- Turan, Ş. (2014). *Türk Kültür Tarihi*. Bilgi Yayınevi.
- Urfalı Mateos. (2019). *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev.). TTK.
- Uslu, R. (2015). *Selçuklu Topraklarında Müzik*. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Uzluk, F. N. (1956). *Genel Tıp Tarihi I*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Uzunağaç, Ö. (2014). *Selçuklu Anadolu'sunda Beslenme ve Yemek Kültürü*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1957). *Anadolu Beylikleri ve Selçuklular Tarihi*. TTK.
- Yalaf, H. (2022). *Geçmişten Günümüze Hatay'da Din, Bilim ve Felsefe*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Türk İslam Düşünce Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Nevriye Sinem TOSUN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1.Selçuklularda Gayrimüslim Unsurların İdari Alandaki Görevleri ve Sorumlulukları. Erzurum 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. 09-11 Mayıs 2025.	
2.Selçuklularda Esir ve Kölelerin Toplumdaki Yeri: Bir Kurumsal Yaklaşım. Erzurum 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi. 09-11 Mayıs 2025.	